

—Jaha Paraguáipe — he'i karai Kihóte
 upe ko'eme.
 —Mamópa —ombohovái Sácho Pása
 —Oiméro upépe oñe'eva ñane ñe'ë, ha
 oiméne katuete, oguerékone ipópe
 ñande kuation, omoñe'ema,
 ohecharamo ha ojepy'apy ñande
 rehe, opuka ha ojahe'o ñane
 moirúvo jahaha rupi ete.
 Ha...mamópa opyta Paraguái.
 —Peteí insula nda y paüi,
 yvy meme ijerekuévo,
 amo Paraguasu
 mboypýry, tetã porã
 Tupã Nande Jára
 oitykuahápe
 hi'ari mba'e eta
 ndojepapáiva
 ñane rembi'urã
 ha jaiko porã
 haguã.

Kihóte Guarani

Kihóte Guarani

2016

IV CENTENARIO
DE LA MUERTE DE
CERVANTES

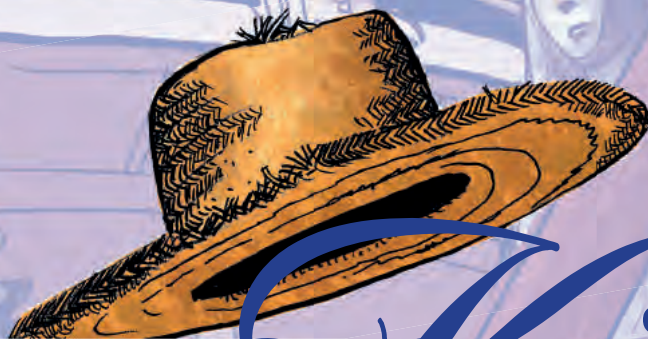

ISBN: 978-99953-49-31-8

1616
—
2016

Kihóte Guarani.

Paraguái ñe'ẽme omosẽva
BARTOMEU MELIÀ

Kihóte Guarani

Don Quijote de la Mancha
Miguel de Cervantes

Ombojeréva guaraní paraguai ñe'eme
Versión en guaraní por

Angélica Otazú
Virgilio Bareiro
María Luisa Otazú

Ogueroguata ha omoko'eva ko tembiapo
Coordinación y revisión de

Bartomeu Melià

Ilustración
Oikuatia ra'anga
Carlos Argüello

Centro de Estudios Paraguayos "Antonio Guasch"
Asunción, 2016

Don Quijote de la Mancha | Miguel de Cervantes Kihóte Guarani

© de la presente edición AECID, publicaciones@aecid.es

Versión en guaraní por | **Ombojeréva guaraní paraguai ñe'ëme**

Angélica Otazú

Virgilio Bareiro

María Luisa Otazú

Coordinación y revisión de | **Ogueroguata ha omoko'ëva ko tembiapo**

Bartomeu Melià, s.j.

Ilustración | **Oikuatia ra'ãnga**

Carlos Argüello

Diagramación | **Omohenda kuatiápe**

Ruth Navarro

Edición | **Oguenohẽ kuatiápe**

José María Rodrigues

Fotografías | **Ta'ãnga**

José María Blanch, s.j.

Maidier Méndez

SENATUR Paraguay

Secretaría de Cultura Paraguay

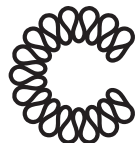
Shutterstock

Audio | **Moñe'ë puhára kuéra:**

Equipo del ISEHF/ISEHF aty

Impresión | **Imprenta Salesiana**

ISBN 978-99953-49-31-8 - Asunción, mayo de 2016

IV CENTENARIO
DE LA MUERTE DE
CERVANTES

NIPO 502-16-113-X

Catálogo general de publicaciones oficiales: <https://publicacionesoficiales.boe.es>

«Esta publicación cuenta con la colaboración de la Cooperación Española a través de la Agencia Española de Cooperación (AECID). El contenido de la misma es responsabilidad exclusiva de Bartomeu Melià y no refleja, necesariamente, la postura de la AECID».

TECHAUKAHA

Karai Kihóte ha Sãcho Pãsa ousérõ guare Paraguái pe	7
Cuando Don Quijote y Sancho Panza quisieron venir al Paraguay	9
PETEĨHA: Karai Kihóte La Manchapegua ra'ãnga	11
<i>Retrato del hidalgo Don Quijote de la Mancha</i>	
MOKÕIHA: Karai Kihótegui oikóramo guare karai kavaju arigua	17
<i>Cómo se armó Caballero Don Quijote</i>	
MBOHAPYHA: Mba'éiko ñane irũme ojehu va'ekue osẽnguévo ñemuhágui	29
<i>Aventura al salir de la venta</i>	
IRUNDYHA: Itajeresoha yvytu ombojeréva	39
<i>Los molinos de viento</i>	
SĨKOHA: Tuicha mba'e pe Mambarino akãngaovatã	47
<i>La rica ganancia del yelmo de Mambrino</i>	
SEIHA: Karai Kihóte omosãso heta jejopýpe oĩvape	51
<i>Don Quijote da libertad a muchos presos</i>	
SIETEHA: Karai Kihóte oñorairõramo guare umi kaguĩ ryru kuéra ndive	57
<i>Don Quijote lucha con unos odres de vino</i>	
OCHOHA: Karai Kihóte hasy hina hupápe	63
<i>Don Quijote en cama, enfermo</i>	
NUEVEHA: Karai Kihóte ha bachiller oñomongeta oñondive	69
<i>Coloquio entre Don Quijote y el Bachiller</i>	
NDIEHA: Mba'e ojehu va'ekue Karai Kihótepe iNdurusinéa ndive	75
<i>Lo que sucedió a Don Quijote con su Dulcinea</i>	
ÕSEHA: Po'a ra'ã Karai Kavaju'arigua ka'aguygua ndive	83
<i>La aventura con el Caballero del Bosque</i>	

NDOSEHA: Kamácho omendáramo guare	93
<i>Las bodas de Camacho</i>	
TERESEHA: Montesíno itakua	105
<i>La cueva de Montes Ỹo</i>	
KATOROSEHA: Umi mba'e Karai Kihóte omombe'u va'ekue osẽ rire pe itakuágui	111
<i>Lo que contó Don Quijote de la cueva</i>	
KĨSEHA: Titiritehára ha ka'i mba'ekuaa	121
<i>El titiritero y las adivinanzas del mono</i>	
NDIESISEIHA: Pe Karai Ndúke róga rusúpe ojehu va'ekue	131
<i>Las aventuras en el castillo del Duque</i>	
NDIESISIETEHA: Kavaju Karavireño ári jeguata	139
<i>Viaje sobre el caballo Clavileño</i>	
NDIESIOCHOHA: Mba'éichapa Sãcho oisãmbyhy ra'e pe tetã	147
<i>Comportamiento de Sancho en su gobierno</i>	
NDIESINUEVEHA: Sãcho porojokuaiha oguahẽramo guare hu'ãme	157
<i>Fin y remate del gobierno de Sancho Panza</i>	
VEINTEHA: Tembiosa asy kakuaave ojehu va'ekue Karai Kihótepe	165
<i>La aventura que más pesadumbre causó a Don Quijote</i>	
VEINTEHAPETEĨHA: Karai Kihóte hasýramo guare.	
Ha omboja'o imba'e kuéra omano mboyve	173
<i>Enfermedad, testamento y muerte de Don Quijote</i>	
Adaptación fonética al guaraní de nombres personales y topónimos	
del Kihóte Guarani	181

Karai Kihóte ha Sãcho Pãsa ousérõ guare Paraguáiipe

—Jaha Paraguáiipe —he'i karai Kihóte upe ko'ẽme.

—Mamópa —ombohovái Sãcho Pãsa—. Oĩmérõ upépe oñe'ẽva ñane ñe'ẽ, ha oĩméne katuete, oguerekóne ipópe ñande kuatia, omoñe'ẽma, ohecharamo ha ojepy'apy ñande rehe, opuka ha ojahe'õ ñane moĩrúvo jahaha rupi ete. Ha... mamópa opyta Paraguái.

—Peteĩ *ínsula* nda y pa'ũi, yvy meme ijerekuévo, amo Paraguasu mboypýry, tetã porã Tupã Ñande Jára oitykuahápe hi'ari mba'e eta ndojepapáiva ñane rembi'urã ha jaiko porã haguã.

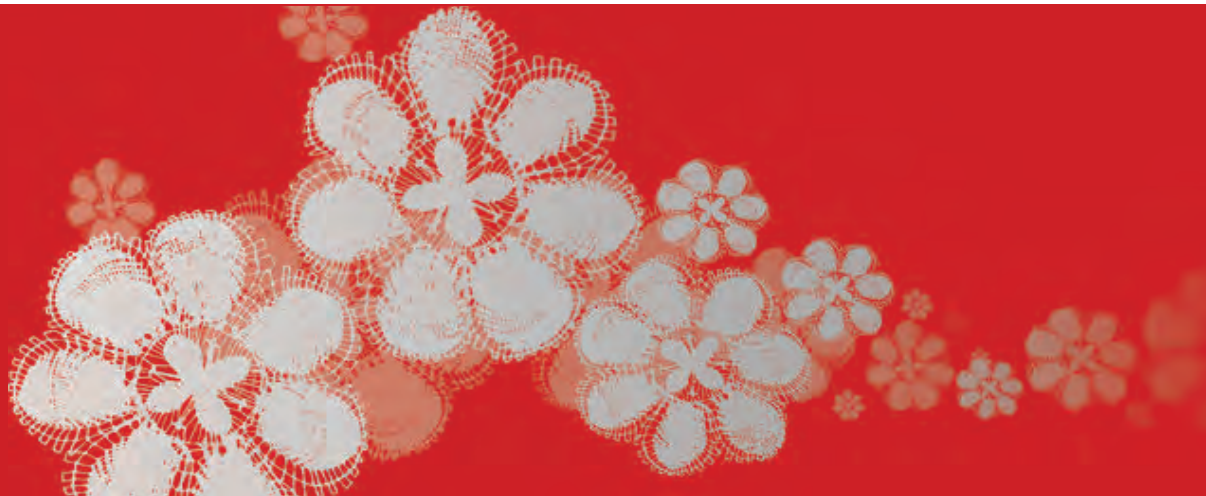
—Noguahẽipa upépe ñane retaygua —oikuaase Sãcho—. Upéicharamo, maymáva oñe'ẽ va'erã ñane ñe'ẽ.

—Ndaupéichai, Sãcho, ndaupéichái. Umi ñane retaygua oheka mante kuarepotitĩ ha kuarepotyju, ha ndojuhúirõ omoĩ ipoguyépe kuimba'e ha kuña tomba'apo ichupe guarã, sapy'ante tukumbópe ha hepy'ỹre. Ava kuéra apytégui péicha heta iterei omano: ñorairõhápe, hasýgui ha ñembosarái vaípe.

—Ha upépepa rehose —ombohovái Sãcho.

—Ta, jaha upépe. Heta oĩ avei nande rayhúva, ohenduséva avei mba'éichapa ñamo'ã ha ñañuvã va'erã ava ha iporiahúva avave nomañaséiva hese kuéra. Ñamba'apóta oñondive jajora haguã apajuãi.

—Rosinante ha che mburika —oporandu Sãcho— jahejátapa Epáñape.

—Máva he'i. Oho va'erã ñane ndive; ohasa asyve ñande hegui, toñemomba'e guasu ñandéicha avei.

—Néi —he'i Sãcho— Upéicharamo, oñe'ẽrõ ñandéicha, ógape guáicha aiméta ha che aiporuta umi ñe'enga che tava'ípe ojeporu háicha.

—Nahániri, Sãcho, nahánari. Sa'i sa'i oñehendu upépe ñane ñe'ẽ. Tekotevẽ ñañembo'euka pe ñe'ẽ pyahúre. Guaraní héra pe ñe'ẽ. Ha ñande ñañe'ẽvo ha'e kuéra háicha, oikóta ñande hegui guarani ha paraguái, ha'e kuéra háicha voínte. Ñande réra jepe iñambuéta jeha'ihápe; nde, Sãchoho, che rembiayhu, Ndurusinéa, che, Kihóte.

—Ha máva ombojeréta guaraníme ko karai ñe'e, hese jajepokuaáva —he'i Sãcho ipy'a mokõiva, ohe'ỹivo iñakã.

—Ahecha che képe oguahẽtaha ára pe Instituto Cervantes ruvicha, karai César A. Molina ñane mondose Paraguáipe ta jaike upépe ha taipu iñe'ẽ etépe pe ñemombe'u guasu karai Miguel de Cervantes ohai va'ekue: *El Ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha*. Ñaguahẽ hasymi, ipuku pe tape ha sapy'ánte tapicha ija'e'ỹva ñande rehe ñane mboykese ñane rembiapógui ani ñamohu'ã ichupe. Virgilio Bareiro, Angélica Otazú ha María Luisa Otazú oñeha'ã hatãne ikatu haguã ñande ñañe'ẽ paraguái háicha. Peteĩ pa'i *kesuíta*, hérare Ñande Jára imandu'áne, ñane pytyvõne avei ha oiko tapia ite ñande ykére.

Carlos Argüello oikuatia ra'anga, añetehápe jajechauka haguã Paraguái rekohápe, pindo ha tajy pa'ũme, ñane retã pyahúpe. Ruth Navarro ha José Maria Rodrigues oñangareko osẽ porã haguã ko kuatia. Editorial SUSAETA Madridpegua oikuave'ẽ ikuatia toñembojere guaraníme. Sãcho ha che, karai Miguel de Cervantes amyry'i avei, javy'a iterei ñañe'ẽrõ ko ñe'ẽ pyahu.

Aguyjevete peẽme ñande py'a ite guive.

Cuando Don Quijote y Sancho Panza quisieron venir al Paraguay

—Vámonos al Paraguay —dijo Don Quijote al amanecer de aquel día.

—¿Adónde? —preguntó Sancho Panza—. Si allí hay alguien que habla nuestra lengua, seguro que ya tiene nuestro libro, ya lo habrá leído, se habrá admirado y preocupado por nosotros, habrá reído y llorado, acompañándonos por doquier hemos estado. Pero... ¿dónde queda el Paraguay?

—Es una *Insula*, no rodeada de agua, sino de tierra, al otro lado del océano, una hermosa tierra donde Dios derramó riquezas y abundancia innumerables, para nuestro alimento y nuestro buen vivir.

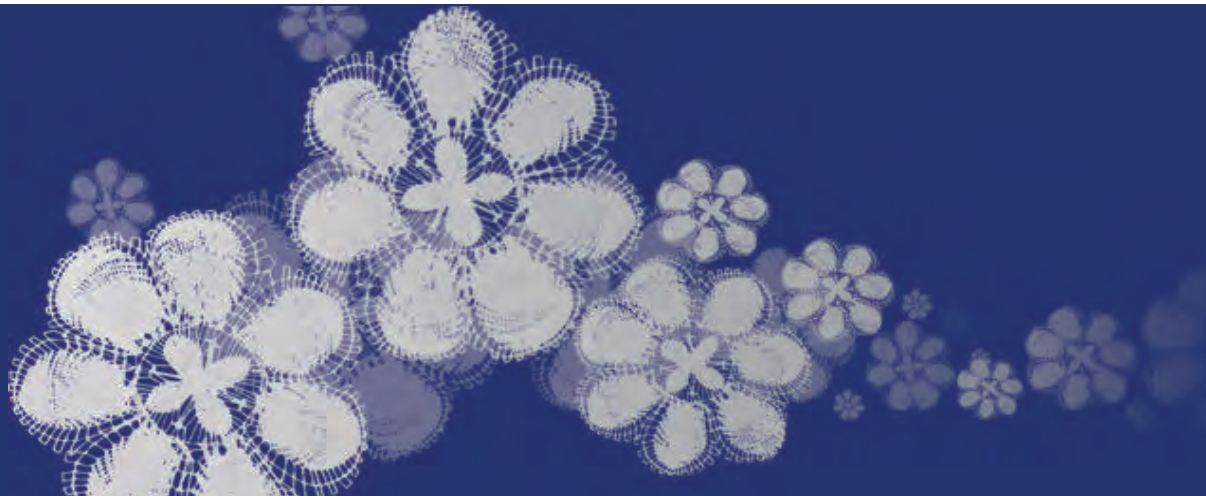
¿No llegaron allá nuestro paisanos? —quiere saber Sancho—. Si es así, todos han de hablar nuestra lengua.

—No es así, Sancho, no es así. Nuestros paisanos buscaban oro y plata, y como no lo encontraron, esclavizaron a varones y mujeres para que trabajasen para ellos, a veces con látigo y sin paga. De esas personas muchísimas murieron: en la guerra, por epidemias y malostratos.

—¿Y allá quiere ir? —respondió Sancho.

—Sí, vamos allá. Hay muchas personas que nos aprecian y que quieren escuchar y saber cómo defender y proteger a quienes nadie les quiere mirar. Juntos trabajaremos.

—Rocinante y mi burro —preguntó Sancho— ¿vamos a dejarlos en España?

—Quién dijo eso. Tienen que irse con nosotros; ellos lo pasaron peor que nosotros; que se les honre también como a nosotros.

—Bueno —dice Sancho—, si allí hablan como nosotros me voy a sentir como en casa y voy a poder usar los refranes que se usan en mi pueblo de nada.

—Que no, Sancho, que no. Poco se escucha allí nuestra lengua. Será necesario que nos enseñen esa nueva lengua. Guaraní se llama. Y si nosotros hablamos como ellos, vamos a convertirnos en guaraníes y paraguayos, la lengua que hablemos nos hará uno de ellos. Nuestros mismos nombres serán escritos de otra manera: tú *Sãcho*, mi amor, *Ndurusinéa*, y yo, *Kihóte*.

—Y quién va a traducir al guaraní ese español, al que estamos acostumbrados —dijo Sancho dudando y rascándose la cabeza.

—Soñé que llegaría un día en que el director del Instituto Cervantes, Don César A. Molina nos quería enviar a Paraguay, que entráramos allí y que sonara en esa su propia lengua esa gran novela que Miguel de Cervantes escribió: *El Ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha*.

Sería difícil llegar, el camino es muy largo y a veces hay gente que no nos quiere y desea apartarnos de nuestro trabajo para que no lo llevemos a término. Virgilio Bareiro, Angélica Otazú y María Luisa Otazú procurarán con todas sus fuerzas que nosotros hablemos como paraguayos. Y un padre jesuita, su nombre Dios lo tenga presente, nos ayudará también y estoy seguro que estará siempre a nuestro lado.

Carlos Argüello ha de hacer los dibujos presentándonos como auténticos paraguayos, entre palmeras y lapachos, en nuestra nueva patria. Ruth Navarro y José María Rodríguez cuidarán para que todo salga bien. La Editorial SUSAETA de Madrid ha permitido generosamente que su texto sea traducido al guaraní.

Sancho y yo, Miguel de Cervantes ya difunto también, estamos muy felices por hablar esta nuestra nueva lengua.

Muchas gracias a todos ustedes desde nuestras mismas entrañas; así decimos en el Paraguay.

Asunción, 1 de abril de 2016

RETRATO DEL HIDALGO DON QUIJOTE DE LA MANCHA

CAPÍTULO I

KUATIA REPYSÁ PETEÏHA

Karai Kihóte La Manchapegua ra'ãnga

A ipo La Mancha rekoha peteĩme, héra rehe na che mandu'asevéimava, oiko raka'e nda'are guasúi peteĩ ñande rapicha imba'e heta porãmíva ra'y¹, ikysepukúva² hyrúpe, ijokoha³ yma, ikavaju piru rei ha ijagua rusu retia'éva.

Oguerekomíva guive, irundy pehënguégui mbohapy oikéva peteĩ japepópe oïvehápe vaka ro'ó ovechamégui, pyharekue jepiguáicha ho'u jopara, sávadokue ohasa tasẽ ha jepy'a ty'áipe, vierenekue katu ho'u kumanda ha ndomingokue ho'umive hi'ári peteĩ pykasu'i mimói.

Ohupyty pota ohóvo síkuénta ro'y ko ñane irũ. Hete mbaretéva ipirukãramo jepe, hova kuaréva, opu'áva ko'ẽ mboyve ha omariskasetereíva.

Pe karai, heko rei jave —jepiverõ guáicha—, opyta puku omoñe'ẽvo kuatia kuéra umi karai kavaju'arigua rehegua omoakã raku etéva ha tuicha ombohorýva ha upévare oñembyesarái tymba apígui ha imba'e kuéra rehe jepe noñangarekovéi. Ha nomoñe'ẽpoi kuaavéigui, hesakã sakã pyharekue ha arakue ipytũ pytũ ichupe guarã. Ha péicha oke michĩgui ha omoñe'ẽtereigui umi kuatia, ijypi iñapytu'ũ ha itarova ite.

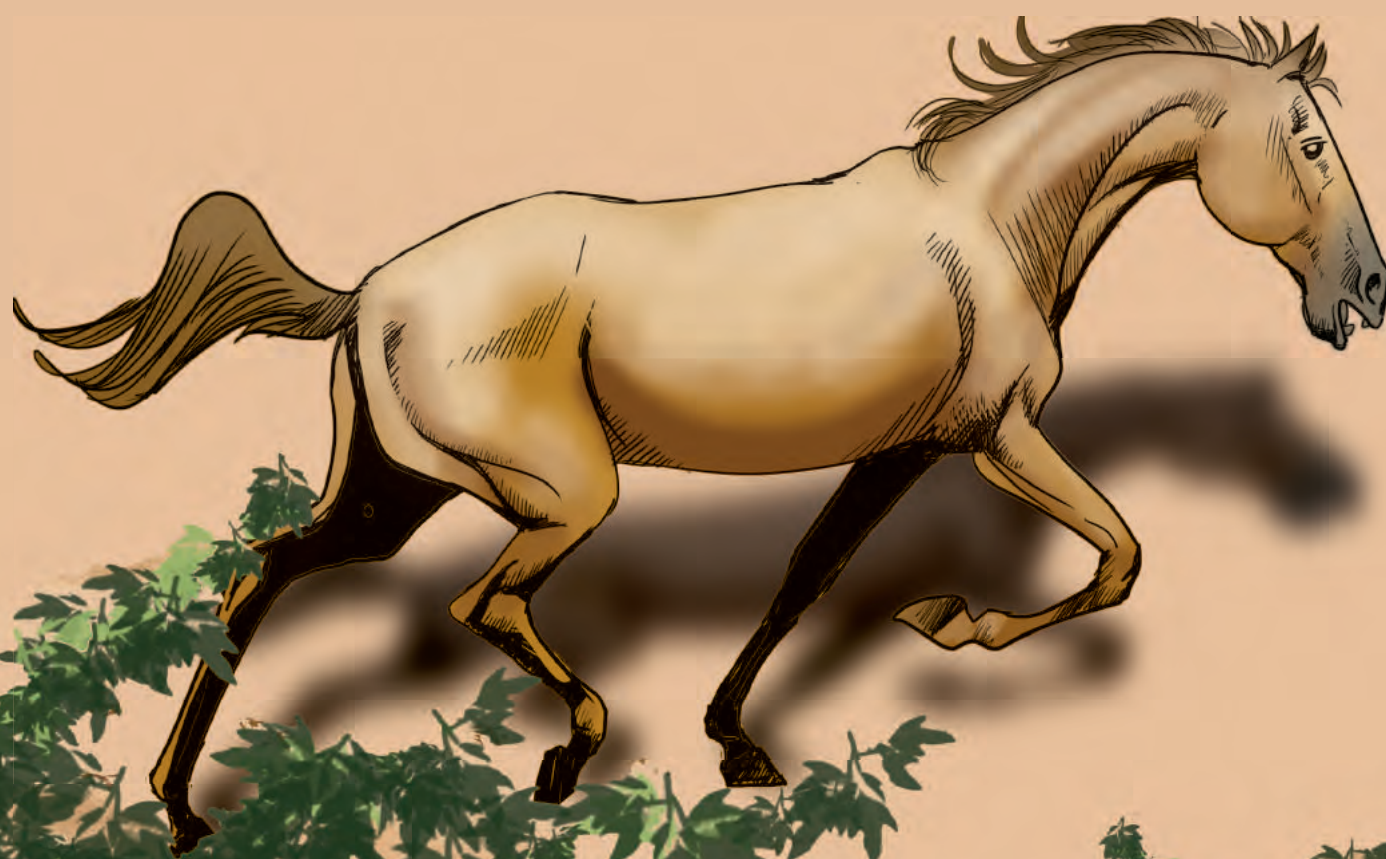
1. Hidalgo; 2. Espada; 3. Escudo

Itarova itémagui katu ojogua ichupe iporã ha tekotevêha, herakuã porãve haguã, toikóke ichugui umi karai kavaju'ariguáramo, arapyre toho toguata ikyse puku ha ikavaju reheve po'a rekávo, ojera ha ojorávo opaichagua teko marã.

Tenonderã ite omopotĩ umi ñorairõ rembiporu ijypy kuéra mba'e, ity memetéva ha havẽmbámava, yma itereíma oiko reígui koty ruguápe. Ha upéi oho oma'ẽ ikavaju rei rehe, ha ipire ha ikãngue reimírõ jepe, he'i ojeupe umi Mbuséharo, Arehándaro renda, ha Vaviéka, Sinde renda, nombojojaiha ichupe. Irundy ára pukukue ojepy'amongeta mba'éichapa ombohérata ikavaju. Ipahápe ombohero Rosinánte.

Omboheromáramo ikavaju oipota háicha ite, oñemboherasetéma ha'e avei. Ojepy'amongeta herarãre ócho ára pukukue ha hasy peve ojehero Karai Kihóte La Manchapegua; kóicha, he'i, ojekuaa porãtaha mávapa ijypykue kuéra ha mba'e tetãyguápa.

Ikyse kuéra ipotĩmbáma; omboheropáma ikavaju ha oñembohéra pyahupáma ha'e avei. Uperõ, ohechakuaa oikotevẽha kuñataĩ hembiayhurã rehéntema, karai guataha katu hembiayhu'ỹva ningo ha'ete ku umi yvyra máta pirúicha hi'a'ỹva ha tetéicha hi'ánga'ỹva.

Upe táva ypy rupi oiko va'ekue peteĩ kuñataĩ porã, Karai Kihóte oñembokími hague, pe kuñataĩ ndoikuaáiramo jepe araka'eve ha ndohechakuaái avei oĩ hague ohayhúva ichupe. Arónsa Rorësone ojehero va'ekue pe kuñataĩ. Oñeha'ã ojuhu ichupe herarã oikoe guasu'ỹva héra itégui ha Mburuvichavete⁴ rajy ha kuñakarai guasúicha taipu ha taherakuã. Ombohero aipóramo ichupe Ndurusinéa Juky Tovooyguápe; kóva ipu porã ha imomorãmby vaicha ichupe, héra teéicha ha imba'e kuéra ombohéra haguéicha avei.

---

4. Rey

CAPÍTULO II
CÓMO SE ARMÓ CABALLERO DON QUIJOTE

KUATIA REPYSÃ MOKÕIHA

Karai Kihótegui oikóramo guare karai kavaju'arigua

mombe'u'ỹre avavépe mba'e ojaposéva ha ñemiha itépe, peteĩ ára, ko'etĩ mboyve, ojapyhy umi oipuru va'erã ñorairõme, ojupi ikavaju Rosinante ári ha py'a rory ha vy'apópe omoñepyrũ ipo'a ra'ã. Osēmírõ ñúme, ipy'a angata asy eterei imandu'ávo ndaha'úi gueteriha karai kavaju'arigua teete ha, umíva reko háicha niko, ha'e ndaikatúi gueteri oñorairõ ambue karai ha'éichagua ndive oiko'ỹre ichugui karai kavaju'arigua.

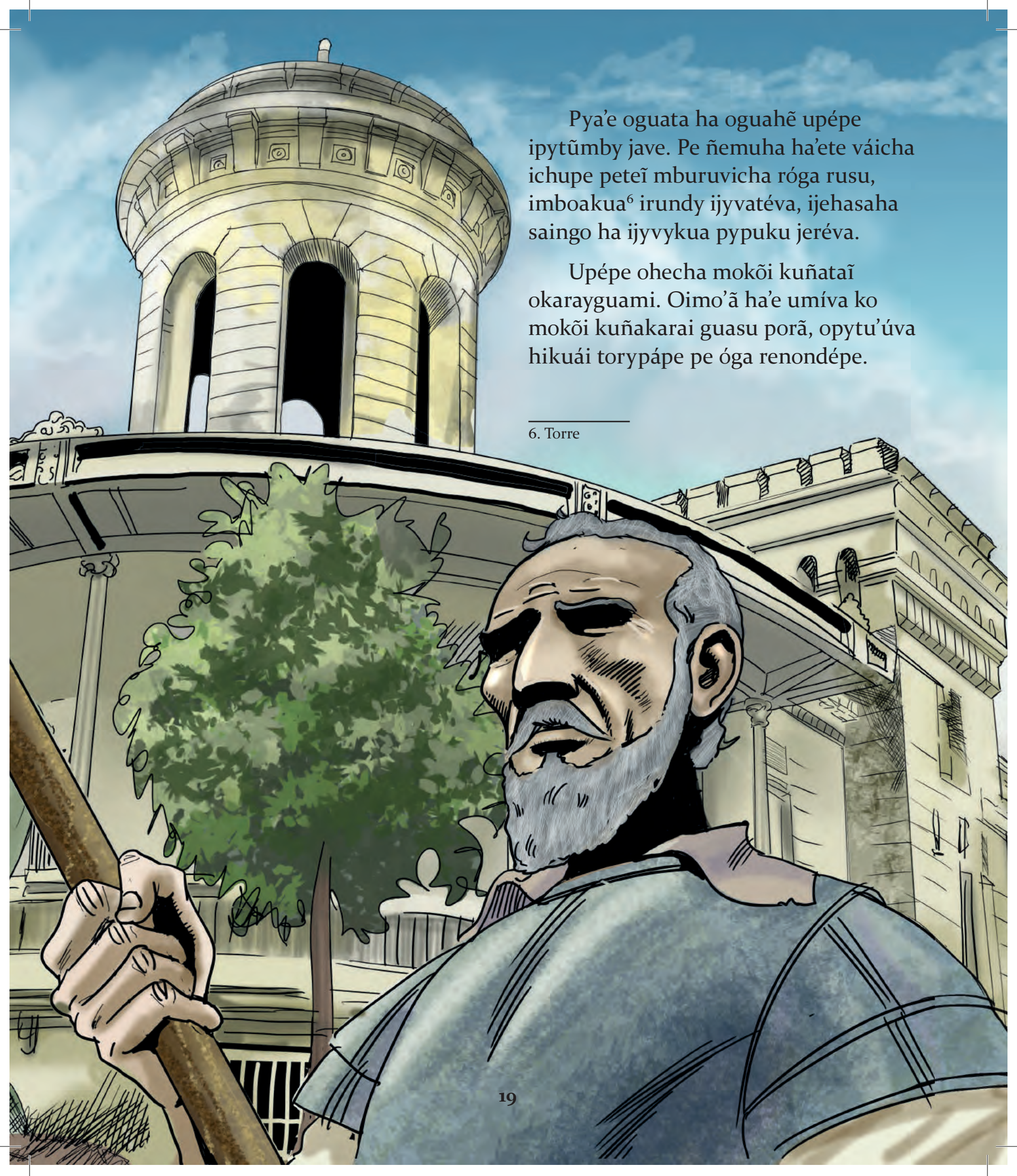
Ko'ã mba'e ombopy'amokõi ichupe ojapo va'erã rehe, ha itarovavévo, oñembopy'apeteĩntema oñemoingouka haguã karai kavaju'ariguáramo , oimeraëva tapicha po rupínte voi.

Péicha oiko ára pukukue jave ha oguahétavo pyhare, ikavaju ha ha'e ikane'õ etereíma hikuái ha mokõivéva katu omano mo'ã itéma vare'águi. Omaña opárupi ete ndohecháipa peteĩ óga guasu porã terã ovecha rerekua tapýi jepe, opytu'u ha ojepy'ajokomi haguã. Upépe ohecha, namombyrýi tapégui, peteĩ óga pytaha⁵.

---

5. Posada

Pyá'e uguata ha uguahẽ upépe
ipytũmby jave. Pe ñemuha ha'ete váicha
ichupe peteĩ mburuvicha róga rusu,
imboakua⁶ irundy ijyvatéva, ijehasaha
saingo ha ijyvykua pypuku jeréva.

Upépe ohecha mokõi kuñataĩ
okarayguami. Oimo'ã ha'e umíva ko
mokõi kuñakarai guasu porã, opytu'úva
hikuái torypápe pe óga renondépe.

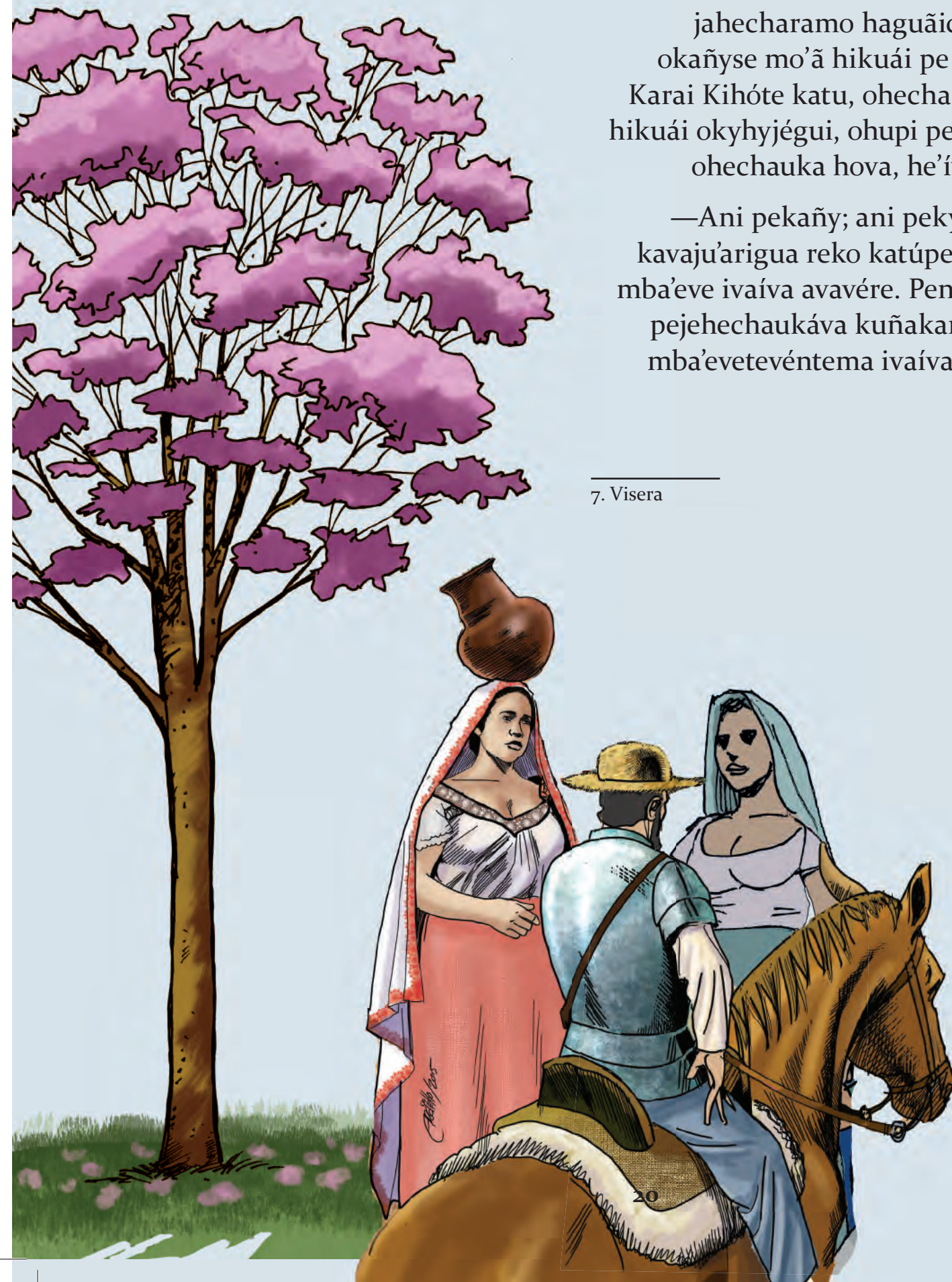
6. Torre

Umi kuña, ohechávo ou peteĩ kuimba'e
oñemondéva aovatãme ha ikysepukupáva
jahecharamo haguãicha, kyhyje pópe
okañyse mo'ã hikuái pe óga ñemuháme.
Karai Kihóte katu, ohechakuaávo oiketaha
hikuái okyhyjégui, ohupi pe hesamo'ãha⁷ ha
ohechauka hova, he'ívo ichupe kuéra:

—Ani pekañy; ani pekyhyje. Che, karai
kavaju'arigua reko katúpe, ndajapói chéne
mba'eve ivaíva avavére. Pende rehéma katu,
pejehechaukáva kuñakarai porã itéramo,
mba'evetevéntema ivaíva ndajapói chéne.

---

7. Visera

Umi kuña, ohendúvo oñehenóiha ichupe kuéra kuñakarai guasu porã ite, ha oñemomba'e guasuha, opukaseterei hikuái. Upe jave osẽ óga jára ha oho ojoko Karai Kihóte py renda. Ha'e katu, heta oñeha'ã rire, hasy peve oguejy henda árigui, ndo'úigui upe ára pukukue jave tembi'u michimi jepe.

—Che karai —he'i pe ñemuha jára—, rehekáramo reína tupa, ápe nderejuhu mo'ãi; repytasemirõnte katu, opa mba'e rerekóta, reikotevẽ háicha.

Ohechakuaávo Karai Kihóte mba'éichapa oñemomirĩ ete ichupe pe óga porãite ruvicha (péva oimo'ã ha'eha pe ñemuha jára ha hóga), he'i ichupe:

—Chéve guarã, karai guasu, oimeraẽ mba'énte iporã. Chéve ningo “che jeguaka ko ñorairõ rembiporu ha ñorairõ ningo che pytu'u.”

Upéi ojerure pe ñemuha járape toñangareko porãmi ichupe ikavajúre. Péva ningo tenda iporãvéva ko yvy ape ári kavaju apytépe, ho'ukuaáva mbujape⁸ jepe. Pe karai oma'ẽ Rosinante rehe ha ohechakuaa ndohupytíiha iku'a jepénte pe Karai Kihóte he'ívagui. Kirirĩhámente ogueraha pe kavaju ikehápe. Oñapytĩ ha oheja upépe ha upéi ou jevy ohecha mba'e mba'épa oikotevẽ pe imbohupára⁹.

Ojuhu umi kuñataĩ hogayguápe oipe'áma hikuái Karai Kihótegui pe aovatã. Pe akãngaovatã¹⁰ ha umi mba'e oguerúva hova ári katu ndaikatúi oipe'a ichugui. Ko'áva oñeñapytĩ peteĩ jejokuaha hovyũme. Ha oñeñapytĩ atãgui ndaikatúi ojera ha oñekytĩ mante va'erã. Karai Kihóte ndoipotái oñekytĩ ha opyta pe pyhare pukukue jave oĩ háicha.

---

8. Pan; 9. Huesped; 10. Celada

Upémarõ oñeporandu ichupe okarusépa.

—Che ha'úne oimeraẽ mba'éntema —he'i Karai Kihóte—. Ojapo porátama guive che rehe.

Omoĩ hikuái peteĩ mesa óga rokẽme, ho'ysãmivehápe. Pe karai óga jára ogueru peteĩ pira ka'ẽ pehẽngue, hatã ha ogy vai vaíva. Heseve omoĩ peteĩ mbujape hũva umi ñorairõ rembiporúicha.

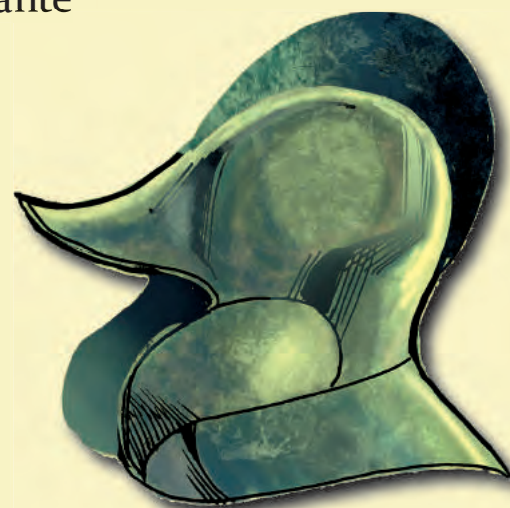
Ñane mbopukapa va'erã mba'éichapa okaru Karai Kihóte. Oĩgui iñakãre pe akãngaovatã ha ohupígui pe tesamo'ãha, haimete mba'evete ndaikatúi omoinge ijurúpe ipópe. Oipytyvõ va'erã mante ichupe. Kuñataĩ peteĩ omongaru ichupe ha ndikatúi va'erã mo'ã omboy'u ichupe nombokuáiramo pe karai óga jára peteĩ takuatĩ ha nomoingéramo ijurúpe peteĩ ijapy ha ambue apýpe noñohẽiramo ichupe kaguĩ¹¹.

Karai Kihóte ipy'a guapy ha kirirĩhame omoneĩ opa mba'ére, nomondoroséigui pe iñakãngaovatã jejokuaha.

Peteĩ mba'e mante oipy'apy ichupe. Ne'ĩra gueteri oiko ichugui karai kavaju'arigua teete. Upévare, okarupa riremínte, ohenõi pe ñemuha járape ha ogueraha ichupe pe kavaju kehápe. Upépe, vokóiike oñesũ henondépe, he'ivo ichupe:

—Márãmo napu'ã mo'ãi ko'águi, nde karai py'a guasu ete, reme'ẽ meve chéve peteĩ jopói ajerureséva ndéve.

Pe ñemuha jára, ohechávo Karai Kihóte oñemoĩha henondépe ipýre, ijavo'óipe oma'ẽ hese ha ndoikuaái mba'épa ojaróta terã mba'épa he'íta. Tuicha oñeha'ã omopu'ã haguã ichupe upégui. Ipahápe he'i mante ome'õtaha ichupe pe mba'e ete ojeruréva.

11. Chicha (por vino)

—Naha'ārōi voi sa'ive nde
py'a guasu etégui, che ruvicha
—he'i Karai Kihóte—. Ko'āga
ikatúma ha'e ndéve aipotaha
ko'ērō pyharevete rejapo che hegui
karai kavaju'arigua. Ko pyharépe
ndakemo'ái aha'ārōvo ko'ētī.
Añangarekóta aína che rembiporu
kuéra rehe tupao'ípe oíva ko
nde róga porã itépe.

Pe óga jára ohechakuaavýma voi kuri Karai Kihóte rehe itarovaha. Ohendúvo
katu ko'ã mba'e he'íva, oñemoañetete upeichaha voi ha oguereko haguã
mba'érepa opukamíta pe pyhare, ohejante toiko pe Karai Kihóte ojaposéva.

He'i ichupe pe hógape ndaiporiha tupao'i. Upévare ikatu oñangareko
hembiporu kuéra rehe okárape ha pyharevete oikóta umi tembiapo ete pe
ñemongarai guasu rehegua.

Karai Kihóte ombyatpa umi ñorairõ rembiporu oguerekomíva ha omoĩ peteĩ jey'uha ári, ykua ypýpe. Upéi katu ojapyhy ijyva peteĩme pe kysepuku ha ambuépe pe imĩ¹² ha oñepyrũ uguata guata mbegue katu umi mba'e kuéra renondére pyhare pukukue jave.

Upévo oñemboja oúvo peteĩ karia'y, opytáva avei pe ñemuháme, omboy'u haguã hymba kuérape. Omboyke umi tembiporu Karai Kihóte omoĩ va'ekue pe ykua ykére. Ñeko'õime ojehesareko hese ha he'i:

—Nde! karai kavaju'arigua rova atã, reime reiméva ápe, rejúva repoko reína pe karai kavaju'arigua árupi uguatáva ha ipy'a guasuvéva umi ikysepuku oiku'akuáva apytépegui, mba'e kuéra rehe. Ema'ẽke mba'épa rejapo ha ani repoko mba'eva rehe nderehepyme'ẽsérõ nde rekovépe ko ne rembiapo.

Pe arriéro nomomba'ei ete Karai Kihóte he'ívare, ojapyhy hembiporu kuéra ha omboyke omombóvo ichugui. Karai Kihóte, ohechavo upéva, ojesaupi yvága gotyo, oñemomandu'a Ndurusinéa rehe ha he'i:

---

12. Lanza

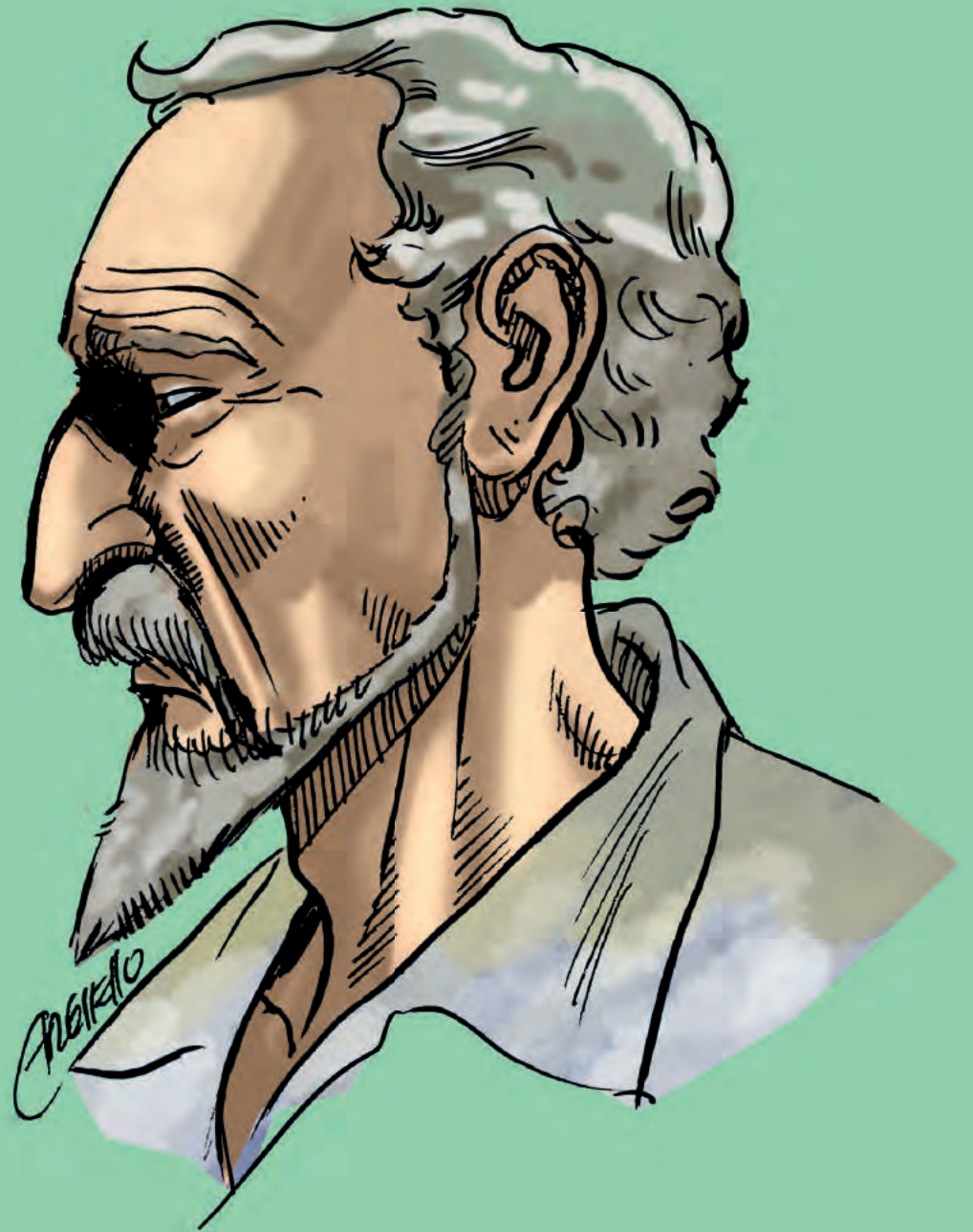

—Che pytyvõmíkëna nde, kuñakarai guasu, ko ñemomarã ypykuépe ojejápoa hína ko ne mba'énteva pyti'a rehe.

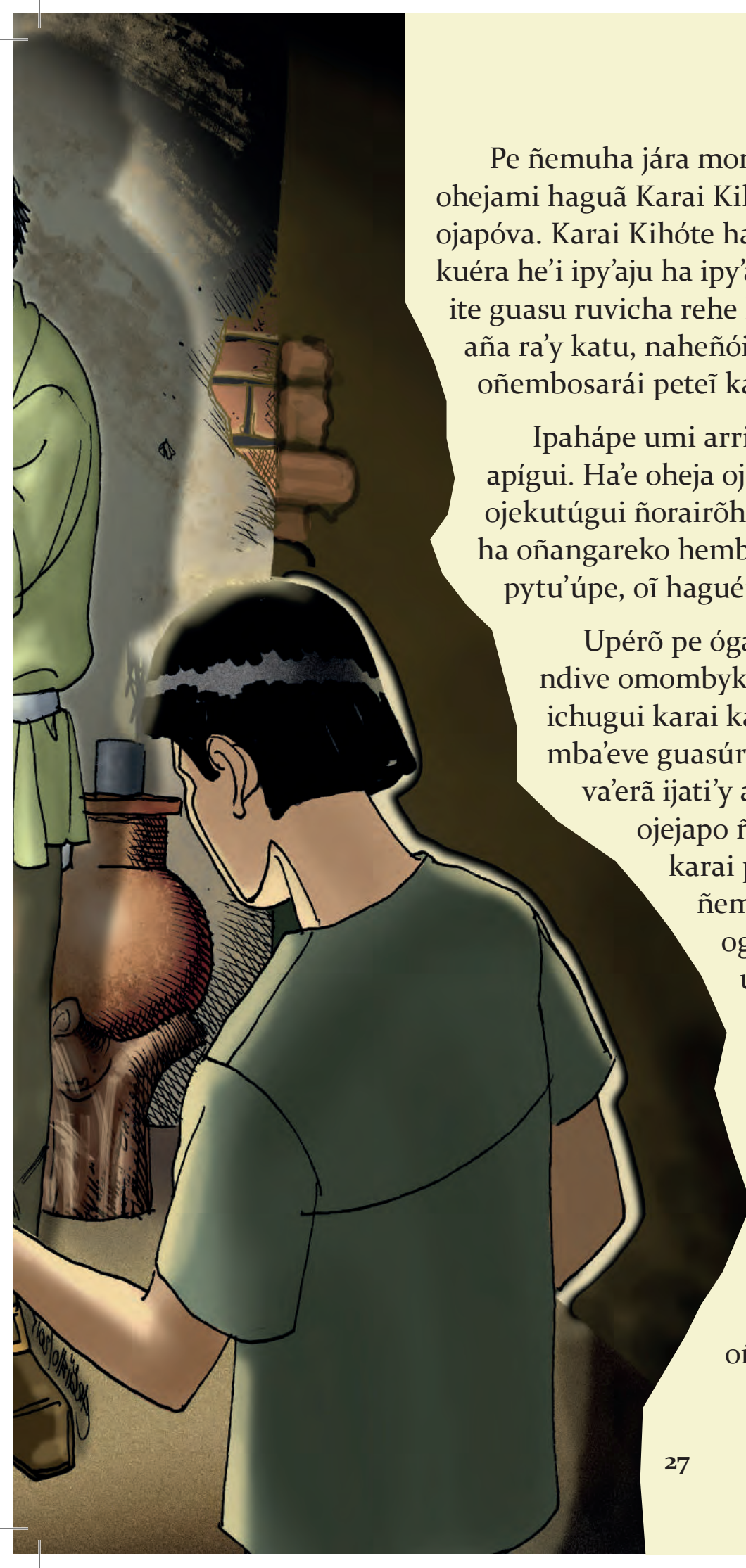
Upéicha he'ívo, omboguejy ijokoha oguerúva hína ijyvãre, ohupi ipo mokõivépe imĩ, ha oinupã hatã asy pe arriéro akãre oity vaívo ichupe yvýpe. Péva ojaopávo, Karai Kihóte ohupi jevýnte ykua juru ári hembiporu kuéra ha oguata guata mbegue katu, mba'evete oiko'ýrõ guáicha.

Upe riremínte oguahẽ avei upépe peteĩ arriéro ambue ndoikuaáiva oiko va'ekue ha omboy'uséva avei imburika kuérape. Oipe'a pe ykua jey'uha árigui umi tembiporu oíva upépe. Karai Kihóte, he'i'ýre mba'eve, omboguejy jevýnte jokoha, ohupi imĩ ha omboguejy hatã ite iñakãre.

Oĩmíva guive ógape opu'ãmba hikuái ohendúvo pe guryry ha umi arriéro angirũ oñepyrũ oity ita Karai Kihotére. Ha'e katu oñemo'ã ichugui kuéra ijokohápe.

Pe ñemuha jára mombyrýgui osapukái ichupe kuéra ohejami haguã Karai Kihótepe. Itavyraiguínte ndoikuaái ojapóva. Karai Kihóte hatávéntema avei osapukái. Hese kuéra he'i ipy'aju ha ipy'a joyvyvaha. Upéi pe óga porã ite guasu ruvicha rehe he'i avei ha'e naikumba'eiha, aña ra'y katu, naheñoi porãnguéva, ohejavove péicha oñembosarái peteĩ karai kavaju'arigua teete rehe.

Ipahápe umi arriéro ojeheja hikuái Karai Kihóte apígui. Ha'e oheja ojereraha haguã umi oiko asýva ojekutúgui ñorairõháme. Upéi oho jevy pe hembiapópe ha oñangareko hembiporu kuéra rehe py'a guapy ha pytu'úpe, oĩ haguéicha oñepyrũ mboyve ko'ã mba'e.

Upérõ pe óga jára oñembopy'apeteĩ Karai Kihóte ndive omombyky haguã hembiaporã. Oiko haguã ichugui karai kavaju'arigua niko, natekotevẽi mba'eve guasúre, he'i ichupe. Omboguejy'imínte va'erã ijati'y ári pe ikyse puku ha upéva ikatu ojejapo ñu pa'ũmeya'ete voi ogueru pe karai peteĩ kuation omboguapyhápe jepi ñemũ nguéra repy. Peteĩ mitarusu ogueru peteĩ tataindy rembyremi ha umi mokõi kuñataĩ opyta aguĩmi avei. Pe óga jára ojerure Karai Kihótepe oñesũ haguã. Omoñe'ẽ sa'i sa'i pe kuation he'irõ guáicha peteĩ ñembo'e Tupã rayhúpe ha iku'a rupi ohóvo, ohupi ipo ha oinupã mbarete porã ichupe ijajúra ári, ha upéi omboguejy hatã porã avei ikysepuku ijati'y rehe, oñe'ẽnguévo ikũnguypemi oñembo'erõ guáicha.

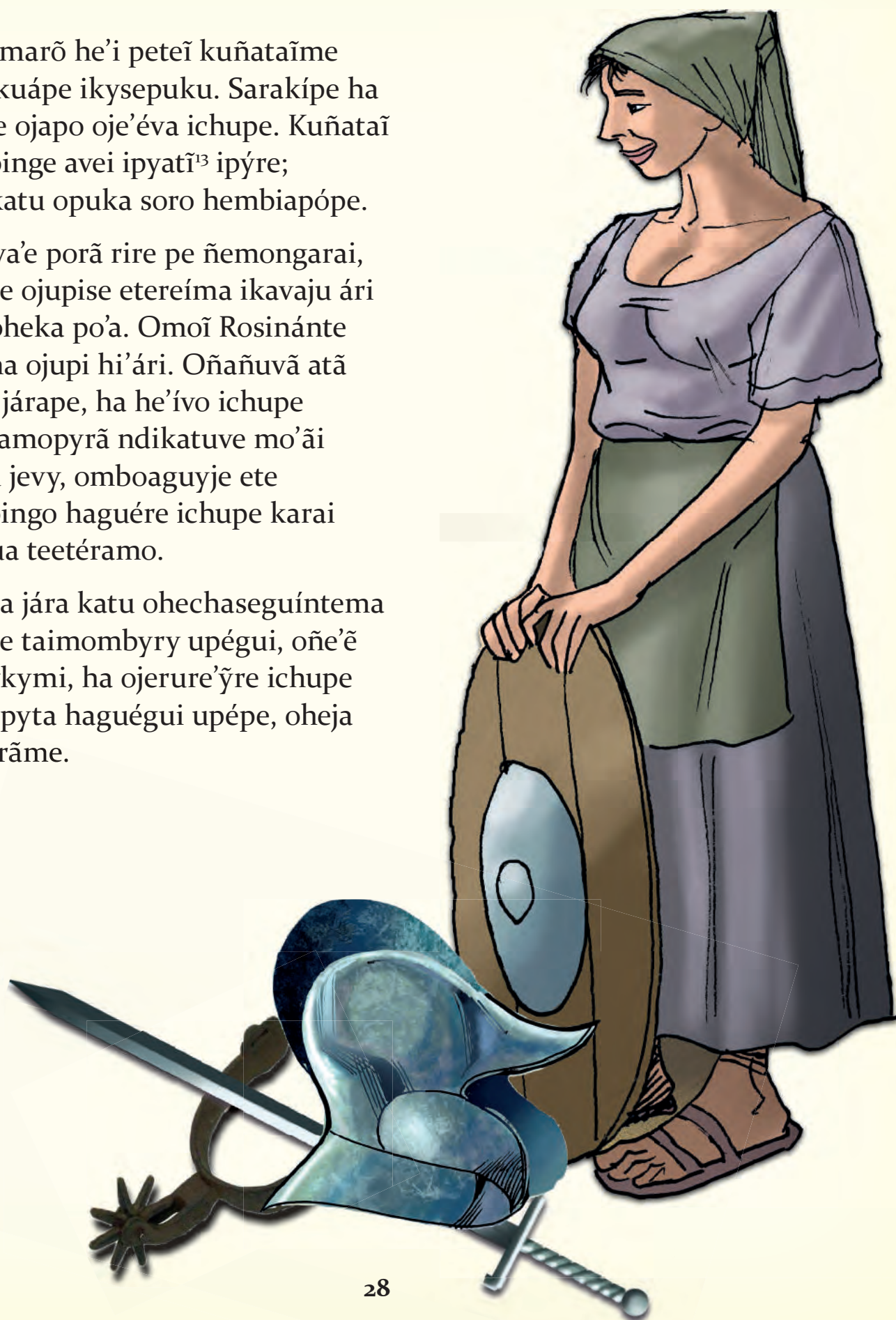
Oikopámarō he'i peteĩ kuñataĩme tomoĩ iku'akuápe ikysepuku. Sarakípe ha teko kuaápe ojapo oje'éva ichupe. Kuñataĩ ambue omoinge avei ipyatĩ¹³ ipýre; haimetete katu opuka soro hembiaopépe.

Oiko pya'e porã rire pe ñemongarai, Karai Kihóte ojupise etereíma ikavaju ári osẽ haguã oheka po'a. Omoĩ Rosinánte ári ijaperã ha ojupi hi'ári. Oñañuvã atã pe ñemuha járape, ha he'ívo ichupe ñe'ẽ hecharamopyrã ndikatuve mo'ãi ñamombe'u jevy, omboaguyje ete ichupe omoingo haguére ichupe karai kavaju'arigua teetéramo.

Ñemũha jára katu ohechaseguíntema Karai Kihóte taimombyry upégui, oñe'ẽ ichupe mbykymi, ha ojerure'ỹre ichupe mba'evete opyta haguégui upépe, oheja toho ára porãme.

---

13. Espuela

CAPÍTULO III
AVENTURA AL SALIR DE LA VENTA

KUATIA REPYSĂ MBOHAPYHA

Mba'éiko ñane irũme ojehu va'ekue osẽnguévo ñemuhágui

K o'ẽmbotávo, osẽramo guare Karai Kihóte ñemuhágui, ipy'a rory ete oñeñandúmarõ karai kavaju'ariguáramo guáicha, ha vy'águi ikavaju jepe ipy'aropúta vaicha ichupe. Oho mbykymivénte, ohendúma vaicha ichupe pe ka'aguy ypytũguio peteĩ tapicha ipyahẽva.

—Aguyjevete ndéve, Tupã, che mbojerovia haguére —he'i Karai Kihóte—. Ko'ã sapukái soro, ou katuete peteĩ tapicha poriahúgui, oikotevẽva ambojerovia ha aipytyvõmi haguã ichupe.

ARIZO/2015

Oikemívonte pe ka'aguýpe, ohecha peteĩ kavaju kuña oñeñapytíva hína yvyra mátare; ha ambue yvyra mátare katu oñeñapytĩ peteĩ mitarusu, naikamisáiva, kīse ro'y rupi ombotýmava. Upéva nimbo ra'e pe osapukái soróva hína, peteĩ kokue jára ombotejuruguáigui ichupe. Ohechávo Karai Kihóte mba'épa ojehu, oñe'ẽ pochy ichupe, he'ívo:

—¡Karai pire vai! ¡upéva naiporãi, ndo'ái nde rehe reñembosarái ipu'aka'ỹ va'erã nde rehe! ¡Ejapyhy nde kysepuku, tahechauka ndéve ipy'amiríva rembiapónte ko rejapóva reína!

Pe kokue jára, ohechávo ouha hi'ári peteĩ póra ivai etéva, kyse ha ñorairõ rembiporu eta reheve, he'i ojeupe “ko'ápe oikopátama che rehe”, ha ñe'ẽ porãme ombojevuy ichupe:

—Karai, ko mitarusu ainupãva aína ningo che rembiguái peteĩ, oñangarekóva chéve ovecha atýrare. Ha noñangareko porãigui hese ko, okañy che hegui ára ñavõ terã ko'ẽ ko'ẽre peteĩ che ovecha. Ha ahekopohãno haguére hechagípy ha nda hepyme'ẽi haguére ichupe hembiapokuére, he'i che rehe che jopyha. Ha Tupã ha che ánga mante oikuaa ijapuha.

—‘Ijapuha hína’, ere piko, ajépa ne rova'atã ite ere haguã upéicha che rovake; na ne kuimba'ei ningo nde, tekove chavi — he'i Karai Kihóte—. Ko kuarahy ñande resapévare ha'e ndéve, roikutupaitetaha aína ko che kyse pukúpe. Ehepyme'ẽ katu ichupe, embohovái'ỹre mba'évete. Ha ejorámake ichupe!

Pe kokue jára oñakãity ete ha, ombohovái'ỹre mba'éve, ojora hembiguái, ha Karai Kihóte oporandu pe mitarusúpe mbovýpa ohepyme'ẽ va'erã ichupe ijára. Upéva he'i: Nuéve jasy repyha, siéte real peteĩteĩ jasýre.

Karai Kihóte oipapa ha ojuhu ohupytyha sesénta ha mbohapy real, ha he'i pe kokue járape ohepyme'ẽ haguã ichupe upepete, nomanoséiramo. Ombohováí pe kuimba'e'i py'a mandyju nda upéichai hetaha; oipe'a va'erãha ichugui mbohapy sapatu repy ome'ẽ va'ekuégui ichupe ha peteĩ real omoïka haguére hese mokõi tuguy tykykue hasy katúramo guare.

—Oĩ porãma —he'i Karai Kihóte—; umi sapatu ha tuguy ñemondyky repy hekovia porãmba tejuruguái nde re'uka rei va'ekuépe ichupe; ha'e ningo omondoróramo ra'e umi sapatu rejogua va'ekue ichupe guarã, nde rejokáma ichugui ipire; ha upéi, pe áva apĩhára¹⁴ pohãnohára oguenohẽ ichugui huguy hasyrõ guare, nde katu hesãi porãme rembohuguy syry ichupe: aipóramo umíva ndohepyme'ẽ mo'ãi ndéve mba'evete.

—Pe ojuhúva ningo, nde karai, ko'ápe ndarekói pirapire: toúna Andere che ndive che rógape, ahepyme'ẽmba ite haguã ichupe.

—Ahápa hendive che! —he'i pe mitarusu—. Nahániri, karai, mba'évicharamo; gua'uhápe jepe ani rejerure chéve upéva; apyta vove hendive che año che pire'õ jevýne tukumbópe, Mbaratóro marãngatu háicha.

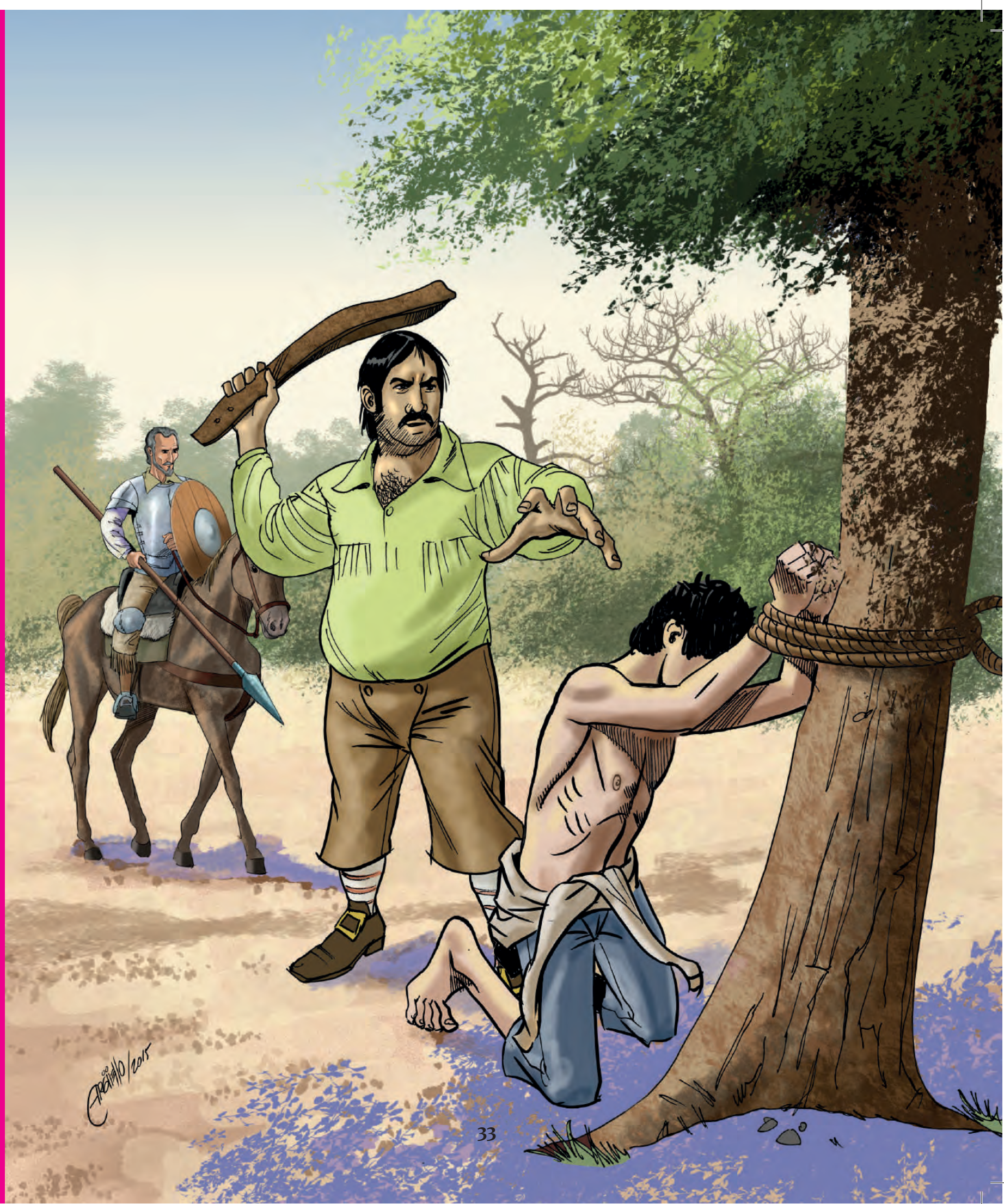
—Ndojapói chéne upéicha —he'i Karai Kihóte—: che ha'e rire ichupe ojapo haguã, ojapo mante va'erã.

—Che ryvy, Andere —he'i pe kokue jára-, eju che ndive, añe'ẽme'ẽ karai kavaju'arigua rekóre, ahepyme'ẽ mbaitévo ndéve.

—Upéva che mbopy'aguapy —he'i Karai Kihóte—, ejapóke ere haguéicha; ha nderejapóiramo katu, aju jevýta rohekopohãnovo, ha rojuhúta, rekañýramo jepe peteĩ teju'ícha. Ha reikuaaséramo mávapa he'i ndéve ko'ã mba'e: che ko aína pe ikatupyry etéva Karai Kihóte La Manchapegua, teko marã ha hekope'ýva joraha.

Oikutu Rosinánte ha sapy'iterõ guarã mombyrýma oheja ichupe kuéra. Pe kokue jára omaña hese toho, ha ohechárõ imombyrymaha, ou jevy hembiguái rendápe ha he'i ichupe:

14. También: tendyva apĩndára. Los barberos practicaban sangrías y hacían otras curaciones

Arzavillo/2015

—Eju ko'ápe, che ra'y, ahepyme'ẽseko ndéve pe amo karai teko marã jorahára he'i haguéicha ite chéve.

Ha ojapyhývo ichupe ijyvágui oñapytĩ jevy ichupe yvyra mátare, ha upépe heta itevéntema ombotejuruguái ichupe, ojuka mo'ã meve ichupe.

—Ehenõi ko'ãga pe teko marã jorahápe ha rehecháta ndojorakuaa mo'ãiha kóva.

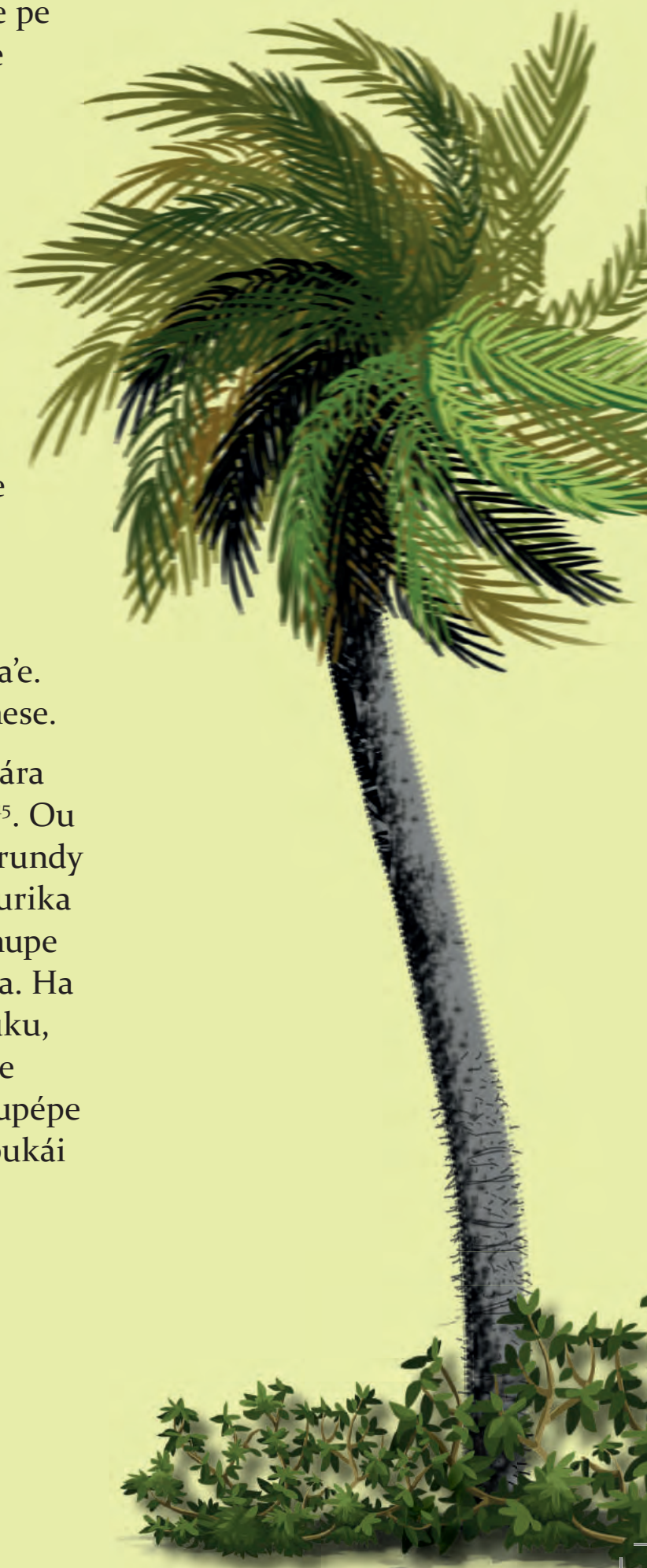
Ha hasy peve ojora ichupe ha oheja opoi ichugui oho haguã oheka pe oipytyvõ va'ekuépe ichupe, ojapo haguã upe he'i va'ekue ojapotaha.

Andere osẽ oho pochy ha tova vaípe, oñe'ẽme'ẽnguévo ohekataha Karai Kihótepe ha omombe'u haguã ichupe mba'e mba'épa ojehu ra'e. Ha'e tasẽme oho, ijára katu opyta opuka puku hese.

Upe rire, oguahẽ Karai Kihóte peteĩ ñemuhára kuéra atýpe, ojoguátava hikuái yso mandyju ao¹⁵. Ou va'ekue séi ñemuhára ha omoirũ ichupe kuéra irundy tembiguái kavaju ári ha mbohapy mitarusu mburika rerekua yvy rupi. Ohecha vai vaíramo guarã ichupe kuéra, Karai Kihóte oimo'ã ipo'a ra'ã jevytamaha. Ha upéicha, opyrũ porã ipyendáre, ojapyhy ikysepuku, imĩ katu omoĩ ipyti'áre ha oñemoĩ tape mbytépe ohapejoko haguãicha ichupe kuéra, ha oha'ārõ upépe oguahẽ meve hikuái. Ha ipy'aguasu váicha osapukái ichupe kuéra:

---

15. Tejidos de seda

—Topytapa itéke ko'ápe, umi nomombe'úiva Ndurusinéa Juky ete ha'eha pe iporãvéva ko arapyre, pe kuñataĩ ruvicha La Manchapegua imbojojaha'ỹva!

Umi ñemuhára opytapa ohechávo pe tekove hechapyrã, oñe'ẽva ichupe kuéra hína. Peteĩva ijapytégui, oñembohorysemíva hapicháre, he'i ichupe:

—Karai kavaju'arigua: Ore ningo ndoroikuaái mávapa upe kuñakarai marangatu. Ehechaukána oréve ha'ãnga, michĩmíramo avati mirĩcha jepe, ajépa pe inimbógui jajuhúta inimbo apakua. Ha na ápe, rohecháramo jepe hesatũ vaiha, rombohory haguã ndéve, karai, ro'éta hese oimeraẽva rehenduséva reína.

—Tekove kachiãi ñe'ẽ rei! Ndurusinéa na hesatũi ha na ikarapãi avei, ha'e katu hete jepyso porãve peteĩ he'y Guandarámagui¹⁶. Ha pehepyme'ẽta pende juru ky'a haguére ko kuñataĩ porã itére!

---

16. Los husos de Guadarrama eran famosos por lo bien hechos

Ha oñe'ẽ aja péicha, ondyrýma katu, pochy vai etépe, imĩ¹⁷ hese oñembohorysévape, ha pe tape mbyte rupi noñepysãngái ha ndo'ái rire Rosinánte, ohasa asy va'erã mo'ã pe ñemuhára rova atã. Ho'a pe kavaju ha ijára katu ojapajeréi pe ñúre ha oñeha'áramo jepe opu'ã haguã, ndaikatúi opu'ã. Ha oñeha'ã aja opu'ã haguã, osapukái pe yvy guive:

—Ani pekañy, tekove py'a mirí! Pehecha nda ha'eiha che chavígui apyta péicha, che kavaju ho'águinte ko ajepysó ko'ápe aína!

Mitarusu mburika rerekua peteĩ, omopẽmba pe mĩ, ha umi ipehẽnguépe oñemoĩ oinupã nupã vai eterei Karai Kihóte ñarukã¹⁸, omongu'ipávo ichupe avati mirícha. Osapukái ichupe ijára kuéra ohejántema haguã Karai Kihótepe; pe mitarusu katu huguy rakúmagui, ndohejaséi iñembosaraiha, oñembopochypoi mboyve, ha ojapyhy umi mĩ pehẽngue hembymíva guive, ha omopẽmba te'õnguéicha ojepysóva hínare; upéi katu, ho'áramo jepe hese umi nupã nupã ama váicha, nombotýiva ijuru, oporoja'óvo yvága ha yvýre, ha umi tekove ñaña tie'ỹre avei.

17. Lanza; 18. Costilla

Pe mitārusu ikane'ōma ipahápe ha umi ñemuhára oipykúí tapére, oguerahávo omombe'umi va'erã upe tapicha poriahu oñembuepoti vai va'ekuére.

Ha'eñóramo Karai Kihóte, oñeha'ã jevy opu'ã haguã; ha hesãi porãme nopu'ã kuaáiva ra'e, ko'ãgama iku'i reímava ha háime háime oñembyaipáva, opu'ãne piko?

Upe jave ohasa sapy'a rei upérupi peteĩ kokue jára, hóga ypýpe oikóva, ha ohechávo Karai Kihóte oñenórõ hína yvýpe, oñemboja hese ha oñeha'ã omopu'ã haguã ichupe.

—Karai Kiháno! —he'i pe kokue jára—, máva piko ojapo nde rehe péicha.

Ha heta oñeha'ã rire, ohupi ichupe ivúrro ári, oimo'ãgui péicha iporãve ha ipy'a guapyvéta ichupe. Ha upéi ombyaty umi hembiporu ñorairõ, umi mĩ pehẽngue mimi jepe ha omoĩ Rosinánte ári, ojapyhy ichupe ijuru pyasãgui ha ivúrrope katu itĩnguaha sãgui, ha osẽ oho pe táva gótyo. Ojepy'amongeta ohóvo, ohendu rire Karai Kihóte ñe'ẽ rei rei. Ha upéicha avei Karai Kihóte ojepy'amongeta, iku'ipáva ha ojekapávagui ndikatúi opyta porã pe vúrro ári. Ha ipyahẽ sapy'a py'a oñehendu haguãicha yvága peve.

Pytũmby jave oguahẽ hikuái táva rembe'ýpe, ha pe kokue jára oha'ãrõ ñnyptũve, ani haguã ojehecha ko karai ku'ipa ha hete kane'õmba ite ndoikói etéva kavaju'ariguáramo . Ha pytũmbavémaramo, oike hína pe távape ha Karai Kihóte rópe; upépe oĩ pa'i ha áva apĩhára upepegua. Umíva ningo Karai Kihóte angirũ ete. Oñemboja hikuái oñañuã haguã Karai Kihótepe.

Karai Kihóte katu he'i:

—Pepyta itéke! Ajekutupa ite ajúvo che renda marãgui: che rerahamína che rupápe ha ikatúrõ pehenõimi Uruganda katupyry ha arandu etépe, ta che monguera ha toma'ẽ che jekutu haguére.

Ogueraha ichupe hikuái hupápe ha oheka moõpa ojekutu ra'e ha ndojuhúi mba'eve. Ha'e katu he'i ho'a tuicha hague Rosinánte reheve oñorairõhápe ndie tapicha ijyvate rasáva ndive, umívagui ndaipóri va'erã mo'ã itĩe'ỹva ko arapýre.

KUATIA REPYSÄ IRUNDYHA

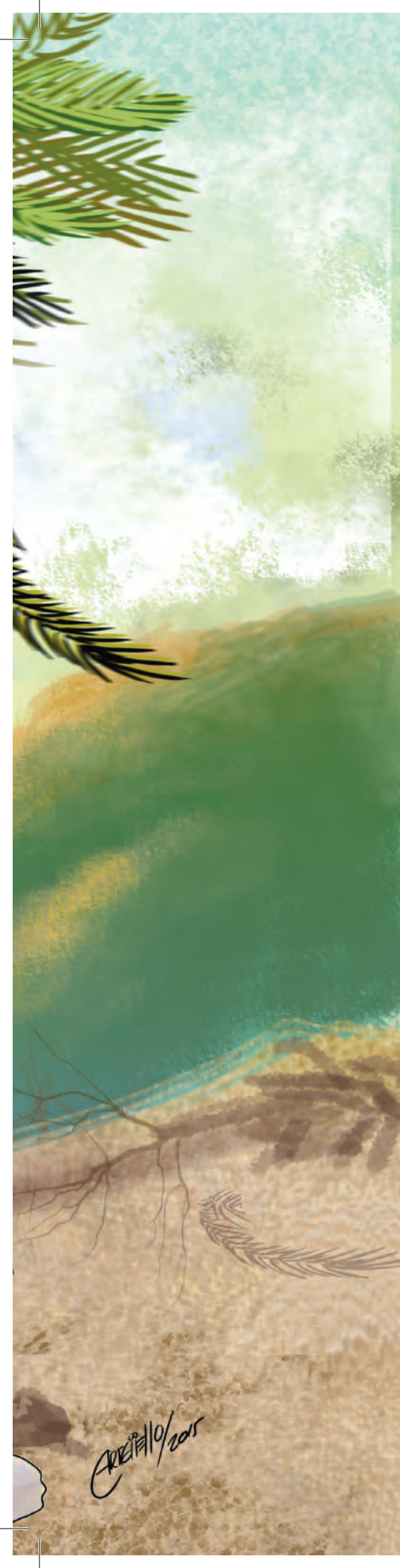
Stajeresoha¹⁹ yvytu ombojeréva

K arai Kihóte
15 ára pukukue
opyta hógape py'a
guapýpe, ojepy'amongeta
hembiaporã rehe, ha
ñaimo'ã ku ndojaposevéiva
umi vyrorei iñepyrumbýpe
ojapo va'ekue. Upe aja
oñemongeta peteĩ kuimba'e
hóga ykeregua ndive,
kokuépe omba'apóva,
tapicha marangatu,
ivyromínte katu. Heta
mba'e he'i ichupe kóicha
ha umicha, ogueroviauka
ha oñe'ẽme'ẽ ichupe ha
ipahápe pe okaraygua
mboriahumi omoneĩ
ha oñemopy'apeteĩ oho
haguã hendive hembiguái
ha pytyvõháraramo.

Umíva apytépe he’i ichupe Karai Kihóte oñembosako’i haguã kyhyje’ÿre, ikatúnegui ojehu ichupe peteĩ mba’e pyahu oguahẽ va’erã ipópe peteĩ tesapirĩme, tetã’imi peteĩ ha’e oisãmbyhy va’erã. Ko ñe’ẽme’ẽ ha heta ambue rupi, Sãcho Pãsa, kóicha héra ko chokokue, oheja hambireko ha ita’ýra kuérape ha opyta hóga ypypegua rembiguái ha pytyvõháraramo.

Oñemoĩ Karai Kihóte ojeporeka virúre; oñemu imba’e mimi, ambue omoinge porukaópe, “amóntema” ja’évape ha haimete ome’ẽ reipa; upeicha ombyaty pirapire heta porã. Upéi omomrandu Sãcho Pãsa, mba’e ára ha mba’e aravo itépepa osêta hikuái ikatu haguãicha ha’e ogueraha oikotevẽ va’erã. Ha’e omoneĩ ha he’i oguerékómaha ipy’apýpe ogueraha haguã peteĩ chavúrro imba’e porã itéva; ha’e ningo ndojepokuaáiva oguata puku haguã yvy rupi.

Omomaitei paha’ÿre Sãcho Pãsa hambireko ha ita’ýra kuérape, ha upéicha avei Karai Kihóte hóga ñangarekohára ha ijoajýrape²⁰, peteĩ pyharépe osẽ hikuái pe távagui avave ohecha’ÿre ichupe kuéra. Mombryry oguata, ha pe ko’ẽmba rupi oñeñandúma kyhyje’ÿre avave ndojuhu mo’ãiha ichupe kuéra, ohekáramo jepe.

Oñemongeta ohóvo Karai Kihóte ha Sãcho, ha upeichahágui ohecha hikuái 30 terã 40 itajeresoha yvytu ombojeréva pe ñume. Ohechávo Karai Kihóte umíva, he’i hambijokuáipe:

---

20. Sobrina

—Po’a omotenonde ohóvo ñande jeguata. Rehechápa, che irũ Sãcho Pãsa, amoite, 30 terã hetave ava tuichaitéva. Umíva ndive añorairõta ha ajukapaitéta ichupe kuéra.

—Mba’e ava popenóta piko umíva?

—Umi rehecháva pe amo —ombohovái huvicha—. Umíva apytépe oĩ ijyva puku etereíva, haimetete mokõi “legua”.

—Ema'ẽ, karai guasu —he'i Sãcho—,
umi amo ojehecháva niko ndaha'úi
ava popeno²¹; umíva niko itajeresoha
yvytu ombojeréva, ha hese kuérare
ojehecháva, ojoguáva jyva, yvyra joasa²²
niko yvytu ombojeréva ha omomýiva
itajosoha.

—Ojehechakuaa nderehe upéicha
ndereikuaáigui mba'épa he'ise po'áre
jeporeka. Umíva ko ava popeno katu, ha
rekyhyjéramo, ejei ha eñemoĩ eñembo'e, che
aike aja ñorairõ ijojaha'ỹvape hendive kuera.

Ha kóva he'ívo, oikutu Rosinãntepe,
ojapysaka'ỹre mba'épa he'i ichupe ipytywõhára.
Ha Karai Kihóte niko oguerovia itégui ava popenóha
umíva, ndohechakuaái mba'épa umíva, hi'aguĩ
etémaramo jepe. Ha hatã he'i ohóvo:

—Ani peguarítei, peẽ py'aju, ava tie'ỹ eta; peteĩ
kuimba'énte niko pende mbohováiva!

Upérõ opu'ã peteĩ yvytumi, ha umi yvyra joasa
kakuaáva oñepyrũ oñemomýi, ha upéva ohechávo, Karai
Kihóte he'i:

---

21. Colosal, grande

22. Aspas

—Pemomýiramo jepe hetave jyva ku ava popeno Mbiriaréogui, pehepyme'ëta katujete chéve.

Ha péicha he'ívo, ha ojerurévo ipy'a ite guive Ndurusinéape toñangarekomi hese, oñemo'ã porã iguarakapápe²³, ipyti'áre ombojepytaso hatã pe imĩ²⁴ ha oikutu henda. Ñanihápe, ikatu háicha, oguahẽ Rosinánte ha ondryry hatã pe tenonderã itépe oĩvare. Oikutu imĩme yvyra joasa, hatã iterei oipeju yvytu jave; iku'ipa pe imĩ, ha hapykuéri ogueraha kavaju ha kavaju'arigua, ojapajeréi vaíva pe ñúre. Oho Sãcho oipytyvõ haguã ichupe, omoñani ikatumi háicha pe ichavúrro ha oguahẽvo, huvicha ndaikatúi oñemomýi.

—Ñandejára marangatu! —he'i Sãcho—. Nda'úi piko ra'e ndéve: emañáke rejapótavare, itajeresohanteha, ha ko'ã mba'e ndohechakuaáiva oiméne oguereko avei iñakãme itajeresoha yvytu ombojeréva.

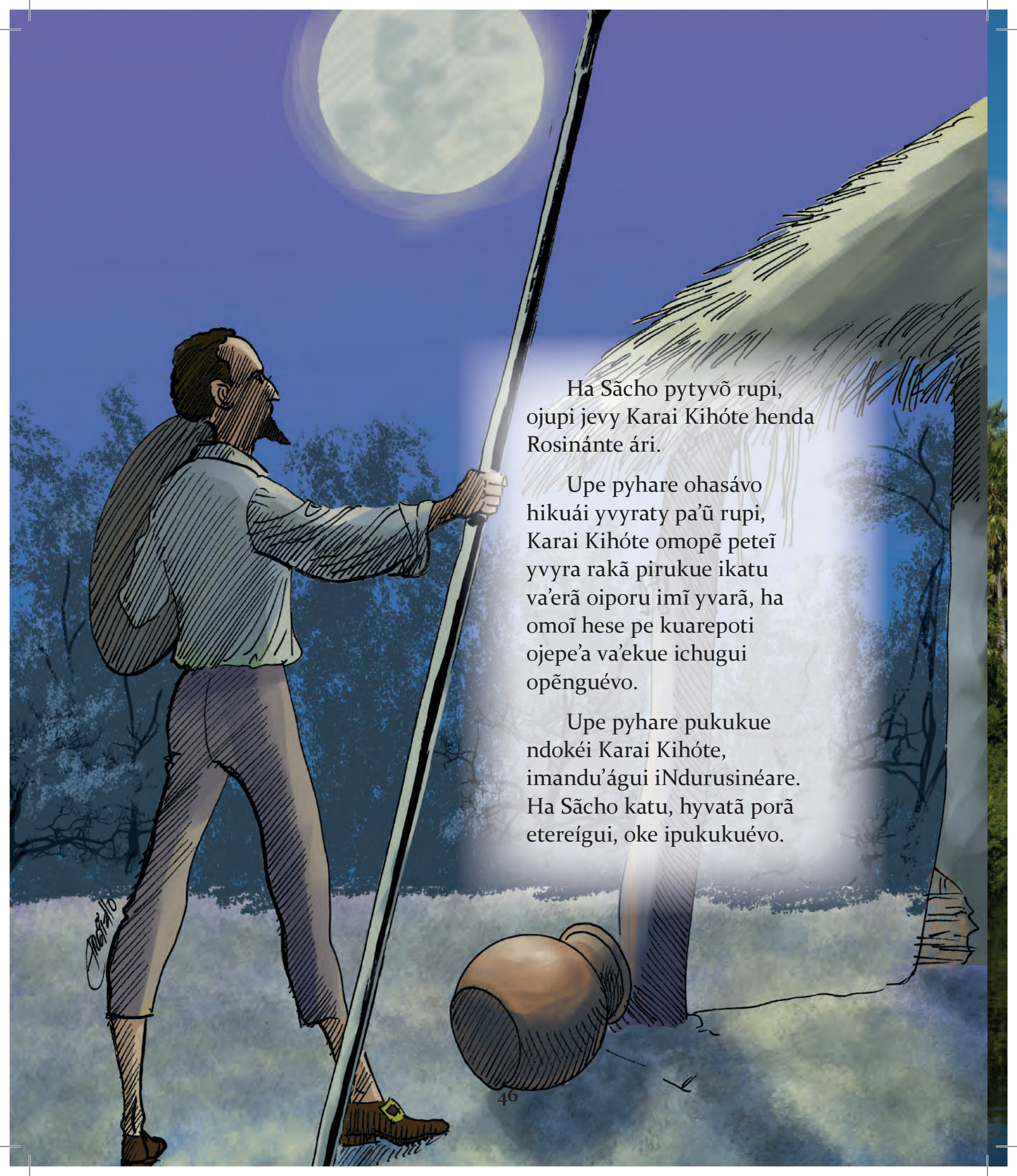
—Ekirirĩ, che irũ Sãcho —ombohovái Karai Kihóte—; ko'ã ñorairõháme umíchagua mba'e niko oñemoambue va'erã voínte. Hi'ári ete ajepy'amongeta añetehápe pe karai Heretõ omonda va'ekue umi kuatione ñe'ẽ che kotýgui ha'e añete omoambue va'ekue ko'ã ava popeno itajeresohápe, oipe'a haguã che hegui terakuã che pu'aka hague hesekuéra. Ipahápe katu hembiaipo vai ndaipu'aka mbarete mo'ãi che mĩ marangatu rovái.

23. Escudo

24. Lanza

Ha Sãcho pytyvõ rupi,
ojupi jevy Karai Kihóte henda
Rosinánte ári.

Upe pyhare ohasávo
hikuái yvyraty pa'ũ rupi,
Karai Kihóte omopẽ peteĩ
yvyra rakã pirukue ikatu
va'erã oiporu imĩ yvarã, ha
omoĩ hese pe kuarepoti
ojepe'a va'ekue ichugui
opẽnguévo.

Upe pyhare pukukue
ndokéi Karai Kihóte,
imandu'águi iNdurusinéare.
Ha Sãcho katu, hyvatã porã
etereígui, oke ipukukuévo.

KUATIA REPYSÃ SĨKOHA

Tuicha mba'e pe Mambarino akãngaovatã²⁵

U pe riremínte ohecha Karai Kihóte kuimba'e peteĩ kavaju ári oúvape, iñakãngaovatã verapáva itajúicha. Ohechamívonte oma'ẽ Sãcho rehe ha he'i ichupe:

—Sãcho: ndajavýramo, ou ápe gotyo peteĩ oiporúva Mambarino akãngaovatã; nde reikuaa háicha upéva rehegua che añe'ẽme'ẽ va'ekue.

—Che ndaikuaái mba'eve —he'i Sãcho—; ojogua chéve nde rejavy jevyha upépe.

—Mba'e piko che ajeváyta che ha'éva rehe, nde mañandára²⁶ ha poguyrohára²⁷ —he'i Karai Kihóte—. Ere chéve: nderehecháipa amo karai hendáva oúva ñane renda gotyo, iñakãngaovatã itajuguiguáva.

26. Encubridor; 27. Traidor

Sãcho he'i:

—Che ahecha peteĩ kuimba'e vúrro ári ouvape, hũngýva che rymba vúrroicha avei, iñakã ári oguerúva peteĩ mba'e overapáva.

-Upéva ningo pe Mambarino akãngaovatã —he'i Karai Kihóte—. Eñemomombyry katu che hegui apyta haguã hendive che año; rehecháta, añe'ẽ mba'evete mboyve, mba'éichapa amohu'átama ko po'a reka ha opytáta chéve pe akãngaovatã aipota itéva.

Umi mba'e Karai Kihóte oimo'ã va'ekue akãngaovatã, kavaju ha kavaju'ariguaha, áva apíha peteĩ nimbora'e, okýgui omoĩ va'ekue iñakãre ña'ẽ peteĩ, oiporúva oporoapĩ haguã; ha ipotĩ porãgui mombyry guive omimbipáva. Pe áva apíha ou va'ekue hína peteĩ vúrro hũngy ári, ha Karai Kihóte oimo'ã ko'áva kavaju, kavaju'arigua ha akãngaovatã itajuguigua.

Pe áva apíha oñembojavo, he'i'ỹre mba'eve Karai Kihóte omoñani Rosinantepe, omboguejy imĩ yvy gotyo, ombo'ipaite haguãicha ichupe. Oguahẽvo pe áva apíha rendápe, omombyta'ỹre ikavaju, he'i ichupe:

—Ejererekóke, nde tapicha che poguýpe reíva imonambipyre²⁸, terã reme'ẽta chéve, reme'ẽséguinte, pe mba'e chéve añetehápe oñeme'ẽ va'erã!

Pe áva apíha, ohechávo pe póra ojeitýva hi'ári, ojepoi ivúrro árigui, guasúgui pya'eve, ha ojeity ñanihápe upe ñúre yvytúgui pya'eve.

Oheja rei pe mba'ýru yvýpe, ha Karai Kihóte ohupika Sãchope. Sãcho ohupi ha ome'ẽ huvichápe; upéva omoĩ iñakãre ha ombojere jere ichupe omombyta porã haguã; ha ndikatúimaramo, he'i Karai Kihóte:

²⁸. Cautivo

—Oiméne katujete iñakã guasu ete ra'e ko tapicha ikarai'ỹva mávape guarã ojejapo ypýrõ guare ko guarini akãmo'ãha; hi'ári ete katu ivaive noĩmbái, oñemboja'o ra'e imbytépe.

Ha Sãcho ohendúvo pe mbayru oñehenõiha akãmo'ãha guariniha, ndaikatúi ojejoko opukasetereígui.

—Mba'ére piko repuka, Sãcho —he'i Karai Kihóte.

—Apuka aína —he'i Sãcho— ajepy'amongetávo mba'éicha itépa iñakã guasúne pe tekove ikarai'ỹva ko akãngaovatã jára; péva ojogua itéva katu peteĩ áva apĩha ña'ẽme.

—Reikuaápa peteĩ mba'e che aimo'ãva, Sãcho. Ojogua chéve ko akãngaovatã porãite ho'a hague ra'e peteĩ mba'ëve oikuaa'ỹva pópe. Ha ndoikuaáiramo mba'épa ojapo ha ohechárõ ha'eha itajuguigua ite, ichugui omboyku mbytere oiporu porãve haguã hepykue, ha ambue mbyterégui katu ojapo peteĩ mba'yru áva apĩha rembiporurã, nde ere háicha.

Uperire ojupi jevy hikuái henda ári ha oikuaa'ỹre mamó gotyópa ojaíta, —karai kavaju'arigua rekópe, ndahapéiva voi—, oñemoĩ tapépe Rosinante oipotaha rupi, ombotyryrývo ijára remimbota, ha pe vúrro remimbota jepe, tapia oikóva hapykuéri opárupi, mborayhu ha ñemoirũme oñondivepa.

CAPÍTULO VI
DON QUIJOTE DA LIBERTAD A MUCHOS PRESOS

KUATIA REPYSÃ SEIHA

Karai Kihóte omosãso heta jejopýpe oïvape

*K*arai Kihóte ojesarupi ha ohecha pe tape oipykúivare hikuái, ouha mbovymi kuimba'e yvy rupi, oñemosãmbáva ijajúragui itasã²⁹ tuichávape ha maymáva pokuaha ipyapýre.

Ou hendive kuéra mokõi tapicha kavaju ári ha peteĩ yvy rupi. Umi hendáva imboka ha pe yvy rupigua ihu'y hetáva ha ikysepukúva.

Ohechávo Sãcho ichupe kuéra, he'i:

—Ko'ã kuimba'e rysýi ijajúri ojereraháva, Mburuvicha guasu ete, *Elréi*, niko ichupe kuéra oguerahaukáva mbaretépe tojeporu ygára tuicháva³⁰pe.

—Mba'éicha mbaretépe piko —he'i Karai Kihóte—. Ikatúne piko karai Réi oiporu mbarete avavére?

29. Cadena

30. Galera; embarcación grande de vela y remo

—Nda'úi niko upéva —ombohovái Sãcho—, che ha'énte ko'ã tapicha hembiapo vaikuére ojererahaha mbaretépe oiko haguã tembiguáiramo umi karai Réi ygára tuichávape.

—Oime haichavéramo —ombohovái Karai Kihóte—, ko'ã ava oho mbaretépe ha ndaha'úi ohoségui.

—Ejesarekomína, karai guasu —he'i Sãcho— pe teko katu niko karai Réi voi, ha ndojapói mba'eve ivaíva avavére, ohavira uvei hembiapo vaívape.

Oguahẽ upe jave umi itasãre ojererúva hikuái, ha Karai Kihóte oporandu porã ite umi tahachi hendáva mba'érepa ogueraha péicha umi tapichápe. Peteĩ ombhovái ko'ãvaha ygapykuiharã³¹ ojereraháva ygárape, ha ndaipóri oje'eve va'erã ha ha'e ete ndoikuaavéi va'erã.

Ko'áva rire ou peteĩ kuimba'e ojehecha porãvéva, oñeñapytĩ ambuéva, oguerúgui oguerúgui ipýre peteĩ itasã tuicha itereíva ha ojerepáva hetére ha mokõi kuarepoti'apyĩ³² ijajúrare.

Karai Kihóte oporandu mba'érepa oho pe kuimba'e hetaite itasã reheve. Pe tahachi ombhovái: péva añónte hembiapo vai hetave opavavégui; ko'áva iñaña ha okyhyje'ỹva, ha kóicha ojererahrõ jepe, ndajajeroviapái hese ha jakyhyje oñembovu haguã kamisa lomo.

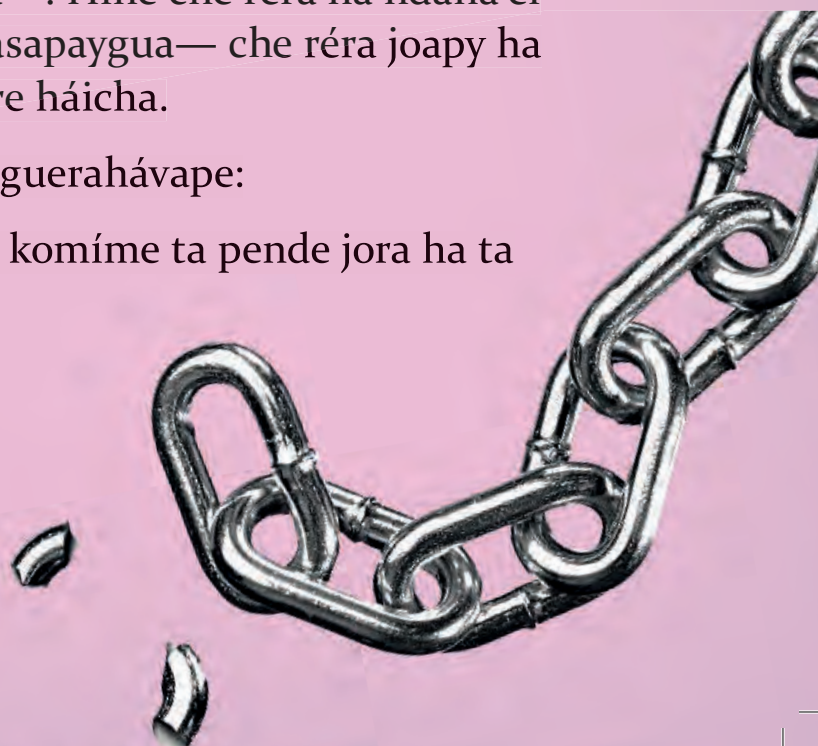
—Péva ku herakuã guasuetéva Hine de *Pasamonte*, Ka'asapaygua ja'e avei, ojekuaáva avei *Ginesillo de Parapíllaramo* terã Hine'i Tapejokóke.

—Karai Komi —he'i pe ygapykuihára—. Hine che réra ha ndaha'úi *Ginesillo* terã Hine'i; ha *Pasamonte* —Ka'asapaygua— che réra joapy ha ndaha'úi *Parapilla* —Tapejokóke—, nde ere háicha.

Ojere Karai Kihóte ha he'i umi oporoguerahávape:

—Ajerure ko'ã karai tahachi ha karai komíme ta pende jora ha ta pende reja peho py'a guapýpe.

31. Galeote; 32. Argollas

—¡Vyrorei porã péva! —ombohovái karai Komi—. ¡Oipota japoi ko'ã karai Réi oguerahaukávape ygapykuiharã, ku ore roguerekóramo guáicha pu'aka ropoívo ichugui kuéra, terã ha'e ikatu ojapouka! Eipykúinte, karai, nde rape tenondévo, ha emoĩ porã pe tyryru ne akãre, ha anive rejeporeka reikóvo mbarakaja hetyma mbohapyvare.

—Nde katu, upe mbarakaja, anguja ha aña ra'y —ombohovái Karai Kihóte.

Ha he'ívo kóva, ondyry hese pya'eterei, oikutu ichupe pe mĩme ha oity yvýre. Umi ambue tahachi opyta ijurujái ha ndoikuaái mba'épa ojapóta. Oñeñandu porã jevýmaramo ohekýi ikyse puku umi hendáva, ha umi yvy rupigua oipyhy imĩ ha oho Karai Kihóte ári, ha'e katu oha'arõ ichupe kuéra py'a guasúpe.

Umi itasãva ohecháramo ijamaha ichupe kuéra isasõ haguã, omondoho pe itasã ombojoajúva ichupe kuéra. Sãcho oipytyvõ Hine de Ka'asapayguápe isasõ haguã, ha kóva isãsomarõ oho komi ári ha oipe'a ichugui ikysepuku ha imboka. Umi tahachi apytégui avave ndopytái, opoipa pýgui, okyhyjégui *Pasamonte* mbokágui ha umi ita etágui avei umi isãsóva ojapíva.

Ha ohenõivo Karai Kihóte umi ygapykuiharãpe, ayvúpe isarambipáva ha oipe'ámava ijao karai komígui ohejávo ichupe opívo ite, oñemoimba hikuái ipoguýpe.

Karai Kihóte he'i ichupe kuéra:

—Yvypóra imba'e poráva rekópe jaaguyje va'erã oñeme'ëvare ñandéve, ha angaipa tuichave Tupãme ombopochýva niko pe hepyme'ë kuaa'y. Pehepyme'ë haguã ko ajapóva pende rehe, aipota peho perahávo itasã aipe'a va'ekue pende ajúragui, pe táva hérava Tovósope, ha upépe ta peguahẽ kuñataĩ Ndurusinéa renondépe ha peje va'erã ichupe pe karai kavaju'arigua, ku hova ñembyasymíva, pene mbouha pemombe'u va'erã ichupe umi mba'e ojehe va'ekue. Upéva pejapo rire ikatu peho pehosehápe.

Ombohovái Hine *de Pasamonte* hapicha kuéra rérape.

—Karai, upe rejeruréva oréve ndaikatu mo'ái rojapo, ndikatúigui roho pe tapére oñondive, peteĩ teĩ mante, ikatu'ỹ haguãicha ore juhu umi mburuvicha osětava katuede ore rekávo. Romoĩ jevy pe itasã ore rehe ha roho Tovoso rapére niko he'ise ojerureha toky pira.

—Aña memby! —he'i Karai Kihóte ipochy vaipámava— nde *Ginesillo de Parapilla*, terã reñehenõi háicha, rehóta ne año, nde ruguái ne rakãmby pa'ũme, pe itasã eta nde apére!

Hine Ka'asapaygua, ohechámaramo Karai Kihóte noĩ porãiha iñakãme, oñemboesavi hapicha kuérape, ha oñepyrũ ojapi itápe ichupe, ha nome'ei ichupe pytu'u oñemo'ã haguã iguarakapápe. Sãcho oñemoĩ ivúrro kupépe ha hendive oñepysyrõ ita eta hayvívagui mokõivéva ári.

Peteĩva umi ita eta itereígui ojapi hatã Karai Kihótepe, ha oity yvýpe. Uperõ peteĩ ojeity hi'ári, ha oipe'a iñakãgui pe tyru ha upévape oinupã ichupe ijatúape irundy jevy, upéicha avei yvýpe ha haimete ombo'ipa hese. Oipe'a ichugui ijao ha Sãchope oheja kasõ rei reve.

Ipahávo, ohopa hikuái peteĩ teĩ hapépe ha ndojepy'apýi ete oho haguã itasã reheve Ndurusinéa rendápe, oñeha'ã uvei ndo'avéivo ka'i rãime.

Opyta hikuái ha'eño vúrro ha Rosinánte, Sãcho ha Karai Kihóte. Pe vúrro itĩndy ha ipy'a ñemongetápe opyta, ombokacha sapy'a py'a umi inambi, ha ojepy'apy oñembohayvi jevýramo guarã ita; Rosinánte ojepyso ijára ykére, ojejapígui avei itápe; Sãcho, vai vai opívo, kyhyjepópe tahachígui; Karai Kihóte, oñembyasy eterei, ojehechágui mba'éichapa heta oporopytyvõ rire, kóicha oñemyengovia ichupe.

CAPÍTULO VII
DON QUIJOTE LUCHA CON UNOS ODRES DE VINO

KUATIA REPYSÃ SIETEHA

Karai Kihóte oñorairõramo guare umi kaguĩ ryrũ kuéra ndive

*K*arai Kihóte ha Sãcho ombyape henda, ha upe árape ndojehúi ichupe kuéra mba'evete ñamombe'umi va'erã; ambue árape katu oguahẽ hikuái ñemuha peteĩme, oĩ haguépe pe pa'i ha pe áva apĩha itavaygua.

Pe ñemuhára, hembireko ha itajýra omoguahẽ torypápe umi po'a rekávo oikóvape, ha Karai Kihóte ojerure ichupe kuéra ombosako'i haguã tupa porã peteĩ. Pe ñemuhára kuña katu he'i ichupe ohepyme'ẽ porãma guive, ombosako'itaha ichupe tupa mburuvicha rusu ra'ýpe guarãichagua. Karai Kihóte he'i ohepyme'õtaha, ha oĩmbámaramo hupaguã, ha'e oñeno, oikógui jepy'apy ha tavyrai etépe.

Pe koty Karai Kihóte opytu'uhágui hína osẽ upe riremínte Sãcho py'a tarovápe, osapukáivo:

—Peju pya'e, karai kuéra, ha peipytyvõ che ruvichápe, oñemama ñorairõ tuicha itevévape ahecha haguéicha che resa tee rupi! Ñandejára rehe ha'e peẽme, che ahecha haguégui oikutupaiterõ peteĩ ava rusu pukúpe, ija'e'ỹva hese ha oñakã'o hague ichupe peteĩ jetýicha.

—Mba'épa ere, che ryvy —he'i pe pa'i—. Reĩ porã jepe piko nde, Sãcho.

Upe jave ohendúma hikuái pe tyapu guasu oikóva kotýpe ha Karai Kihóte osapukáivo:

—Ejerekóke, nde aña ra'y mondaha; che popa'ãma ningo nde rehe ha ndaikatu mo'ãi reiporu nde kysepuku.

Ha'ete váicha oikutupáva hína pe tápia. Sãcho katu he'i:

—Anína pepyta pejapysaka hápente, peike uvei pejoko pe ñorairõ, terã peipytyvõ che ruvichápe natekotevëvéimaramo jepe; che ningo ahecha mba'éichapa osyry huguy yvýre, ha pe ava rusu puku akãngue ho'a pe yvýre ojapajeréi, peteĩ kaguĩ ryrú tuichavarõ guáicha.

—Ta che jukána! —he’i pe ñemuha jára— ndoikutúipa Karai Kihóte peteĩ kaguĩ ryru henyhētéva hupa akã gotyo oĩ va’ekue hína, ha pe kaguĩ syrýne hína ko karai oimo’áva tuguy.

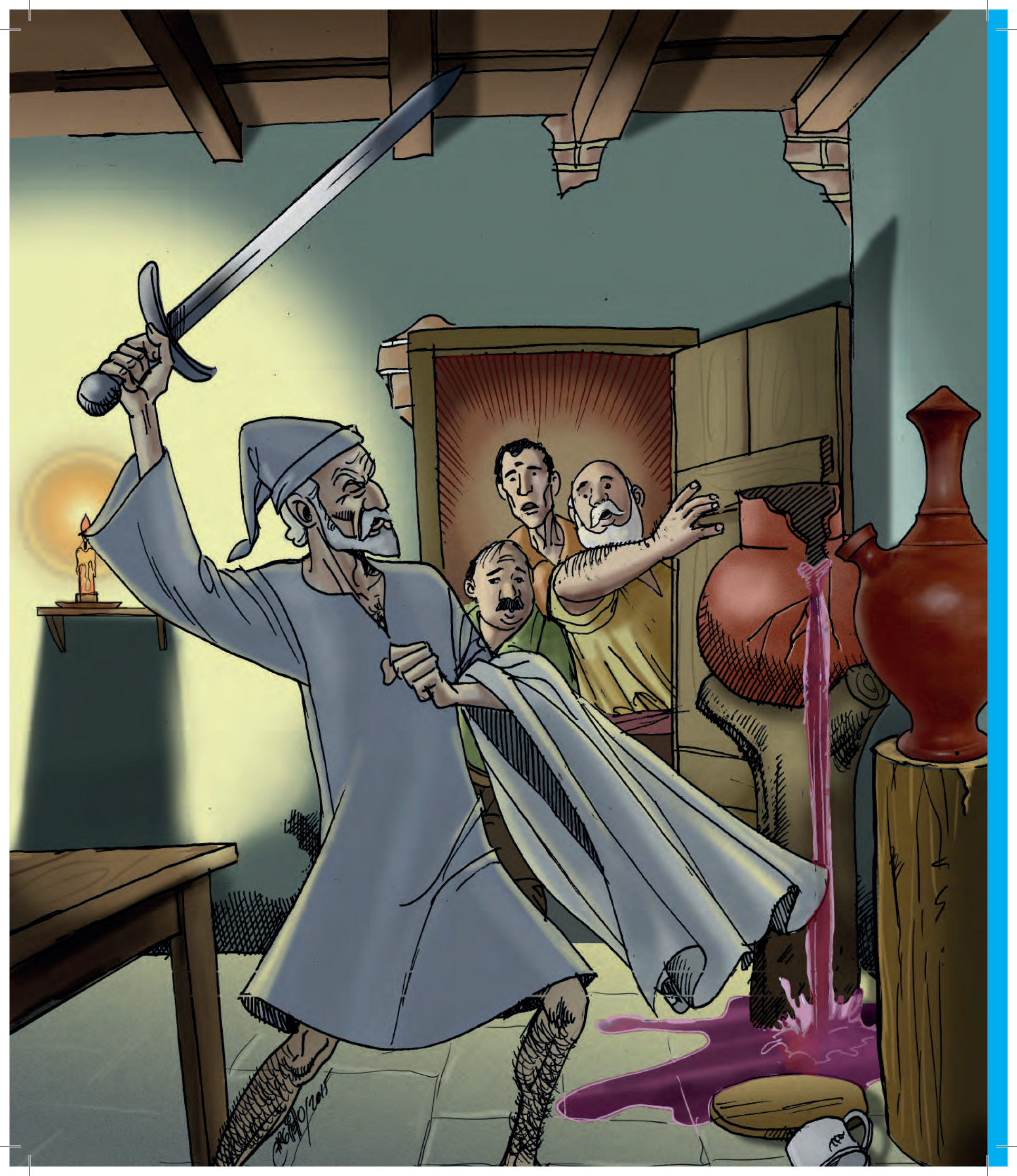
Ha upérõ pe ñemuhára oike kotýpe ha hakykuéri ambue kuéra avei, ha ojuhu Karai Kihótepe ao jahecharamóvape oñemondévape arapyre ojehecha’ýva. Ikamisa mbyky ndohupityí ojaho’i humby ro’o; hetyma mbuku piru eterei, haguepa ha naipotĩri ete voi. Iñakãngao’i katu ikyravu. Ipo asúpe oguereko hína ahoja tupapegua; ha aipo ipo akatúape katu kysepuku nandi, oikutuha hína opa mba’e, ha oñe’ẽ oñorairõramo guáicha añetehápe ava popeno puku peteĩ ndive.

Ñaimo’ã’ỹ va’erã ningo, ha’e osapymiha okégui hína, ha iképe ohecha oñorairõha peteĩ ava popeno puku ndive. Ha heta iterei oikutupa umi mba’ryru, omyenyhẽmba meve kaguĩme pe koty.

Ko’ã mba’e ohechávo pe ñemuhára, ipochy eterei ha oñemoĩ oñorairõ Karai Kihóte ndive ha po mbotýpe heta iterei oinupã ichupe, ha pe pa’i ndoipe’ái guive ichugui ojukaite ramo’ã ichupe. Upéicharamo jepe ndopáy mo’ãi voi, aicheja! pe karai, ogueru peve pe áva apĩha y ryru guasúpe y ro’ysã mimbi ha oñohẽ ijapére, ha upévape opáy Karai Kihóte. Opukapa joa hikuái, pe ñemuhára oñe’ẽ reity aja toho añáme. Ipahápe heta oñeha’ã rire pe pa’i ha áva apĩhára oity tupápe Karai

Kihótepe, ha upéva opyta oke ikane’õ itégui. Oheja ichupe hikuái toke, ha osẽ omoangapyhývo Sãcho Pãsape ndojuhu kuaáigui ava rusu popeno akãngue; pe ñemuhárape katu hasyve ombopy’aguapýne, ndovy’ái ha ojepy’apy etereígui oñemondoropa haguére ichugui ikaguĩ ryru eta.

Pe pa'i ha pe áva apĩhára oguerahase ichupe hógape omonguera haguã ichupe itarovágui. Upévarã ojapo guyra rokái tuicha porã yvyra pyahápe, Karai Kihóte ija porã haguãicha.

Oñemboja hikuái okehápe hína Karai Kihóte, ha ojoko hatã porã ichupe, oipokua ha oipykua. Ha'e opáyvo katu ndaikatúi oñemomýi oñeha'ãramo jepe. Ohupi hikuái ichupe karréta, guéipe oñembotyryrvape.

Oñemoñe'ẽ pyrusu gua'úvo hikuái ñaimo'ã yvágagui oúva, ogueroviauka Karai Kihótepe oñembopaje hague, ohechauhápe ichupe pe yvyra pyahápe ohohápe hógape, oĩ porãvetaha ichupe omohu'ã pya'eve haguã ipo'a reka.

Oñemo'ãngapyhy Karai Kihóte ha, hi'ãho pukúvo, he'i:

—Ha, nde reimeraẽva upépe, taha'e ha'éva, che pytyvõ tuichaite va'ekue niko! Ajerure ndéve eremi haguã pe ipaje arandu etévape ani haguã che reja amano ko yvyrapyahápe.

Ohopa hikuái upégui: Karai Kihóte karréta guéi ári ha guyra rokái ryepýpe, ha pa'i ha pe áva apĩhára katu kavaju ári, ojovaho'iva ao ambuépe pe ñepyrũ guive ani haguã karai Kihóte oikuaa ichupe kuéra, ha upéicha ñembotavy ogueraháne ichupe hógape.

Séi ára rire oguahẽ hina Karai Kihóte távape. Ndomingo asajekue, oike hikuái pe távape ha opavave umi oka rusúpe oĩva guive oñemboja joa ohecha haguã pe karrétape oúvape, ha oñemondýi umi hóga ypypegua ohechávo mba'éichapa oguahẽ.

Peteĩ mita’i oñani omomarandu haguã pe kuña Karai Kihóte róga machu ha ijoajýrape, mba’éichapa Karai Kihóte hesa’yju ha ipirúva oguahẽ oúvo, ojepysohápe pe kapi’i chovi ári guyra rokái ryepýpe.

Pe óga machu ha Karai Kihóte ijetipe³³ omoñeno ichupe hupa ymáme, ha ha’e omaña hese kuéra oikuaa’yre moõpa ojetopa.

Pe pa’i he’i Karai Kihóte jetipépe oñangareko porã haguã hese, toma’ẽ porã avei ani oho rei jevy mba’e. Ijetipe ha machu osapukái puku yváre ha oñe’ẽreity jo’a jo’a umi karai kavaju’arigua kuatiáre.

---

33. Sobrina

CAPÍTULO VIII
DON QUIJOTE EN CAMA, ENFERMO

KUATIA REPYSÁ OCHOHA

Karai Kihóte hasy hína hupápe

*P*á'i ha pe oporoñapīva haimete peteĩ jasy pukukue ndohechavéi Karai Kihótepe, anítei imandu'á yma oiko va'ekuére, ha oho oñandu ijepépe³⁴ ha machúpe, ha ojerure ichupe kuéra oñangareko porã haguã hese, tome'ẽ tembi'u porã omombarete va'erã ichupe ha ho'a porãvétava ipy'a ha iñapytu'ũme guarã, upégui ningo ou añetehápe imba'asy.

Peteĩ ára oguahẽ oúramoguare oñandu haguã ichupe, ojuhu ichupe oguapy hína hupápe, peteĩ akãngao'i pytã iñakãre, ipiru etéva ñaimo'ã te'õngue cha'ĩ. Karai Kihóte omoguahẽ porã ite ichupe kuéra ha omombe'u porã ite mba'éichapa oñeñandu. Oñomongeta oñondive mba'éichapa oñesãmbyhy hína tetã ha Karai Kihóte oñe'ẽ py'a guapy porãme ha umi ombohupa va'ekue ichupe oimo'ã nda hasyvéi ha okuera jevymaha.

Pe pa'i oikuaa porãse añetépa okueráma ha he'i:

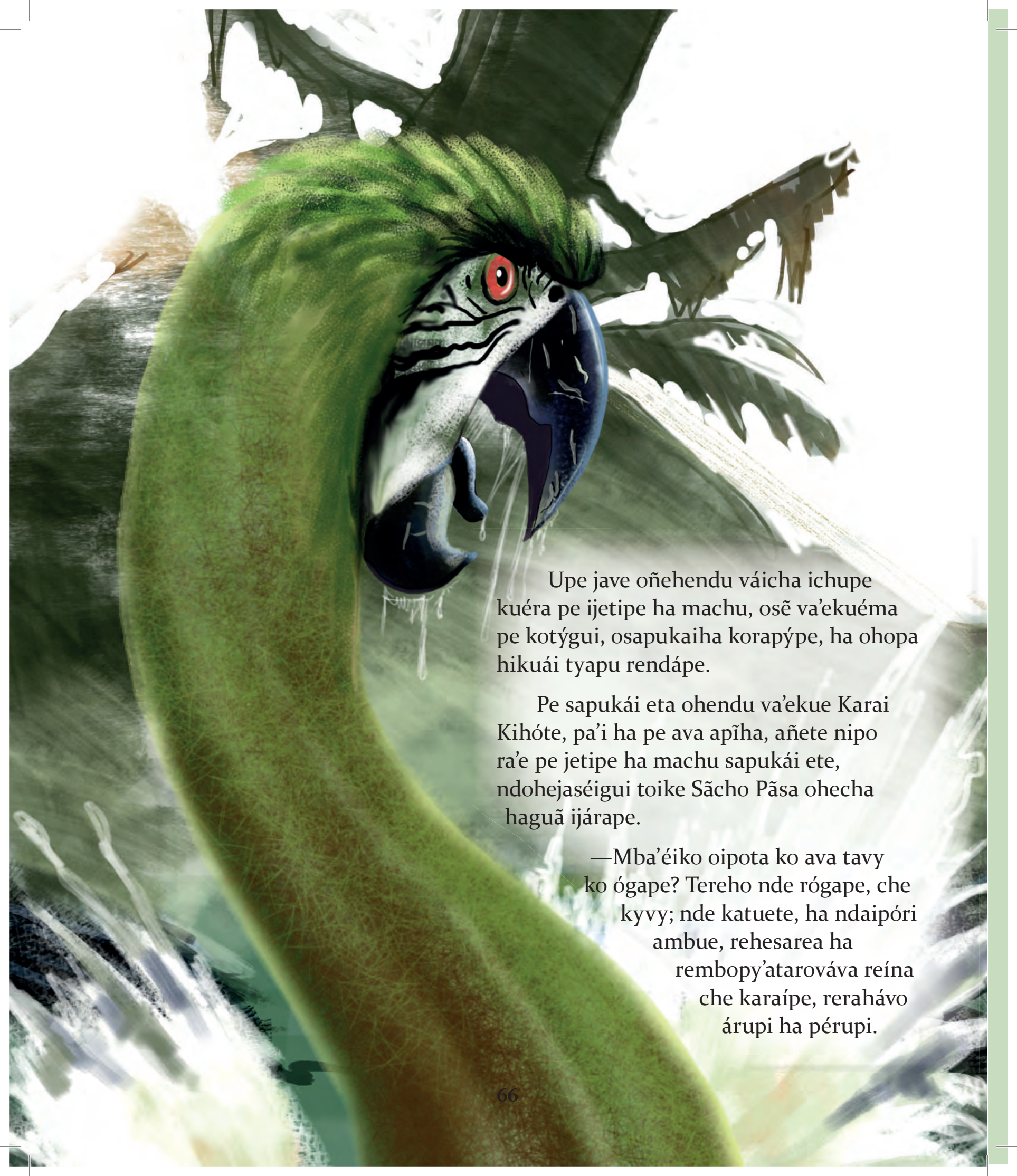
—Umi kavaju'arigua oikóva árupi ha pérupi niko mba'e reipa, kaso ñemombe'u gua'u ha japu, képe guare mba'e oñemombe'u reíva opáy rire jepe terã ikeraíva gueteri.

—Upe jejavýpe —ombohováí Karai Kihóte— ho'a heta oguerovia'ỹva oíha kavaju'arigua oikundaha ko yvy ári. Che resa itépe ahecha va'ekue Amari Gaurapegua, peteĩ kuimba'e yvate, pire morotĩ, hendyva porã, ndaipochy katúí ha pya'e ipochy jera. Ha amombe'u haguéicha mba'éichapa ra'e Amari, ikatu avei amombe'u peẽme mba'éichapa oiko raka'e ambue kavaju'arigua oguatáva ko yvy ape ári.

34. Sobrina, hija de la hermana

Upe jave oñehendu váicha ichupe kuéra pe ijetepe ha machu, osẽ va'ekuéma pe kotýgui, osapukaiha korapýpe, ha ohopa hikuái tyapu rendápe.

Pe sapukái eta ohendu va'ekue Karai Kihóte, pa'i ha pe ava apïha, añete nipo ra'e pe jetipe ha machu sapukái ete, ndohejaséigui toike Sãcho Pãsa ohecha haguã ijárape.

—Mba'éiko oipota ko ava tavy ko ógape? Tereho nde rógape, che kyvy; nde katuete, ha ndaipóri ambue, rehesarea ha rembopy'atarováva reína che karaípe, rerahávo árupi ha pérupi.

Sãcho ombohováí:

—Pe itarova itéva, ojesareapáva ha ojereraháva ápe ha pérupi che piko; ndaha'éipa nde róga jára. Ha'e che reraha va'ekue ko yvy apýre ñembotavýpe ha oñe'ẽme'ẽ va'ekue chéve ome'ětaha peteĩ tetã'³⁵, *ínsula* ja'éva, ko'ãga meve aha'ãrõva aína.

—Sãcho ahẽ tuja! Ha mba'e piko aipo *ínsula*? Upéva piko ja'úva mba'e, nde ava karu etereíva, nande karu apýriva?

—Nda ha'ei tembi'u rehegua —ombohováí Sãcho—; ñaisãmbyhy va'erã katu ha ñamboguata porãve va'erã uvei irundy táva ha irundy mburuvicha upepeguágui.

—Upéicharamo jepe —he'i pe machu—, nde reike mo'ãi ápe, nde aña ryru, voko opa ñañágui henyhéva. Tereho eisãmbyhy nde róga ha ejeheja *ínsula* jepotágui.

Pa'i ha pe áva apĩhára ojapysaka torýpe mba'éichapa oñemongeta umi mbohapyvéva; ha Karai Kihóte katu okyhyjégui Sãcho oho jevytaha, ohenõi ichupe ha omokirĩrũka umi mokõi kuñáme ha toheja toike.

Oike Sãcho ha pe pa'i ha áva apĩhára omomaitei paha Karai Kihótepe, ojepy'apy etereígui Karai Kihóte mba'asýre. Pa'i he'i áva apĩhárape:

—Ãga rehecháne, che irũ, ñaimo'ã'ỹ ete jave ñande karai oveve jevýta po'a jeporekávo.

Upe aja, Karai Kihóte oñemboty Sãcho ndive ikotýpe, ha he'i ichupe:

—Ema'ẽ, Sãcho, mamó oikohápe teko marangatu ete, oñemuña va'erã. Mbovy terã avave umi karai herakuã guasúva apytégui ndopytái ojekopí'ỹre hese. Húrio Sézar, mburuvicha kyre'ỹ ete, akã guapy ete ha py'a guasu etére niko oje'e itaryryiha, ha nda heko potĩri hague. Arehándaro, ojeheróva avei Guasúpe, hembiaapo kakuaa va'ekuére oje'e niko ika'u hague. Ha upéicharamo, ha nde Sãcho!, heta japu vai oje'éramo imarangatúva rehe, ikatúne avei ojehu chéve.

35. Ínsula: Lugar pequeño donde se ejerce el poder, generalmente de forma arbitraria

—Ange pyhare oguahẽ Mbaratorome Karásako ra’y, oñemoarandu va’ekue Saramángape, *Bachiller* pyréma, ha aha avei amomaiteívo ichupe, he’i chéve ojejuhumaha kuationa aranduka marãndeko³⁶ nde rehegua, hérava *El Ingenioso Hidalgo don Quijote de la Mancha*, ha he’i oikoha mandu’a che rehe avei, che réra ite Sãcho Pãsa rupi, ha kuñataĩ Ndurusinéa Tivosoygua rehe ha omombe’u heta ambue mba’e ojehe va’ekue ñandévente.

—Añete ha’e ndéve, Sãcho —he’i Karai Kihóte—, oiméne peteĩ karai arandu imba’ekuaáva ojapo ra’e pe marãndeko oñe’ẽva ñande rehe; ichugui kuéra niko nokañýi mba’eve ohaiséva guive.

—Ha mba’eichaitépa iñarandu ha imba’ekuaáne, ko ijapohare hérava Sínde Haméte Mberenhéna —he’i Sãcho.

—*Móro* réra niko upéva—ombohováí Karai Kihóte.

—Upéichane —he’i Sãcho—; ahendúva voi niko che, umi *móro* ho’use etereiha “mberenhéna”.

—Che mbovy’a ite va’erã, che irũ —he’i Karai Kihóte—, rerúramo chéve ápe pe *bachiller* ja’éva, che moangatávape, ha nda’u mo’ãi mba’evete aikuaapa mboyve umíva.

—Aipóramo, aháta aheka ichupe —ombojoapy Sãcho.

Ha oheja ijárape, ohóvo oheka pe *bachillér*pe.

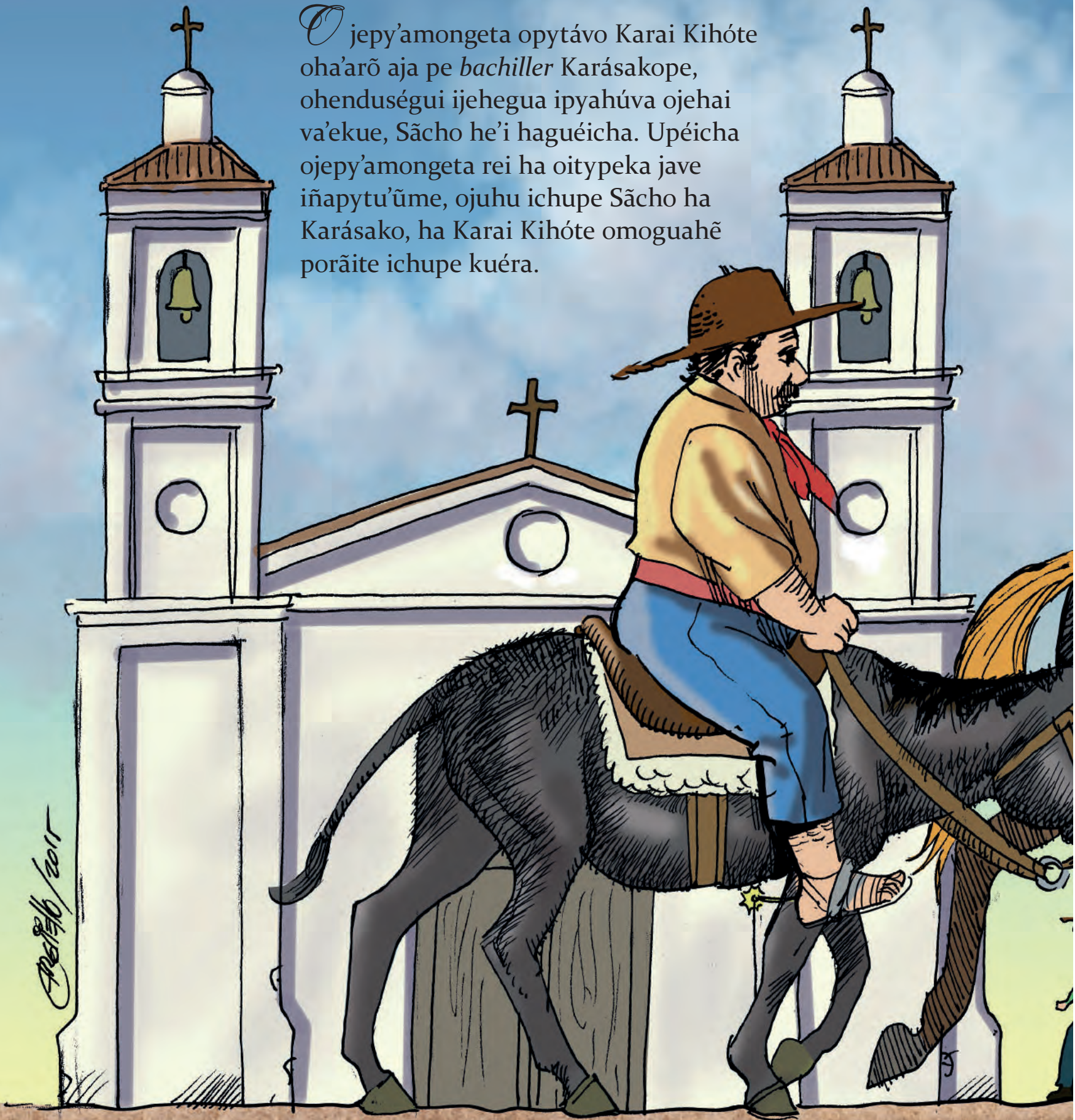
CAPÍTULO IX
COLOQUIO ENTRE DON QUIJOTE Y EL BACHILLER

KUATIA REPYSÁ NUEVEHA

Karai Kihóte ha *bachiller* oñomongeta oñondive

O jepy'amongeta opytávo Karai Kihóte oha'arõ aja pe *bachiller* Karásakope, ohenduségui ijehegua ipyahúva ojehai va'ekue, Sãcho he'i haguéicha. Upéicha ojepy'amongeta rei ha oitypeka jave iñapytu'ũme, ojuhu ichupe Sãcho ha Karásako, ha Karai Kihóte omoguahẽ porãite ichupe kuéra.

Artista/2011

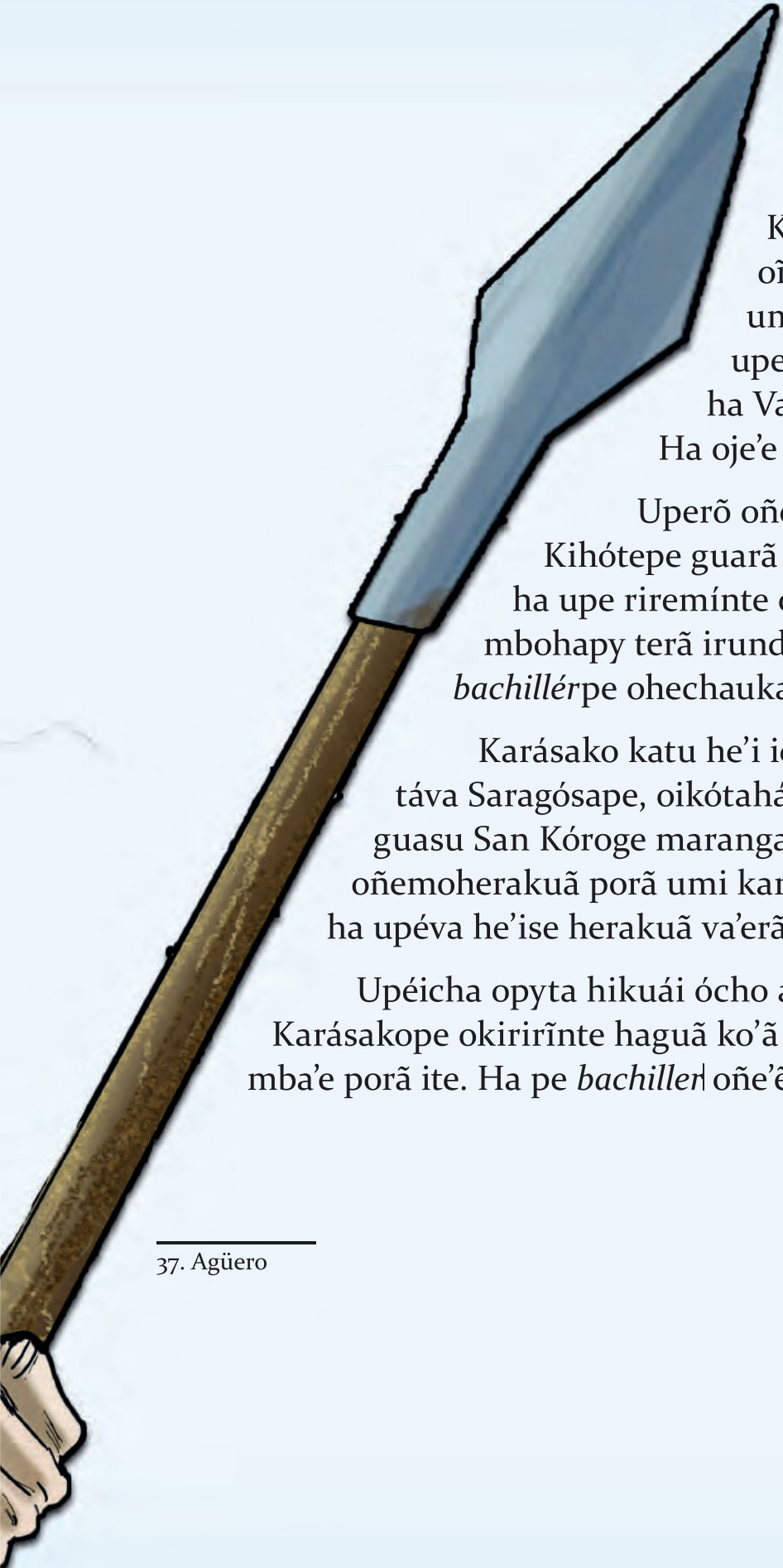
Pe *bachiller*, karia'y véinte ha irundy ro'y rupigua, ikachiãi katúva, nda tuicha itéiva, Sasõ hérava jepe, ñembohoryhára nde áva, oñesũ ha he'i:

—Karai guasu, Karai Kihóte La Manchapegua, embohasa chéve nde po. Nde ningo pe karai guasuvéva karai kavaju'arigua apytépe oíva ha ouve va'erãgui ko yvy ape ári!

Karai Kihóte omopu'ã ichupe ha he'i:

—Añetehápe piko oikóma mandu'a che rembiapokuére, *móro* ha tekove arandu ohai va'ekue?

—Upéicha ite, karai —he’i Sasō
Karásako-, chéveramo guarã ko’ãga meve
oĩme dose mil rasáma temimbokuatiapyre
umi ne rembiapokue rehegua;
upeicha’ỹramo, te’i Purutua, Mbaraseróna
ha Varësia, umi tetã oñembokuatia haguépe.
Ha oje’e oñembokuatia hague avei Ambérepe.

Uperõ oñehendu Rosinánte hasẽ puku; ha Karai
Kihótepe guarã pe tasẽ ningo hína ta’ũvo³⁷ porã iterei
ha upe riremĩnte omoĩ ipy’ápe osẽ jevy haguã upégui
mbohapy terã irundy ára riremi. Uperire ojejure pe
bachillérpe ohechauka haguã ichupe moõ rupipa ohóta.

Karásako katu he’i ichupe iporãtaha ohóramo Aragõ retãme,
táva Saragósape, oikótahápe hikuái ñorairõ ñembosarái arete
guasu San Kóroge marangatu rérape. Upépe Karai Kihóte ikatúne
oñemoherakuã porã umi karai kavaju’arigua Aragõmegua apytépe,
ha upéva he’ise herakuã va’erãha voi opárupi ete.

Upéicha opyta hikuái ócho arahápe osõtaha. Karai Kihóte he’i
Karásakope okirirĩnte haguã ko’ã mba’e rehe, ani haguã avave ojoko ko
mba’e porã ite. Ha pe *bachiller* oñe’ẽme’ẽ ichupe ha oho.

---

37. Agüero

Pe kuñakarai hóga ñangarekohára ha ijetepe ohendupa ra'e ko'ã mba'e, ha ojapi hikuái umi ñe'engaípe *bachiller* apére ikatu'ỹva ñamombe'u ha jaipapa.

Upe aja Karai Kihóte ha Sãcho ombosako'i opa mba'e oikotevêtava. Ha Sãcho ombopochyhara rire hambirekópe ha Karai Kihóte oñemoñyrõ rire ijetepe ha imachúpe, oñemoĩ jevy hikuái tapépe pytũmby jave.

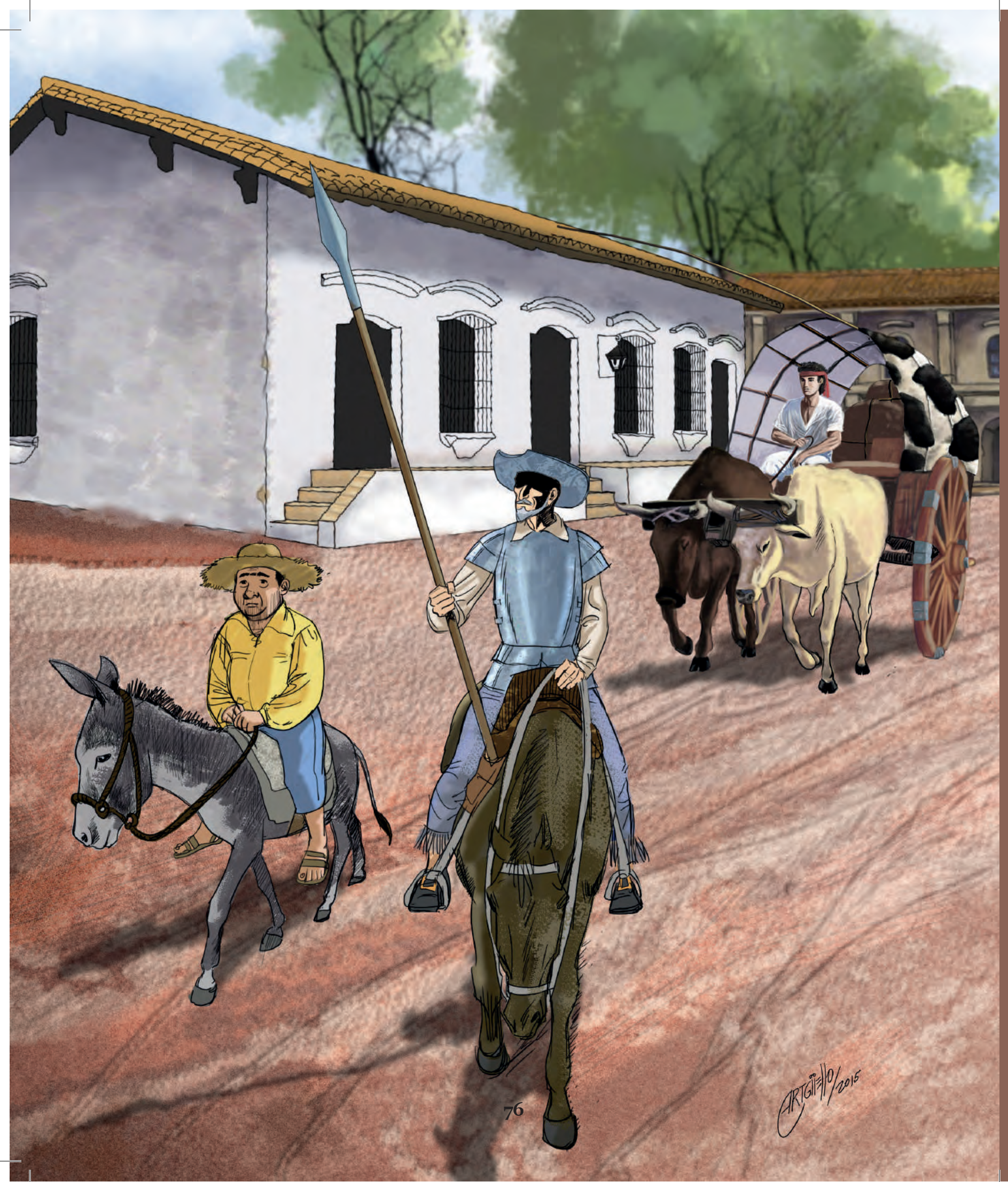

CAPÍTULO X
LO QUE SUCEDIÓ A DON QUIJOTE CON SU DULCINEA

KUATIA REPYSÃ NDIEHA

*M*ba'e ojehu va'ekue Karai
Kihótepe iNdurusinéa ndive

*O*ipykúí Karai Kihóte ha Sãcho pe Tovoso rape ha, ipyharémagui, ndohekavéima pe Ndurusinéa róga, oipota haguéicha Karai Kihóte. Kañyhápe oike Karai Kihóte pe ka'aguy Tovoso rembe'ýpe ha he'i Sãchope oho jevy haguã pe Tavaguasúpe, ha anítei ou jevy oñe'ẽ'ỹre pe kuñataĩme, ikatu haguãicha ojehechauka ichupe mba'éichapa pe karai iñakã tarova hese.

—Tereho, che ra'ý —he'i Karai Kihóte—, ha ani reñemondýi rehechávo iporãngue pe kuarahy rendýicha omimbipáva. Ndaipóri chéne ndéicha ovy'áva ko yvy ári tembiguái apytépe!

Oho Sãcho ha Karai Kihóte opyta opytu'ú pe kavaju ári, henyhẽ pe iñakã mba'e mbyasy ha heta temimo'ãgui. Ha upéicha avei opyta Sãcho, ha osẽmbamívo pe ka'aguýgui, oguejy ivúrro árigui ha oguapy peteĩ yvyra guýpe, ha oñepyrũ ojepy'amongeta.

—Jaikuaamíta ko'ãga, Sãcho, moõpa jaha. Aha aheka che peteĩ mba'e mba'evẽ'yrõ guáicha, peteĩ Réi Rajy, iporã itereíva kuarahýicha ha yvágaicha ojajáipáva. Ha moõ piko rejuhúta ichupe ha máva rembijokuáiramo rehekáta ichupe? Karai Kihóte La Manchapegua herakuã etévagui rejúva: pe karai omoñembo'ýva ikarẽva, omongarúva iñembyahývape ha omboy'úva ijy'uhéivape. Ha reikuaa piko hóga, Sãcho? Che ruvicha niko he'i oiméneha óga tuicha etereívape. Ha ndépa, sapy'a rei rehechámava? Nahániri; che ha che ruvicha ne'íra gueteri rohecha.

Péicha niko oñe'ẽ ha'eño rei Sãcho, ha he'i jevy:

—Iporã; opa mba'e niko okuera nda ha'éima guive ñemano; pe ahojaguy rupi katu jahasapa ite va'erã, ndajahasaséiramo jepe, opávo ñande rekove. Ko che ruvicha niko itarova ite, ha che ndapytái tapykuépe; che katu che vyrove ichugui aikóre hapykuéri hembiguáiramo. Ha itarova añetéramo ha'e, nda hasy mo'ãi aroviauka ichupe peteĩ kuña chokokue árupi ajuhu raẽva Ndurusinéaha. Ha'e ndogueroviáiramo jepe, che ahenõita Tupãme che ñe'ẽ mboajeháramo, ha ha'e oñemohatãro avei iñakãre, che añemohatãvéta che ñe'ẽre. Ha ikatu oimo'ã, ahecha háicha, peteĩ ipajéva mba'e ndohayhúiva ichupe, omoambue hague hova.

Ko'ã mba'épe Sãcho ombopytu'ú hi'ánga ha ojaopopa porã hague hembiapo. Opyta upépe ka'aru peve, ikatu haguãicha Karai Kihóte oimo'ã oho ha ou jevy hague Tovósogui. Ha osê porãmba ichupe; opu'ãvo ojupi haguã ivúrro ári, ohecha ou hikuái mbohapy kuña chokokue ivúrro ári avei. Ohechapami rire ichupe kuéra, ñanihápe oho ijára rendápe. Ojuhu ichupe hi'ahõ pukúvo ha ñembyasýpe he'i heta ñe'ẽ joayhu rehegua.

Ohechárõ ichupe Karai Kihóte, he'i:

—Mba'épa oĩ, che irũ Sãcho? Ikatútapa ko ára ahechauka ita morotĩ terã hũvape? Rerúpa marandu iporãva?

—Iporã itereígui —ombohovái Sãcho—, ikatúntema reikutu Rosinánte ha reju rehecha pe kuñakarai Ndurusinéa Tovo soygua oúvape hína mokõi hembiguái ndive.

Omaña maña Karai Kihóte pe
tape pukúre mombyry meve, ha
ohecharõnte umi mbohapy
kuña koygua, ipy'a
angedkói, ha oporandu
Sãchope ohejapa ra'e
ichupe kuéra táva
rokápe.

—Mba'eicha
táva roka piko? —
ombohováí Sãcho—;
nderehecháí piko
ko'áva, ko'ápe oúvape
hikuái, kuarahy
asajepytéicha
omimbipáva?

—Che ndahecháí
mba'eve, Sãcho —
he'i Karai Kihóte—,
che niko ahecha uvei
mbohapy koygua oúva
ivúrro ári.

—Ekirirĩna, karai —he'i
Sãcho—, ha eju emomaitei ha eñakãity
ko kuñakarai nde py'ápe oíva renondépe;
hi'aguĩ etéma.

Ha he'ivo kóva, Sãcho oñemotenonde ohuvaitĩ haguã umi tavayguápe, oguejy
ivúrro árigui ha ojapyhy isãgui peteĩ vúrro umi mbohapygui, ha oñesũ etévo, he'i:

—¡Nde che *la Reina* —Kuñakarai ruvicha ete—, *princesa* —Réi Rajy— ha *duquesa* —Kuñakarai guasu— mba'e porãgui nde ne renyhêva! Ejapyhýna torypa itépe ko nde rayhupárape, ko'ápe itaticha angekóipe ha py'apy tytyi'ỹme opytáva. Che niko Sãcho Pãsa, ipytyvõhára, ha ha'e katu Karai Kihóte La Manchapegua, Karai Tova Ñembyasymíme ojeheróva avei.

Oñesũma ra'e Karai Kihóte Sãcho ykére, ha hesa tyaipa ha angekóipe omaña pe Sãcho ohenõĩ va'ekuére *la reina* ha kuñakarai guasu; ichupe guarã niko koyguánte ha naiporãĩ ete, hova apepu tímbe katu. Upéichavo ijurujái, ndoikuaái mba'épa he'i va'erã, ha okirirĩ. Umi koygua upéicha avei ohechávo umi mokõi kuimba'e ñesũháme ojuavyetéva ojuehegui; upei katu, pe kuña ojejoko va'ekue, pochýpe he'i:

—Pejei tapégui ha ore reja torohasa, ore ragẽ rohóvo!

Ha upévape ombohováĩ Sãcho:

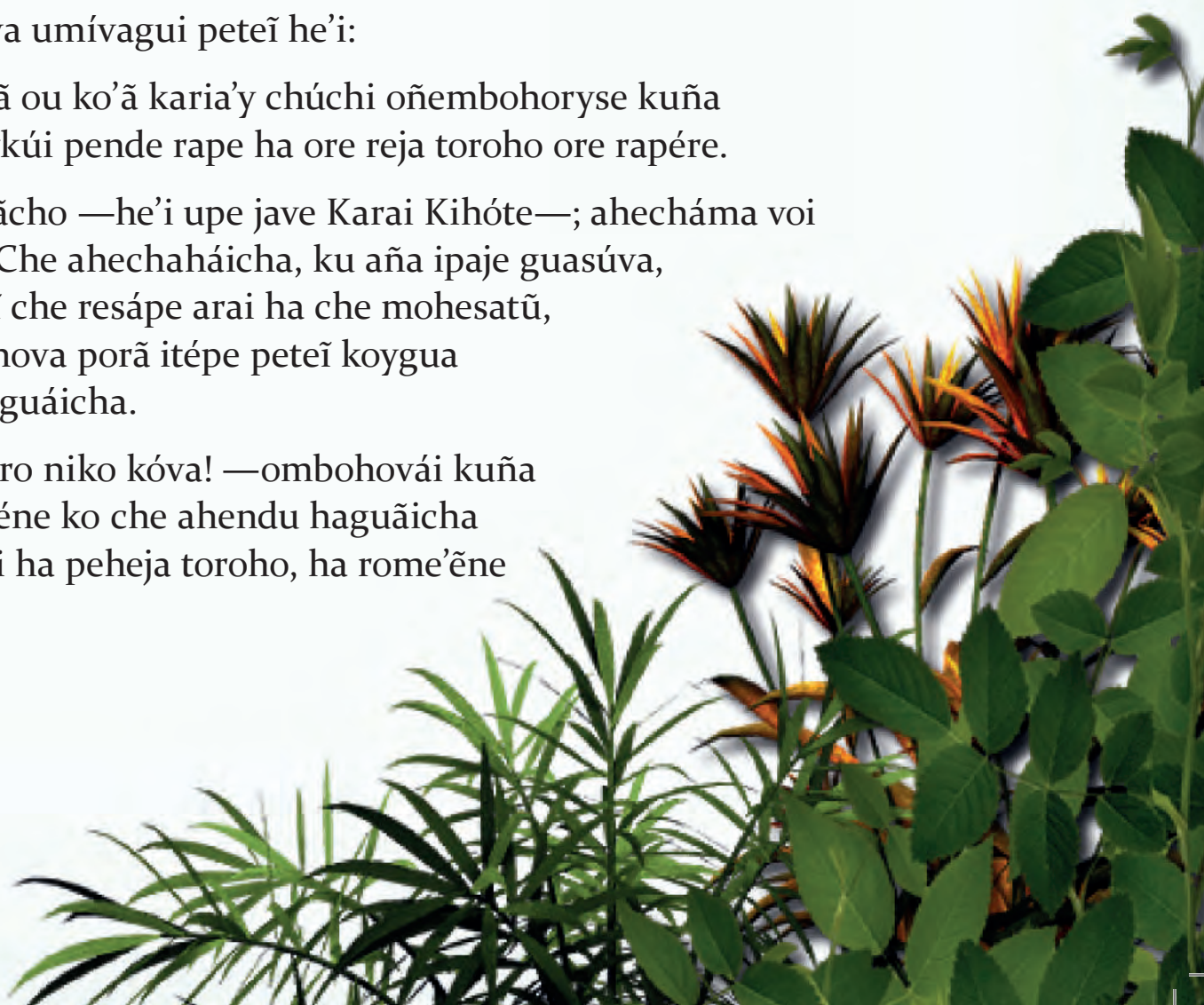
—¡Ha, Réi Rajy ha kuñakarai Tivosoygua! Mba'eicha piko nde py'a marangatu ete noñemomba'embyasyĩ ohechávo ñesũháme ne renondépe ko karai ojoko itáicha ha ombopytasóva mayma kavaju'arigua ko yvy apére oguatávape?

Ohendúvo kóva umívagui peteĩ he'i:

—¡Péina ko'agã ou ko'ã karia'y chúchi oñembohoryse kuña koyguamíre! Peipykúi pende rape ha ore reja toroho ore rapére.

—Epu' ãna , Sãcho —he'i upe jave Karai Kihóte—; ahecháma voi na ñande po'aiha. Che ahechaháicha, ku ãña ipaje guasúva, che muña ha omoĩ che resápe arai ha che mohesatũ, ha omoambue pe hova porã itépe peteĩ koygua mboriahumíramo guáicha.

—¡Tamói aguero niko kóva! —ombohovái kuña okaraygua—. Aiméne ko che ahendu haguãicha ñe'ẽ nguelele! Pejei ha peheja toroho, ha rome'ẽne peẽme ore aguyje!

Oñemboyke Sãcho ha oheja ohasa, ovy'ávo osẽ porã haguére apañuáigui. Ojepoíre ichugui pe koygua ojerereko va'ekue Ndurusinéaramo, oikutu ivúrro ha omoñani tenondévo pe ñúre.

—Sãcho, mba'éicha itépa nda che rayhúi umi ipajéva! Ema'émína mamote peve ojepyso ñaña ipype, oipe'ávo che hegui pe vy'a ahecha haguã che rembiayhumi! Kuimba'é chéchagua nda ipo'a eteíva ndaipóri chéne, Sãcho!

Heta niko oñeha'ã Sãcho oñembohorykuaáva, oñomi haguã jepukase, ohendúvo vyro rei eta he'íva huvicha, péicha vevúi asy oñembotavy va'ekue. Ha ojupi jevy hikuái henda ári, ha oipykúi tape Saragósa gotyo oporogueraháva.

KUATIA REPYSÄ ŐSEHA

Po'a ra'ã Karai Kavaju'arigua ka'aguygua ndive

*C*keguymi hína Karai Kihóte peteĩ yvyraro máta guýpe ha Sãcho oke avei peteĩ guajayvi guýpe. Ha peteĩ tyapu omombáy ichupe kuéra. Opu'ãvo ñemondýipe, Karai Kihóte ohecha mokõi karai kavaju'arigua. Peteíva, ojepoívo ikavaju árigui, he'i pe ambuépe:

—Eguejy, che irũ, ha ejora nde kavaju tĩnguasã, chéveramo guarã ko'ápe oĩ heta kapi'ipe hembí'urã ichupe guarã; kóva avei peteĩ tave'ỹ aikotevẽva ajepy'amongeta haguã che año.

Kóicha he'ívo ha upepete voínte oñenóma yvýpe. Ha umi ñorairõ rembiporu rupi ohechakuaáma Karai Kihóte upéva karai kavaju'ariguaha, ha ojapyhy Sãchope ijyvágui ha he'i ichupe:

—Che ryvy, Sãcho, jarekóma peteĩ po'a ra'ã.

—Tupã toma'ẽ ñande rehe —he'i Sãcho—. Ha moõpa oĩ, karai, pe po'a ra'ã?

—Moõpa, Sãcho? —he'i Karai Kihóte. —Ejere ha emaña, ha rehecháta oñeno mbukúva hína peteĩ karai kavaju'arigua, ha chéveramo guarã, ndovy'apái hína; ahecha ko kuri oguejy ikavaju árigui ha ojeity yvýpe ipochy etereíramo guáicha, ha ho'ávo opururũmba ichugui ñorairõ rembiporu.

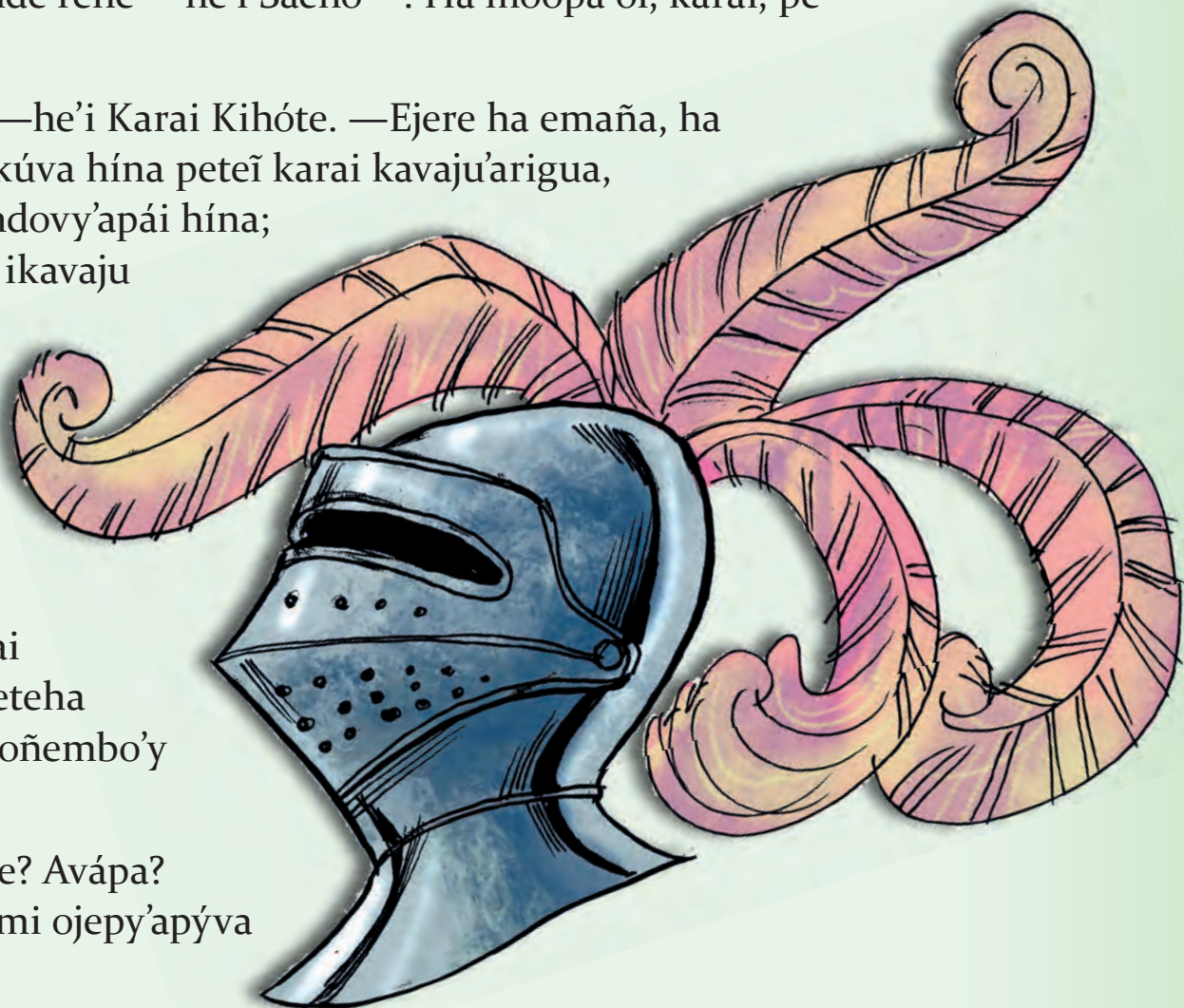
Ohendúvo pe Karai Ka'aguypegua hi'aguĩ eteha ichugui peteĩ oñe'ẽva, oñembo'y ha osapukái soro hatã:

—Mávapa oĩ upépe? Avápa? Ndovy'apáivapa terã umi ojepy'apýva apytépepa oĩ?

—Umi ojepy'apýva! —he'i Karai Kihóte.

—Tou ko'ápe aipóramo —he'i pe Karai Ka'aguypegua—, ha oikuaáta mba'épa he'ise vy'aỹ ete.

Ha upe jave oguapy pe yvy atã itépe umi mokõi karai oñe'ẽ haguã oñondive hi'angata ha ipy'angedkóire³⁸, ha umi hembijokuái oñemombyry ojeívo ichugui kuéra.

38. Cuitas, ansia, anhelo

Oñe'ẽ puku ha omboy'u porã rire umi hembijokuái, topehýi okũapytĩ ichupe kuéra ha ombogue pe y'uhéi, ndaikatúigui ojepe'a ite ichugui kuéra. Ha upéicha ojejokohápe pe mba'yru inandi potávare, opyta hikuái oke.

Upe aja, pe Karai Ka'aguypegua, ojeheróva avei Itangecha³⁹ Jára, he'i Karai Kihótepe:

—Peteĩ mba'ére che añemoba'e guasu ha ajejapose eterei: che ningo che pu'aka va'ekue peteĩ ñorãirõ ijojaha'ỹvape pe karai kavaju'arigua Karai Kihóte La Manchapegua herakuãvare opárupi, ha ha'euka haguére ichupe iporãveha che Kasiréa iNdurusinéagui.

Karai Kihóte ojapysaka hese ipirĩ naipirĩmbáivo, ha heta iterei jevy he'ise mo'ã ichupe ijapuha; ojejoko ikatumiháicha, ha upéi he'i ichupe:

—Nde pu'aka haguére umi karai kuéra Epaña herakuã guasúvare, ha opárupi etegua rehe, nda'ei ndéve mba'eve; Karai Kihóte La Manchapegua rehe nde pu'aka hague katu ndaroviái. Oiméne peteĩ karai ijoguaha mba'e ra'e, pokãramo jepe oĩ ijoguaha.

39 Espejo.

—Mba'eguitépa anichéne —he'i Karai Ka'aguypegua.

—Ko yvága ñane mo'áva rehe, añorairõ kuri Karai Kihóte ndive, che pu'aka hese ha amoĩ ichupe che poguýpe. Karai Kihóte ningo hete puku, hova piru, ijyva ha hetyma ypi ha ikã nungáva, hi'áva tĩma, itĩ karapã ha ikarēmi, ijuru'a hũ jero'a guasúva. Ojekuaa avei Karai Rova Ñembyasymírõ, ha hembiguái pytyvõhára katu peteĩ chokokue Sãcho Pãsa hérava. Ojopy kavaju rerakuã guasu Rosinánte apére, ha hembiayhupy peteĩ kuñakarai Ndurusinéa Tivosoygua, hi'áma ha ijára voi. Ko'ã mba'e amombe'úva ndéve naiporãmbáiramo, na'ápe che kysepuku, ogueroviauka va'erã oguerovia'yvape.

—Naimo'ãi ete nde pu'aka hague Karai Kihóte La Manchaygua rehe —he'i Karai Kihóte—. Upe Karai Kihóte ningo che angirũ ete hína; upéicha ite peve ikatu voi hína ore peteicha ite. Ndaipóriramo peteĩ ipajéva ojehechaukáva Karai Kihóteramo ikatu haguã oheja oñemontĩndy ha oñemoherakuã poi ichugui!

Ha he'ipa rire ko'ã mba'e, opu'ã ha ojapyhy ikysepuku.

—Ha ndereroviapáiramo ko'ã mba'e, ápe oĩ Karai Kihóte ete voi ohechaukáta ikyse reheve upe he'íva.

Opu'ã avei pe Karai Ka'aguypegua ha he'i:

—Upe ipu'aka va'ekue nde rehe reñemo'ambueramo guare, ipu'akáne avei nde reheté.

Ha oho hikuái omombáy hembiguái kuérape, ha he'i ichupe kuéra tomposako'ipáma ikavaju; osévo kuarahy oñorairõtaha ñorairõ huguy etéva ha ijojaha'yva peteĩ.

Sãcho katu oñemondýi, ha ojepy'apy imandu'ávo ijára nahesãi porãiha, ha pe Karai Ka'aguypegua rembiguái omombe'upáma rupi ichupe ijára ikatupyry etereiha.

Ko'ẽ sakãrupi katu Sãcho ohecha pe Karai Ka'aguypegua rembijokuái tĩ, tuicha itereíva haime haime omo'ãmbáva hete. Karai Kihóte ojesareko avei pe hovaigua rehe, ha iñakã mo'ãhagui ndikatúi ohecha hova. Ha pe ijao mbyky katu ohecha, ha'etéva itaju porãite, ojeгуáva jasy etaí itangechaicha overávape. Ohechakuaa pe kuimba'e ikãngue guasúha⁴⁰, nda ipuku etéi jepe. Imĩ tuicha itéva, iñanambusúva, kuarepotiguigua, peteĩ po jepysógui ipukuve.

Ojupi hikuái ikavaju ári ha pe Karai Ka'aguypegua he'i:

—Ko ñane ñorairõ reko upéichata: pe oñemotĩndy va'ekue opyta va'erã pe ipu'akáva poguýpe, ojapo haguã ichugui ojaposéva.

Omoneĩ Karai Kihóte ha upépe oñemoĩ hesa renondépe pe tembijokuái itĩ guasu etéva. Ha oimo'ã upéva peteĩ mba'e vai etereíva jahecha'ỹva ko arapýpe.

Sãcho ohechávo ijára osẽmaha oñani haguã, okyhyje opyta haguã ha'eño pe itĩ guasu etéva ndive ha he'i Karai Kihótepe:

—Ajerure ndéve, reho mboyve, che pytyvõmi haguã ajupi amo yvyraro ári, ahecha porãve haguã yvy peguágui pe ñorairõ guasu ete.

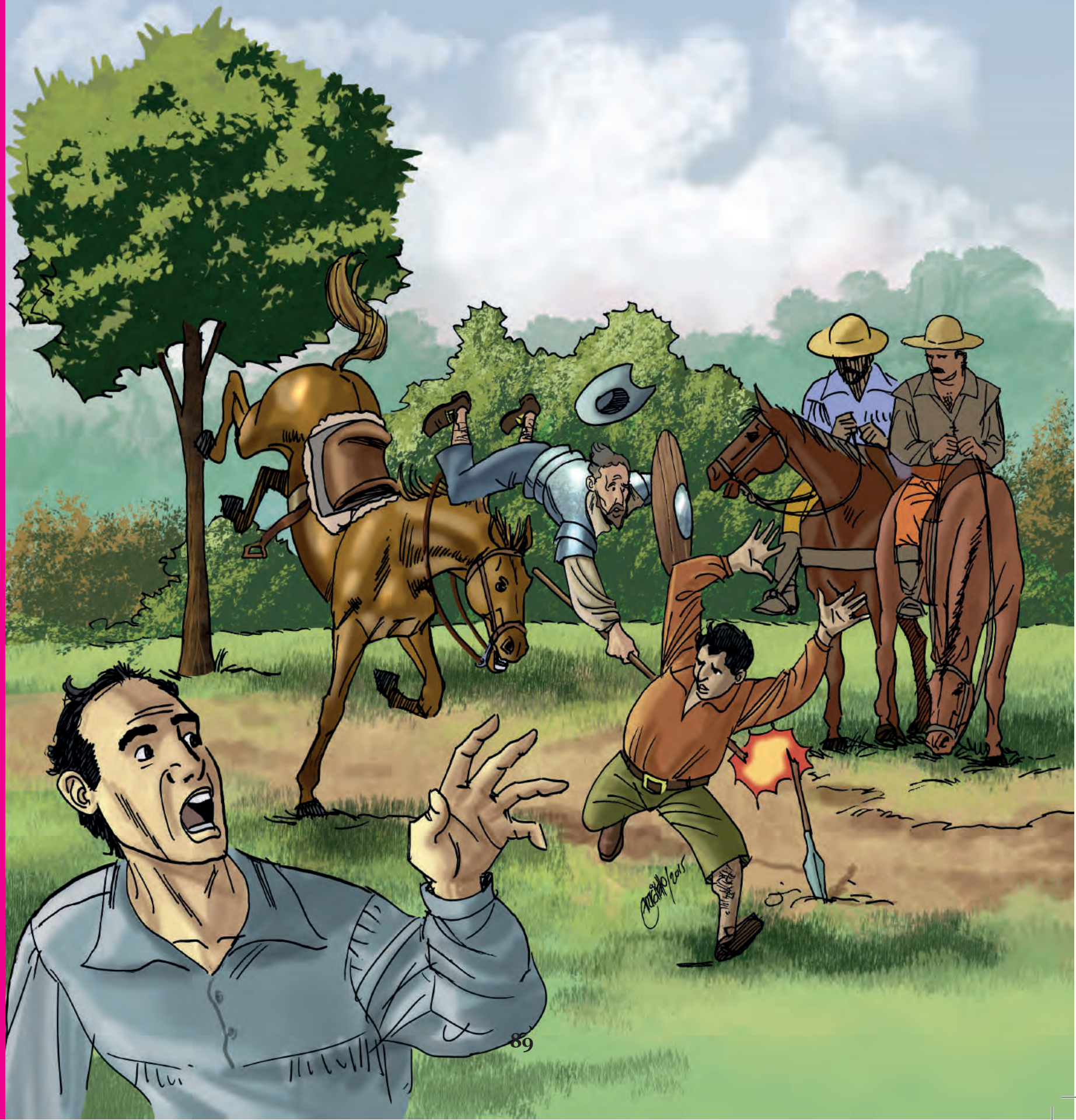
—Chéveramo guarã katu —he'i Karai Kihóte—, nde rejupise reína amo yvate rehecha haguã kyhyje'ỹre umi tóro ñembosarái.

Ha oipytyvõ aja Karai Kihóte Sãchope ojupi haguã yvyraro rakãre, oñemomombyry pe Karai Ka'aguypegua; ha oimo'ãgui pe hovaigua upéicha ojapo va'erãha avei, oha'arõ'ỹre ipu pe turu, ombojere pe ikavaju ha oñani hatãvo oho hovaigua renda gotyo; ha ohechamarõ ichupe oipytyvõha Sãchope tojupi, ojoko ikavaju jurusã ha opyta tape mbyte rupi. Ha ovy'a ite pe henda, ndaikatuvéimagui oñemongu'e.

Karai Kihóte, oimo'ãgui pe hovaigua oveveha, oikutu hatã porã Rosinãntepe ipyatĩme, ha hasy peve oñani'imi, araka'eve ojapo'ỹ haguéicha, tapia ite ningo opopo'ínteva. Ha kóva ko pochýre oguahẽ pe Itangecha Jára rendápe, oikutu jave hína ikavaju pyatĩme ivotõ meve, omongu'e'ỹre michĩmĩnte jepe pe oĩ haguégui. Upe javéramo ojuhu Karai Kihóte pe hovaiguápe, ojejokóva ikavajúre ha imĩre omba'apo aja, nda ija jepéi ichupe omoĩ porã haguã hendápe.

---

40. Membrudo

Karai Kihóte ondyry hese imbaretekue etépe, oity ichupe yvýpe, ha péva oñembota hatarõ, nomongu'ei máramo ipy ha ipy, oñemo'ã omanomaha. Ohechapamíramo guarã ho'a hague, Sãcho oguejy pe yvyraro rakãgui ha oñani ijára rendápe. Kóva oguejy Rosinánte árigui, ha oñemboja pe Karai Ka'aguygua rendápe ha oipe'ávo ichugui iñakã mo'ãha⁴¹, ohecha haguã omanómapa terã toipeju ichupe vvytumi oikovéramo gueteri, ohecha... Mávapa omombe'úne pe ohecha va'ekue omomba'e guasu'ỹre ha omondyi'ỹre umi ohendúvape? Ohecha pe hova, pe *bachiller* Sasõ Karásako ra'ãngante voi. Ha ohecha háicha avei, osapukái:

---

41. Celada

—¡Emañake, Sãcho, umichagua mba'e rehecháne ha reroviáne! ¡Ema'émína umi ava paje ikatu ojapo!

Pe karai jeitypyre ojekuaa ndoikovevéimaha, ha Sãcho he'i:

—Chéve guarã, che jára, sapy'a reíramo guarã, remoinge pe kysepuku ko Sasõ Karásako joguaha jurúpe; ikatu mba'e rejuka peteĩ ava paje ija'e'ỹva hese.

—¡Añete ere! —he'i Karai Kihóte—; umi ija'e'ỹva ñande rehe, iporãve ipokãramo.

Ha oguenohẽvo ikysepuku ojapo haguã Sãcho he'i haguéicha, oguahẽ pe Itangecha Jára rembiguái, ití'ỹrema ombohova vai ete va'ekue ichupe, sapukái pukáipe he'i:

—¡Eikuaa porãke pe rejapóva, Karai Kihóte! ¡Ko nde pyguýpe oĩva pe *bachiller* Sasõ Karásako niko, ne angirũ!

—Ha mamópa itĩ? —oporandu Sãcho.

—Ko'ápe, che vokópe areko —he'i pe tembiguái—, ha oguenohẽ pe tĩ mba'e mohu'ũva⁴² ha manga ysyguigua.

—Santa María marangatu, che rendumína! Kóva piko ndaha'úi Tomé Sesia, che róga ykeregua ha che compái?

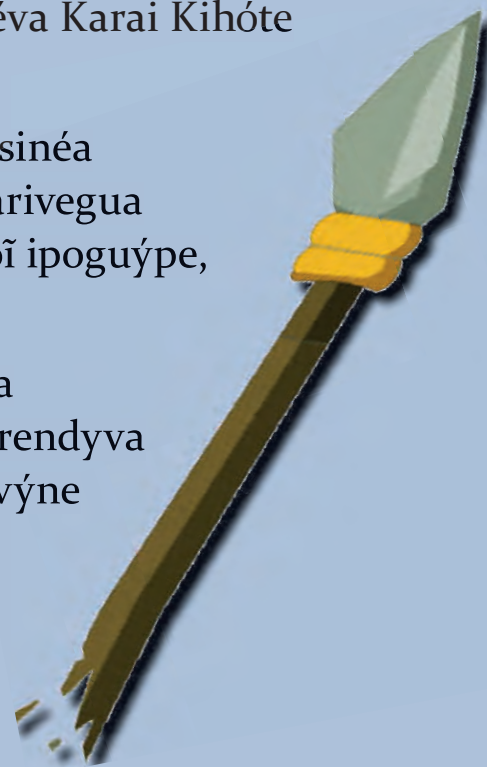
—Che ha'e! —he'i pe tembijokuái oñetĩ'o va'ekue.

Upe jave oñeñandu jevy pe Itangecha Jára ha ohechávo upéva Karai Kihóte omoĩ hováre ikysepuku apỹi, ha he'i ichupe:

—Remanóma voi, karai kavaju'arigua, ere'ỹramo pe Ndurusinéa Tivosoygua jojaha'ỹ iporãveha nde Kasiréa Vandáriagui, ha hi'arivegua eñe'ẽme'ẽ va'erã rehotaha táva Tovósope, ha che rérape reñemoĩ ipoguýpe, tojapo nde hegui ojaposéva.

—Arovia —he'i pe ho'a va'ekue— pe kuñakarai Ndurusinéa Tivosoygua sapatu chalái ha ky'a tuicha mba'eveha pe Kasiréa rendyva ñekarái vai vaígui ipotĩramo jepe, ha añe'ẽme'ẽ ahávo ha aju jevýne amombe'úvo ndéve pe rejeruréva chéve.

42. Pasta

—Remombe’u ha reroviáne avei —he’ive Karai Kihóte— pe karai nde pu’aka hague ndaha’ei mba’eveichavéramo Karai Kihóte La Manchapegua, ijoguaha mba’éne ra’e. Che amoañete ha arovia avei nde rejoguáramo jepe pe *bachiller* Sasō Karásako, na ndéiha.

—Opa mba’e amoañete, arovia ha añandu upeichaha ndéicha avei rerovia nde reroviaháicha avei! —he’i pe karai ho’a pyre. Ehejána tapu’ã, ajerure ndéve, ikatu guive chéve pe ñembota che reja vai etéva ha’a haguégui.

Oipytyvõ ichupe Karai Kihóte opu’ã haguã ha Tome *Sesial* hembiguái. Hova asy karẽ karẽ oguata hikuái ha oñemomombyry Karai Kihóte ha Sãchogui, ohekávo moõpa oñapytĩta iñarukã⁴³ nguéra.

Karai Kihóte ha Sãcho katu ojere jevy oipykúi tapére.

43. Costilla

CAPÍTULO XII
LAS BODAS DE CAMACHO

KUATIA REPYSÃ NDOSEHA

*R*amácho omendáramo guare

Jojuhu Karai Kihóte mokõi tapicha ndive; ijaóre ojehechakuaa pa'irã terã temimbo'eneha, ha mokõi kokuépe omba'apóva ndive, irundy vúrro ári joa.

Umi temimbo'e ha mba'apohára ohecharamo peteïcha ohechávo Karai Kihótepe. Ha'e omomaitei ichupe kuéra ha oikuaámaramo oipykúi joaha peteï tapére, oikuave'ẽ oho haguã oñondive, ha ojerure tombojoja ijeguata, oho pya'évégui umi vúrro ikavajúgui. Ha omombe'u ichupe kuéra mávapa ha'e, mba'e apohápa ha hekove reko; ha'eha kavaju'arigua oguatáva po'a rekávo ko yvy apére.

Peteï umi temimbo'e apytégui he'i ichupe:

—Nde, karai kavaju'arigua, ndererekóiramo tape katuetei reipykúi va'erã, ejúna ore ndive. Rehecháta peteï menda iporã itereíva ha ijojaha'ỹva ko'ãgaité peve ojejapo va'ekue ko La Mánchape ha mombyry peve kóva ko jerére avei.

Karai Kihóte oporandu ichupe oimépa peteĩ *Príncipe* mba'e aipo omendátava.

—Nahániri —he'i pe temimbo'e—, ha'e peteĩ kuimba'e kokuépe omba'apóvante ha hembirekorã avei; ha'e niko ipirapire hetavéva ko jerére, ha pe hembirekorã katu, kuñataĩ iporãvéva kuimba'e ohecha va'ekuégui. Oikóta pe menda peteĩ ñume oíva pe kuñataĩ tava'i ypýpe, oñeheróva Kitéria Porã ha pe karia'y héra Kamácho Pirapire Hetáva. Pe kuñataĩ ohupytýma 18 ro'y ha pe karia'y 22 ro'y. Nda ha'ei voi ko oje'émava oikotaha mendahápe opytáta mandu'arã; pe che aimo'áva katu ojuhútava Mbasíriope oñemboyke haguére. Ko Mbasírio niko peteĩ mitãrusu oikóva pe Kitéria távape avei, ha hóga ojaite itúva rógare. Mbasírio niko iñakã raku ete ha ojepy'areraha hese imitã'i guive ha pe mitãkuña avei. Okakuaa ohóvo ha Kitéria Ru nomoguahẽsevúi Mbasíriope hógape. Upéi he'i itajýrape omendataha Kamácho ipirapire hetávare. Mbasírio katu peteĩ karia'y ikatupyryvéva che aikuaáva, omombokuaa iterei pe yvyra pehẽ mbuku⁴⁴, oñorairõ katu ha oñembosarái porã manga⁴⁵ popópe; guasúicha oñani, korochiréicha opurahéi, ha hi'ári ete, oipurukuaami pe kysepuku.

—Upéva itérente —he'i Karai Kihóte—
ikátuma omenda, nda ha'ei Kitéria Poraite
rehe año, *reina* Hinevarapegua rehe katu.

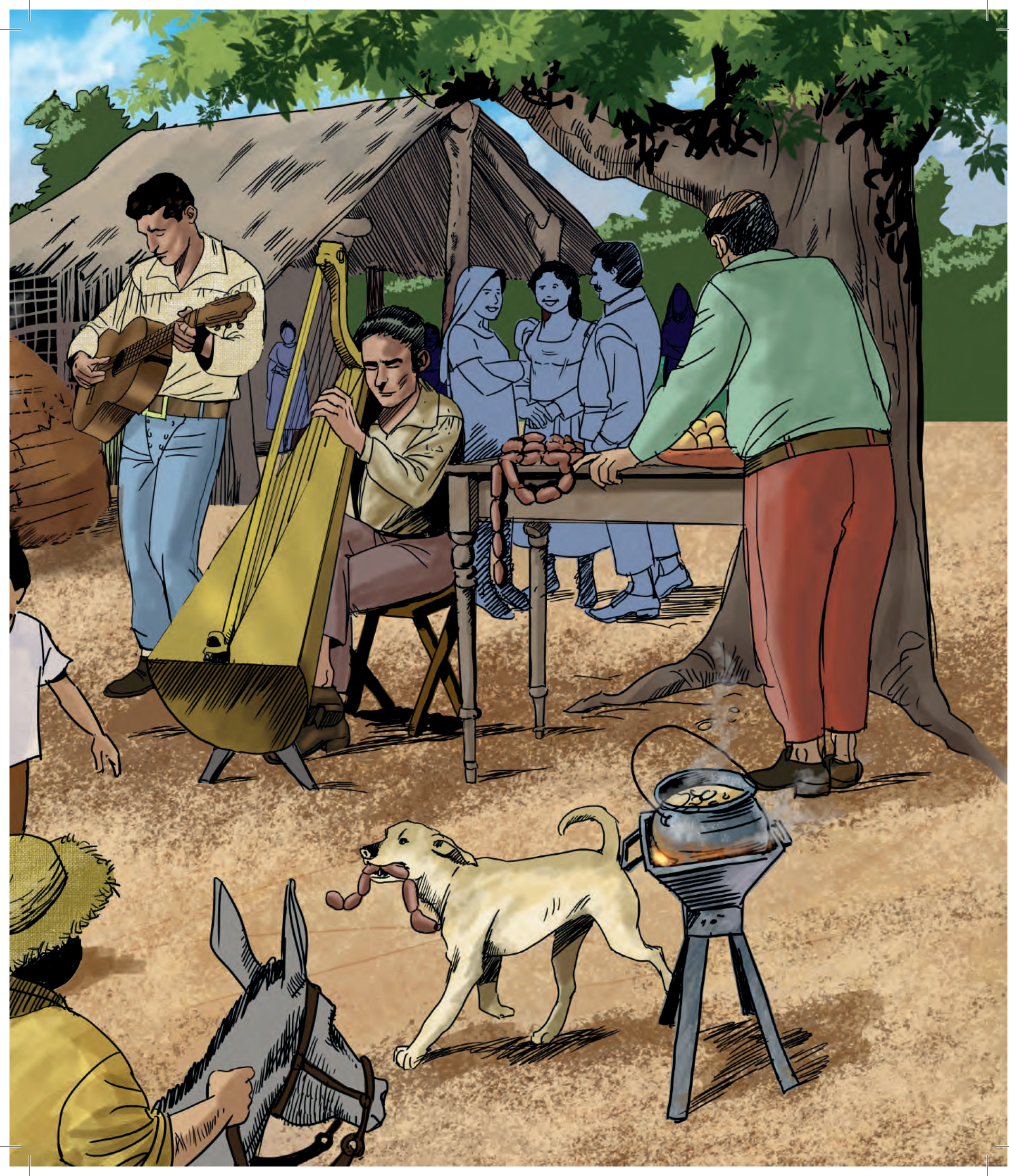
44. Barra, en el juego de barra

45. Pelota

—Hembýva chéve ha'e haguã, oikuaa guive Mbasírio pe Kitéria Porãite omendataha Kamáchore, avave ndojehechavéi opukamíramo jepe terã he'íro iñakã guapýva ñe'ẽ; ha'ete ku itĩndy ha ndovy'áiva, okaru pokã ha ndokéi, oma'ẽ sapy'a py'a yvgáre terã opyta are omaña yvýre, ñaimo'ã ta'anga ita oñemondéva yvytúnte ijao ombovevéva. Ipahápe, ojehechakuaa iñakãraku etereíha, ha rokyhyjéma ko'ěrõ Kitéria he'ívo “aipota”, upéva ojukaietéa Mbasíriope.

Ipytũma, ha oguahẽ mboyve hikuái távape ohendu vaicha tyapu ha mba'epu vevuimi, mimby, angu'a tarara, angu'a mini, mbaraka ha mba'e. Ha hi'aguíve vove ohecha hikuái umi yvyraita kuarahy'ãrã oíva pe táva rokẽme omimbipáva.

Umi mba'epúpe ikatupyryva oporombovy'a oíva guivépe; oĩ ojerokýva, opurahéiva ha ambue ombopúva opáichagua tembipu.

Oĩ omopu'ãva pytaha⁴⁶ ojehecha porãve haguã pe techaukaha ha jeroky oikótava ojererohory haguã menda.

Karai Kihóte ndoikeséi upépe; he'i kavaju'arigua reko niko jeke ñúrente voi távape rãngue, ha upéva he'ívo opia michĩmi pe tapégui, ndoipotáirõ jepe Sãcho.

Ko'ẽtĩ ogueru pe kuarahy mimbi. Karai Kihóte ha Sãcho ogueroguata mbegue katu henda kuéra oike haguã pe ka'aguy pa'ũme. Umi mba'e ohecha raëvetéva hikuái niko peteĩ yvyra poguasú oñehesyvõva peteĩ vaka ra'ýre ha hyepýpe ndóse kure ra'y ojehesýva. Séi japepópe ovecha guetévo pykasúramo, ha tapiti ha ryguasú osaingopáva umi yvyra rakãre oha'arõva ojehesy terã oñembopupu haguã ndojepapáva. Guyra ka'aguy opáichagua ndaja'eséi oñemosaingopa avei yvyra rakãre yvytu omoro'ysã haguã ijapyra'ỹva avei.

Sãcho oipapa 6o vakapi ryrú rupi henyhembáva kaguĩgui. Ohecha mbujape⁴⁷ morotĩ asy oñembojo'apáva avati mirĩ⁴⁸ jykýihápe. Kesu katu oñemoĩ itajypyréicha, ha mokõi japepo kakuaápe opupu ñandyry ombochyryry haguã mba'e hu'ũ⁴⁹ oñenohéva mokõi yvyrapépe ha ombohasáva ambue japepo eiretégui henyhévape.

46. Andamio; 47. Pan

48. Trigo; 49. Masa

Sĩkuénta (50) ári tembi'ũ apoha kuimba'e ha kuñáva, ipotĩ joáva, ikyre'ỹ ha ovy'áva. Pe mendápe ndaipóri mba'e jererovu tuicha haguã, oĩ katu heta hi'upy omongarútaramo guáicha guarinihára atýpe, oĩva guivépe guarã.

Umi henõimby⁵⁰ ohuvaitĩ jepopete ha sapukáipe umi omendátavape.

—ĩToiko porã ite Kamácho ipirapire hetaitéva Kitéria iporã háicha!

Ohendúvo upéva Karai Kihóte he'i ipy'ápe:

—Hesakã porã ko'áva ndohechái hague che Ndurusinéa Tovooygua.

Oho joa peteĩ yvyra mbopepyre⁵¹ oñemopu'ã va'ekue gotyo, oñembojeguapáva yvyra rakã ha ao pyrũhame oikotahápe pe menda ha upégui ojehecháta jeroky ha ñembosarái.

Oguahẽmbotávo upépe ohendu hikuái ijatukupe gotyo osapukáiva.

—ĩPeha'arõmína sapy'a ite, peẽ tapicha oporohechakuaa'ỹva ha pene ragẽ itéva!

Ojere joa hikuái ha ohecha peteĩ karia'y oúva ha ombojeguáva iñakã aju'y rakãme ha oñemondéva peteĩ ahoja hũme; ha ipópe peteĩ pokoka.

---

50. Convidado
51. Escenario

Oikuaapa hikuái upéva Mbasírio ipy'a guasuha, okirĩrimba ha oha'ārõ mba'épepa opáne ijayvu ha iñe'ẽ okyhyjégui opavai ramoguarã. Oguahẽvo umi omendátava rovái, kane'õ ha pytu'ỹrema, ojatyka pe ipokoka yvýre, ha omañavo Kitériare, he'i:

—Kitéria: reikuaa porã pe mborayhu ñane mbojoajúgui, nda ikatúiha remenda ambuére. Ha che ajeíta pende rapégui anítei romoangedkói. ¡Toiko porã, toiko porã pe Kamácho ipirapire hetáva ha Kitéria poepy kuaa'ỹva, ha tomano mano Mbasírio mboriahumi!

Upéi ojapyhy ipokoka ojatykáva yvýre, ha oĩva guive ohecha peteĩ kysepuku ryruha. Mbasírio ojeity hi'ári, ojahu huguýpe ha ijapére ojekuaa osẽmaha pe kysepuku apýra akua. Ha umi oñemondýivo oĩva guive, ha'e ho'a anga yvýpe, pe ikysepuku ohasávo hese.

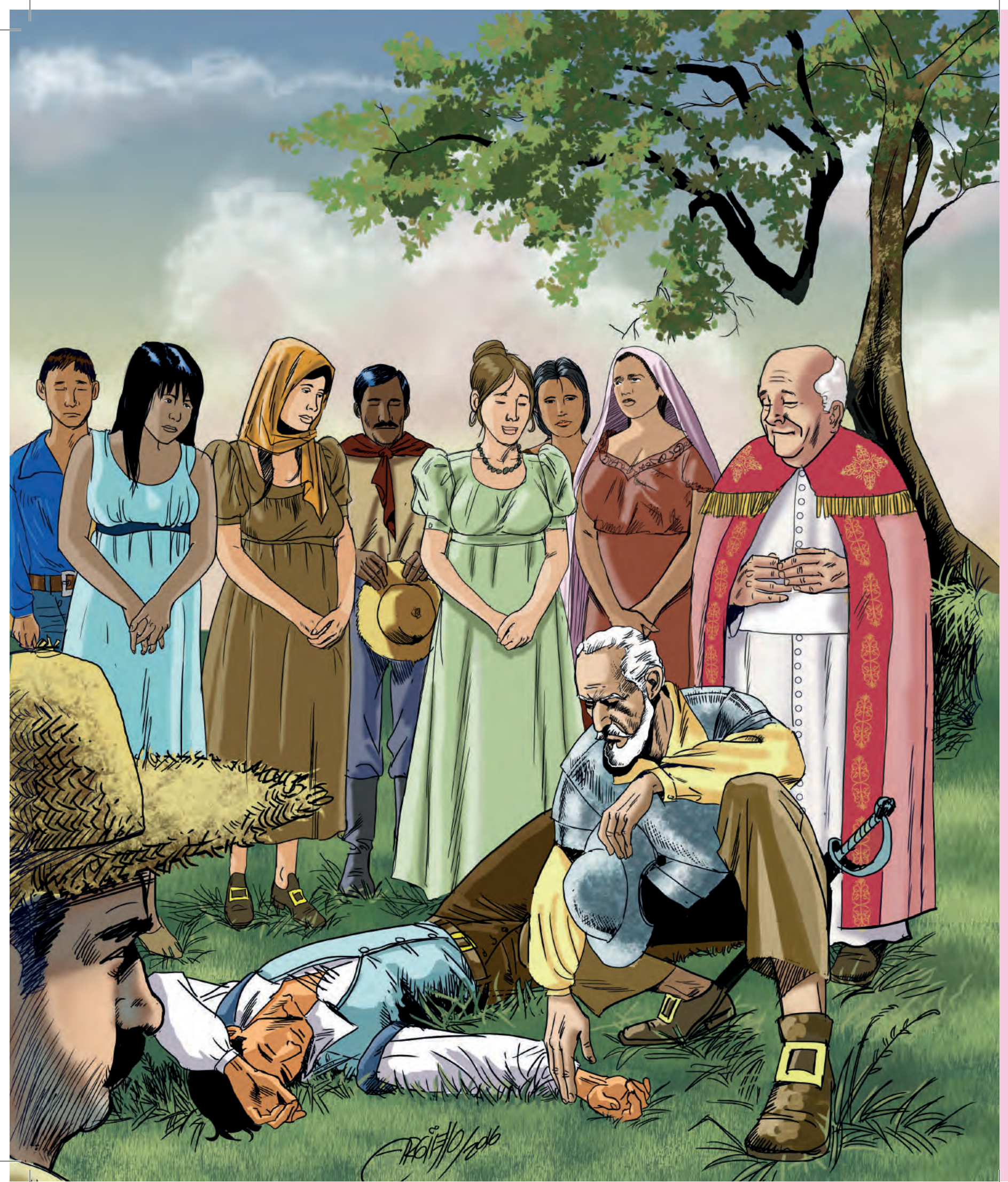
Ou joa iñirunguera oipytyvõ haguã ichupe, ha Karai Kihóte katu ohupi ichupe iyyva ári.

Mbasírio oñeñandu'imi jevývo, ñe'ẽ ngurúpe he'i:

—¡Ko che rekove oguahẽvo ipahápe, reme'ẽséramo chéve nde po che rembirekóramo, Kitéria ñañaite, ko che rembiapo vai ete oguerekóne iñyrõ!

Karai Kihótepe guarã pe mba'e Mbasírio ojeruréva nda ivaíri. Ha Karai Kamácho herakuã porã itereíta oñeme'ẽramo ichupe hambirekorã kuñakarai Kitéria, Mbasírio py'a guasu ete rembirekore, itúva ome'ẽramo guaicha.

Ndoikuaái mba'épa he'íne Kamácho, Mbasírio irũnguéra katu ojerure mbarete omonei haguã ha upemáramo omoneímante. Upéi oho hikuái Kitéria rendápe ha jerure asy ha tesaýpe oñeha'ã tome'ẽ ipo Mbasírio omanombotávape. Ha'e katu ipy'a hatãve itatĩgui, nde'íri ramo'ã mba'eve, pa'i nde'íri rire ichupe oñemopy'apeteĩ pya'e haguã nda ikatuvéimagui oñeha'ãrõ puku, omano mbotáma rupi Mbasírio.

Upémaro, Kitéria Porãite, vy'a'ỹ ha jepy'apýpe, oñemboja Mbasíriore ha ñesũrõ ijykére, ojapyhy ipo ha he'i ichupe:

—Ame'ẽ ndéve che po ha toiko che hegui ne rembireko teete.

Mbasírio ombohováí:

—Che añeme'ẽ avei ndéve ne ména teetéramo

Ha pe pa'i, ipy'a kyrỹi ha tesaýpe, ohovasa ichupe kuéra ha ojerure pe omendáva ãnga toguahẽ porãite yvágape. Kóva katu, ojevhasapami rire, opo opu'ã ha mba'eve'ỹro guáicha oipe'a ojehegui pe kyse.

—¡Techapyrã ite ko! ¡Techapyrã!

Mbasírio katu he'i:

—¡Nda ha'etí techapyrã. ¡Akã porã! ¡Akã porã!

Opoko pa'i pe ojekutu haguépe ha ochecha pe kyse kuare ndohasái ra'e Mbasírio rete, ohasánte peteĩ takua kuára rupi, henyhéva tuguýgui, oñemoĩ porã va'ekue pe ijahoja guýpe.

Kamácho, umi henõimby ha pa'i ohechakuaa oñembotavy hague. Pe kuña omenda va'ekuénte nombasyí vaicha pe ñembotavy, ovy'a uvei, ha ohendúvo pe menda na iporãiha oikógui ñembotavyhápe, he'i omonei pyahu jevýtaha ha'e.

Kamácho ha ipehẽngue kuéra ojeepyse kysépe pe ñembohory, ha ohekýivo ikysepuku ojeity Mbasírio ári, ha omo'ã potávo ichupe ojehekýi avei umi ambue ikyse.

Karai Kihóte oñemotenonde, kavaju ári, mĩ mbuku ijyváre ha oñemo'ã iguarakapápe, Sãcho katu, ndoguerohoryi ete umi mba'e, oñemboja umi japepo ita tembi'úgui henyhẽva rehe.

—¡Pepyta, karai kuéra, pepyta! —he'i Karai Kihóte— ndaipóri mba'érepa pejeepyta ñeko'õi jehayhu oguerúvare. Kitéria Mbasírio mba'e kuri ha Mbasírio Kitéria mba'e yvága rembipotágui! Kamácho ipirapire heta, ha Mbasírio katu oguereko ko ovecha peteĩmi, ha avave ndoipe'a mo'ãi ichugui ohasa'ỹre ko che mĩ puku apýra akuáre.

Ha hatã iterei ojapyhy pe imĩ mbuku ha omondyipa umi oikuaa'ỹva guivépe ichupe.

Pe pa'i, upe aja, ombopy'aguapy Kamáchope, ha kóva, ndohechaukaséigui iñekõ'ói he'iuka anínte opa pe vy'a.

Mbasírio ha hembireko katu ndopytaséi, ha iñirũnguéra ndive oho pe ména távape, ha ogueraha hendive Karai Kihótepe, ohayhu etereígui ichupe kuimba'e py'a guasúre.

Sãchope año mante ipytũ hi'ánga ojavypáta rehe pe tembi'u porã ita Kamácho mendahápe, oiko va'ekue pyhare pyte peve.

Ha ñembyasy ha pochýpe, ivúrro ári, ohapykue rereka Rosinántepe.

CAPÍTULO XIII
LA CUEVA DE MONTESÍNO

KUATIA REPYSÄ TERESEHA

Montesíno itakua

A eta ite ha tuicha porã jopói ome'ẽ umi omendáva Karai Kihótepe, oipytyvõ haguére ichupe kuéra imba'épe. Sãcho katu okaru mbohapy ára pukukue umi omenda ramóva pytúre.

Opa rire ojerure Karai Kihóte pe karai arandu katupyry'pe ome'ẽ haguã ichupe peteĩ sãmbyhyhára ogueraha va'erã ichupe Montesíno itakuápe, oikeségui upépe ohecha haguã hesa tee rupi añetépa umi techapyrã hesegua oñemoherakuáva. Pe karai arandu he'i ome'ẽtaha ichupe peteĩ che ruvy ra'y⁵², temimbo'e herakuã guasúva ha omoñe'ẽsetereíva kuatia karai kavaju'arigua rehegua; ko mitarusu omoguahẽ va'erã ichupe pe itakua rokẽme ha ombo'éne ichupe ypa Ruindéra rehegua, herakuã guasúva avei opa La Mancha rekoha ha Epaña tuichaha javeve rupi avei.

Ou pe túvy ra'y peteĩ mburika hye guasúva ári ha Sãcho katu omonde Rosinãntepe ha upéi omopu'ã ivúrro, omyenyhẽ pe ivosa jovái, ha omoirũka itúvy ra'y mburikápe vosa renyhẽ porãva avei, oñemoĩ Tupã pópe ha omomaitei paha oĩva guivépe; ha upérõ oñemoĩ hikuái tapépe, oipykúivo Montesíno itakua rerakuã guasu ete rape gotyo.

Ambue árape oguahẽ hikuái asajekuévo pe itakuápe, ijuru guasu ha ipyrusúva avei; jukeri ha javorái hypy'ũva mante ombotpa hokẽ.

Ohechávo pe itakua, oguejy henda árigui pe túvy ra'y, Sãcho ha Karai Kihóte. Uperire umi mokõi oñapytĩ hatã porã Karai Kihótepe tukumbópe ha oiku'akua aja ichupe hikuái, he'i ichupe Sãcho:

—Remaña, che karai, mba'épa rejapo: ani chéne reñeñotỹse nde rekovére, ani reipopvyvyse ko'ãva, cháke ivaivéne koty pytũgui.

—Eñapytĩ katu ha ekirirĩ —he'i Karai Kihóte—, ko tembiaporã chéve guarã añonte.

Ko'ã mba'e he'ipa rire ha ojejokuapáma ramo, he'i Karai Kihóte:

—¡Ha, che rembiapo ha che jeguata jára, ojajaipáva ha ijojaha'ỹva Ndurusinéa Tovo soygua! Mba'éicha tamo ra'e oguahẽ nde apysápe ko nde rayhuha reko porã jerure ita, pe nde reko porãngue máramo oñehendu'ỹvare ajerure ndéve rehendumi haguã. Ajeitýta ha apytáta ko yvy kuápe.

Kóicha he'ívo, oñemboja yvy kua guasu rembe'ýpe ha ohecha kuaa ndaikatu mo'ãiha ojepoi ojapo'ỹre haperã kysépe ha péicha ojapyhy ikysepuku ha oñepyrũ oity ha ombo'i javorái oĩmíva itakua jurúpe. Hyapupágui heta iterei yryvu ha mbopi osẽ pya'e upégui, ha oity Karai Kihótepe yvýpe.

Upéi opu'ã ha ohechárõ nosëveimaha yryvu ha guyra pyharegua, ombohasávo ichupe tukumbo pe tuvy ra'y ha Sãcho, ha'e oguejy itakua vai ete ruguápe.

Karai Kihóte ojerure opoive haguã ohóvo hikuái pe tukumbógui, ha ha'e kuéra opoi poive ichupe sa'i sa'ípe; ha nohenduvéimavo iñe'ẽ, ha'e kuéra opoipáma pe tukumbo cien jyva mokõi jepyso⁵³ pukukue.

Aremi —aravo⁵⁴ peteĩ rupi— oha'arõ hikuái; uperire omboapakua jevy pe tukumbo, ha osẽmba rei oúvo, ivevúi asy, ha ha'e kuéra oimo'ã Karai Kihóte opytaha hyepýpe. Sãcho hasẽ asy eterei ha oguenohẽ pya'e, oñembotavyo mbotávo; ha ohupytývo katu pe tukumbo ochénta jyva pukukue, ipohýi sapy'a ha upéva ombovy'a iterei ichupe kuéra. Ipahápe, ndie jyva mokõi pukukue tukumbo oikotevẽvo osẽmba haguã, ohecha hikuái Karai Kihótepe, ha osapukái ichupe Sãcho, ha he'i:

—Tereju porãite jevy, che karai!
Roimo'ã ningo repytáma hague amoite—.

Ha Karai Kihóte katu nde'iri mba'eve; ha ojohyipa rire hikuái ichupe, ohecha osapymiha, ha okéramo guáicha hína. Omoñeno ichupe ha ojora tukumbógui, upéicharamo jepe ndopáyri. Ipahápe heta iterei ombojere ha omongu'e, ombotytýi ha omomyimba rire ichupe oñeñandu jevy sapy'a, ojete poka ha ojetepyso, ha'ete vaicha opáyva oke hatã itehágui; ha omaña ape ha pegotyó, oñemondýiramo vaicha, he'i:

53. Braza, medida de los dos brazos extendidos

54. Hora

—Ñandejára ta pene ñyrõ, che angirũ, che renohẽ haguere pe tekove iporã ha ñane mo'ãnga pyhýva, avave ohecha ha oñandy'ỹva gueteri. Upévare, ko'ãga aikuaáma opaichagua vy'a ohasaha peteĩ tesa pirĩme ñande rekove rupi, terã ipiru rei yvoty ñúicha. ¡Ha, Montesino po'a'ỹ! ¡Ha, Ndurandárate ojekutu vaipáva! Ha, Vereréma teko aje'ỹ! Ha, Guandiána rasẽngy!

Pe túvy ra'y ha Sãcho ojapysaka porã Karai Kihóte ñe'ẽre oñe'ẽ asy eterei vaicha ipy'a ite guive. Ojerure asy ichupe hikuái oikuaauka haguã he'íva, ha tomombe'u mba'épa ohecha va'ekue amo aña retãme.

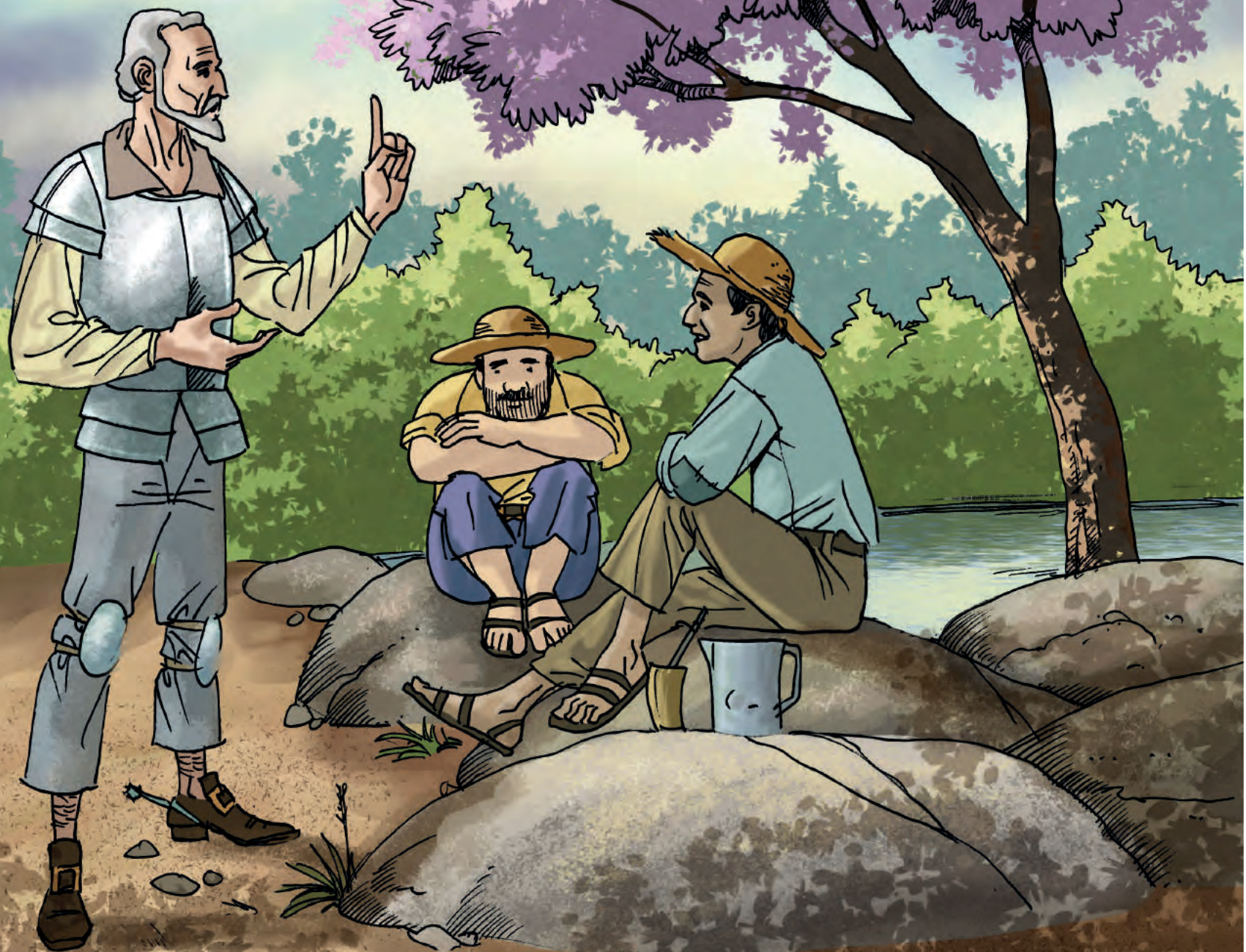

—Aña retã pako pehenói —he'i Karai Kihóte. Aníke pehenói upéicha, ndo'ái hese, pehecháta háicha agãitéma.

Ojerure ichupe kuéra tembi'u, iñembyahýi etereígui. Oguenohẽ hikuái hi'upyrã ha mbohapyvéva mborayhúpe oguapy okaru oñondivepa.

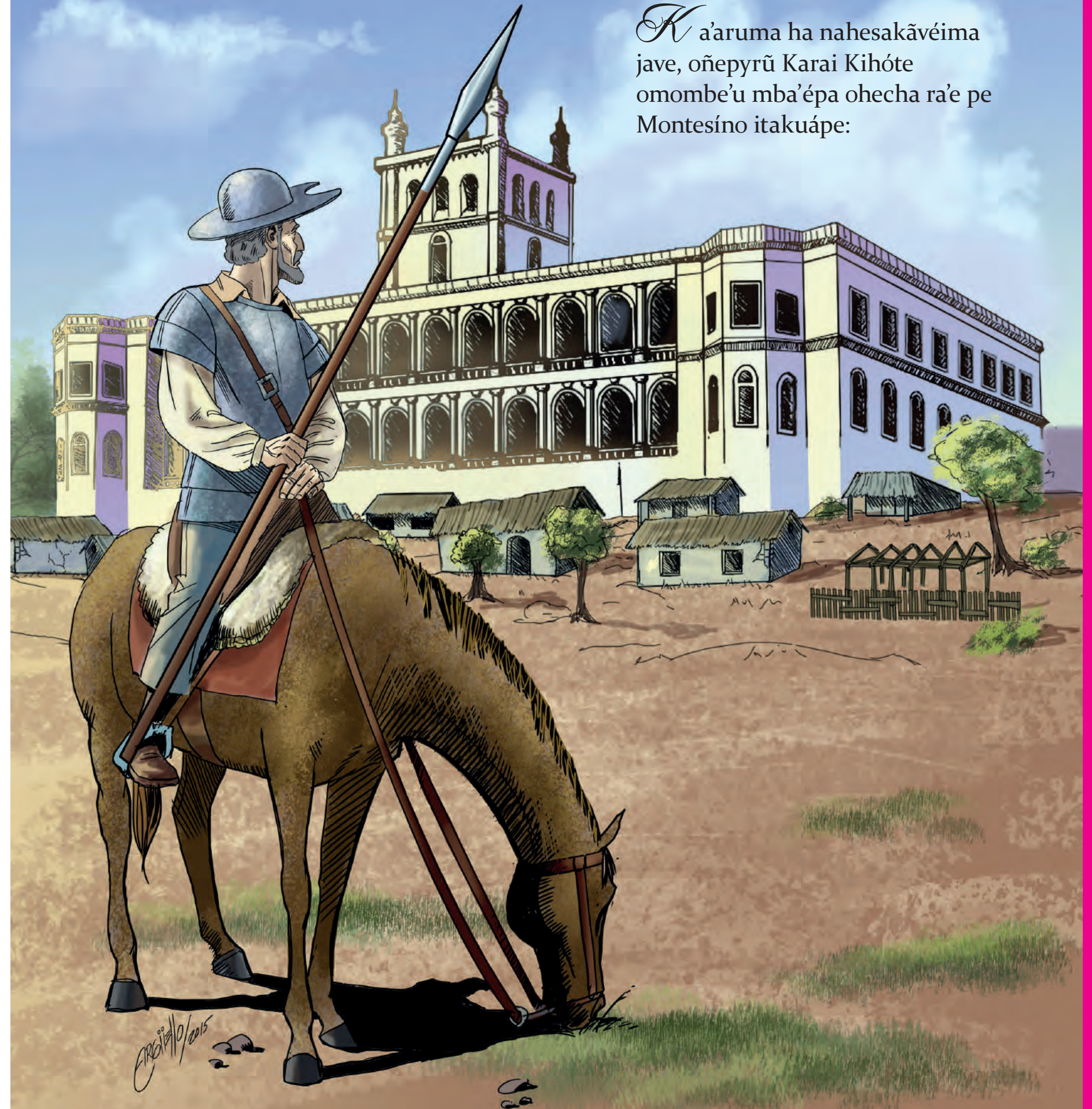
KUATIA REPYSÃ KATOROSEHA

Um mba'e Karai Kihóte omombe'u va'ekue osẽ rire pe itakuágui

K a'aruma ha nahesakãvéima
jave, oñepyrũ Karai Kihóte
omombe'ú mba'épa ohecha ra'e pe
Montesíno itakuápe:

—Oiméne pe 12 terã 14 kuimba'e pukukue rupi ipypuku ko itakua, akatúa gotyo, oĩ peteĩ kuára tuicháva ikatútava ija ipype peteĩ mba'yrũ kakuaa mburika reheve. Oike upépe kua mimi oĩva rupive kuarahy rendymi. Ko kuára pyko'ẽ che ahecha che kane'õmaramo jave saingohápe pe tukumbóre. Añemopy'a peteĩ aike haguã ipype ha apytu'u imi. Asapukái ha ajerure ani pepoive pe tukumbo amoneĩ jevy peve. Peẽ katu na che rendúi.

Ambyaty pe sã pepoiva chéve, amboapakua, aguapy hi'ári, ajesareko aína mba'éichapa aguahêta huguápe, ndarekóiramo mávapa che jokóta. Ha upéicha aime jave pe py'a ñemongetápe, che ropehýi eterei sapy'a, ha aimo'ã'ỹve jave, ndaikuaái mba'éichapa, apáy ha ajehecha peteĩ ñu iporã rasáva ha horýva mbytépe. Ajehesaktyty ha añandu ndakéiha. Apoko che akã ha che pyti'áre, aikuaa haguã chépa añete terãpa póra mba'e.

Ahecha upépe peteĩ mburuvichavete rogusu neporãva, umi guambype⁵⁵ ha yvy atã⁵⁶ ñaimo'ã hesakã itéva. Mokõi okẽ kakuaa ojepé'avo, ahecha osẽ ha ouha che aimeha gotyo peteĩ karai marangatu. Oguahẽ che rendápe ha tenonderã ite che añuã he he'i chéve: “Yma guivéma, Karai Kihóte La Manchapegua, karai kavaju'arigua py'aguasu ete, ore ko'ápe roiméva guive, paje pópe, ore año ko tave'ỹme, roha'arõva rohecha haguã, reho haguã ha remomarandu pe yvy apére mba'épa oñenongatu ha ojaho'i ko Montesíno itakua pypukúpe. Jaha che ndive, ahechaukase ndéve mba'e porãita oñongatúva ko oguasú aikohápe che huvicháramo tapia ite guarã, ha'e rupi che pe Montesíno.

—¡Añete nde! —he'i pe itúvy ra'y—, tereho rei katu hese, karai, vy'a pópe rohendu aína.

—Ha che che rory ete avei amombe'úvo —he'i Karai Kihóte—; ha ha'e haguéicha Montesíno teete che moinge pe oguasú ita veraguigua, ha upépe, peteĩ koty karape itambatará⁵⁷ pe oñembojeguávape, oĩ peteĩ tyvy ne porãva itatĩgui ojejapo va'ekue ha upéva ári oñeno peteĩ karai, nda ha'úi kuarepotiju atã, nda ha'úi itatĩ, nda ha'úi avei itajeguágui⁵⁸ ojejapo háicha ambue tyvy, so'ó katu ha kangue teetégui. Ipo akatuáva ipyti'a ári; ha aporandu mboyve mba'ëve Montesínope, ohechamarõ añemondýiha amañávo pe tyvýpe oĩvare, he'i chéve:

55. Muro; 56. Pared; 57. Alabastro; 58. Jaspe

“Kóva niko, che irũ Ndurandárate, umi kavaju’arigua mborayhu ha py’a guasúgui henyhẽ hikuái yvoty ha itangecha hi’ára ymáme. Oguereko ichupe ko’ápe paje poguýpe, chéve ha heta ambuépe oguereko háicha Merĩ *inglés* ipajéva hese oje’éva aña ra’yreha. Mba’éicha ha mba’erãpa ore mbopaje ndoikuaái avave. Pe mba’e che amomba’e guasuvéva niko Ndurandárate omano hague che jyva ári ha omano riréma, mba’éicha ko’ãga peve, ipyahẽ ha hi’ãho sapy’a py’a, ku oikovéramo guáicha?” He’ipávo kóva, pe Ndurandárate anga osapukái hatã, he’ívo:

“¡Ha, che rúvy ra’y Montesíno!
Ipaha ajeruréva,
che amano ha árape
ha che ánga ojehekýivo,
peraha che korasõ
Veleréma oĩhaguépe
che pyty’águi peipe’áke
kyse akua terã mbopiápe.”⁵⁹

Ohendúvo upéva Montesíno oñesũ pe karai amyrỹi renondépe, ha tesay hováre he’i ichupe: Ndurandárate, che rúvy ra’y rohayhu etéva, ajapóma ku rejerure va’ekue chéve upe ára ipo’a’yva ñane mbopajéramo guare: che aipe’a va’ekue ne korasõ ha araha kuñakarai Vereréma rendápe. Upévape, ne ndive ha che ndive, ha Guandiána ne rembiguái ha pe kuñakarai Ruindéra umi siéte imemby ha mokõi ikypy’y memby ndive ha heta ne irũ kuaaha ndive, ko’ápe yma ite guive Merĩ ñande rereko pajépe.

---

59. Daga, arma blanca de hoja corta

Ohasámaramo jepe 500 ro'y, avave ñande apytégui nomanói gueteri. Ruindéra ha imemby kuéra ha ikypy'y memby mante noĩvéi ápe; umívape, oporiahuverekógui, Merĩ ojapo ypa peteĩ teĩ ichuguikuéra, hérava ko'agã Ruindéra ypa. Ha ne pytyvõhára Guandiána omoambue peteĩ ysyry guasúpe hérava avei upeichaite. Ema'ẽna, ápe oĩ ne renondépe ku karai guasu ete, ku Merĩ omombe'u raẽva ojehu va'erã: ku Karai Kihóte La Manchapegua oikove jevy va'ekue terakuã porãvérentema yma ite guarégui pe kavaju'arigua reko tesaráipema ojererekóva, ha hempiapo ha ipytyvõ rupi ikatúne ñasẽ jey ko paje poguýgui; umi apopy tuicháva niko kuimba'e tuichávape guarã."

—Ha péva ndojehúiramo —ombohovái Ndurandáte—, ta ñande py'aguapy ha ñambojehe'a kavaju para⁶⁰.

Upéi pe itúvy ra'y he'i:

—Che ndaikuaái, Karai Kihóte, mba'éichapa sapy'a iténte reime kuri pe itakuápe, ha hetaite mba'e rehecha ra'e ha hetaiteve reñe'ẽ ha rembohovái.

—Uje'ímapa aguejy hague? —oporandu Karai Kihóte.

—Peteĩ aravo rasami —ombohovái Sãcho.

—Nda ikatúi upéva —ombohovái Karai Kihóte— amo niko che pyhare ha che ko'ẽ, ha pyhare jey ha ko'ẽ jey mbohapy jevy; aipóramo chéve guarã mbohapy ára pukukue ahasa pe itakua ypytũme.

---

60. A barajar

—Che ñyrõmína —he'i Sãcho—, che karai, ha'éramo ndéve ko'ãga meve eréva guive, ta che reraha Tupã (he'i mo'ã aña) aroviáramo peteĩ mba'e.

—Mba'érepa nahániri mo'ãi? —he'i pe itúvvy ra'y—. Ijapúta piko Karai Kihóte? Ijapuséramo jepe, nda ija mo'ãi ichupe omboapu'a ha omopu'ã haguã ko'ãichagua japu syry.

—Che ndaroviái che ruvicha ijapúneha.

—Ha upeicha'ỹro, mba'e piko rerovia? —oporandu ichupe Karai Kihóte.

—Che arovia —he'i Sãcho— ku Merĩ terã umi oporombopajéva, ombopaje hague umi kachiãi atýra eréva nde rehecha hague pe itakuápe, omoingéne hikuái ra'e ñnapytu'ũme ko'ã mba'e omombe'úva oréve, ha umi mba'e omombe'útava gueteri.

Artista / 2011

—Opa umi mba'e ikatúne oiko, Sãcho —ombohovái Karai Kihóte—; nda upéchai katu, che amombe'u che resa rupi ahecha ha che po rupi ete apoko va'ekue. Ha mba'épa eréne ha'éramo ndéve ko'ãga, hetaite ambue momoramby apytépe, Montesíno ohechauka hague chéve mbohapy kuña koygua opopóva kavaráicha pe ñúre, ha ahechapamíro, peteĩ umíva apytépe ahechakuaa pe ijojaha'ỹva Ndurusinéa Tivosoyguaha, ha mokõi ambue hendive oúva niko umi rojuhu va'ekue Tovósogui rosêvo. Aporandu Montesínope ha'épa oikuaa ichupe kuéra ha he'i chéve, nahániri; ha'e katu oimo'ã oimeneha kuña karai guasu oñembopaje va'ekue hikuái, nda aréi ojehechauka hague umi ñu rupi.

Ohendúvo Sãcho ko'ã mba'e Karai Kihóte he'íva, oimo'ã itarovátama terã omanóta pukágui. Ha oikuaa porãgui pe Ndurusinéa ñembopaje gua'unteha, ipahápe oikuaa añetete pe huvicha itarovaitéha, péicha he'ívo ichupe:

—Eréna chéve, karai guasu, mba'éicha rehechakuaa pe kuñakarai guasu ñane áma hague?

Ha rené'ẽ rire ichupe, mba'épa ere ichupe ha mba'épa ha'e ne mbohováí?

—Aikuaa va'ekue ichupe —he'i Karai
Kihóte— oñemondégui umi aópe nde
rehechaukáramo guaréicha chéve.
Añe'ẽ ichupe, ha ha'e katu noñe'ẽi
ete chéve. Ojere uvei che hegui ha
osẽ oho. Ahase mo'ã hapykuéri,
Montesíno katu he'i chéve
ani haguã añemokane'õ
rei. He'i chéve, avei, che
momarandutaha
mba'éichapa
ikatu
oñembopaje
poi ha'e,
Vereréma ha
Ndurandárate, ha
ambue oíva upépe.

—¡Ha, Tupã marangatu! —he’i upévo Sãcho—. Oiménepa tuichaite pu’aka oguereko umi oporombopajéva omoambue haguã hesáivape peteĩ itarova itévape.

—Che rayhu porã itégui añete, Sãcho, reñe’ẽ péicha —he’i Karai Kihóte—; ha ndereikuaáigui mba’épa pe teko tavaygua, umi mba’e hasýva ojejapo haguã reimo’ã nda ikatuichéneha ojejapo. Ha jahakuévo tenonde gotyo amombe’úta ndéve ambue mba’e ahecha va’ekue pe itakuápe, añetetegua ikatu’ỹ va’erã rembotove terã rembohovái.

Oñemondýi pe túvy ra’y mba’éicha itépa pe Sãcho ipy’a guasu ha pe huvicha ndaipochyreíri hese; oimene ovy’águi ohecha haguére iNdurusinéa Tovooygua ohayhuetévape ipajéramo jepe, hoky ichupe pe teko porã, ha he’i Karai Kihótepe:

—Che, karai Kihóte La Manchapegua, che mbovy’a ko ne ndive ajapo va’ekue, ahupytýgui péva rupi irundy mba’e. Iñepyrũrã ite, roikuaa haguére ndéve, ha chéve guarã upéva vy’a tuicha iterei. Mokõiha, aikuaa haguére mba’épa oĩ pe itakuápe. Mohapyha, aikuaa haguére pe kavaju para⁶¹ ymaite guive oĩmaha; kóva anohẽ pe nde ere va’ekuégui aipo Ndurandárate he’i hague Montesínope: “Py’a guapy ha kavaju para.” Irundyha aikuaa porã haguére moõpa oñepyrũ pe Guadiana ysyry, ko’ãga meve avave oikuaa’ỹva.

Osẽ hikuái pe itakua ypy’gui ha oguahẽ peteĩ ñemuha’imíme pytũmba jave, ha ovy’a Sãcho, ohechávo huvicha he’i: péva peteĩ jekeha ite, ha nde’íri jepiverõ guáicha mburuvicha rogarusuha.

61. Baraja, naipes

CAPÍTULO XV
EL TITIRITERO Y LAS ADIVINANZAS DEL MONO

KUATIA REPYSĀ KĪSEHA

Titiritehára ha ka'i mba'ekuaa

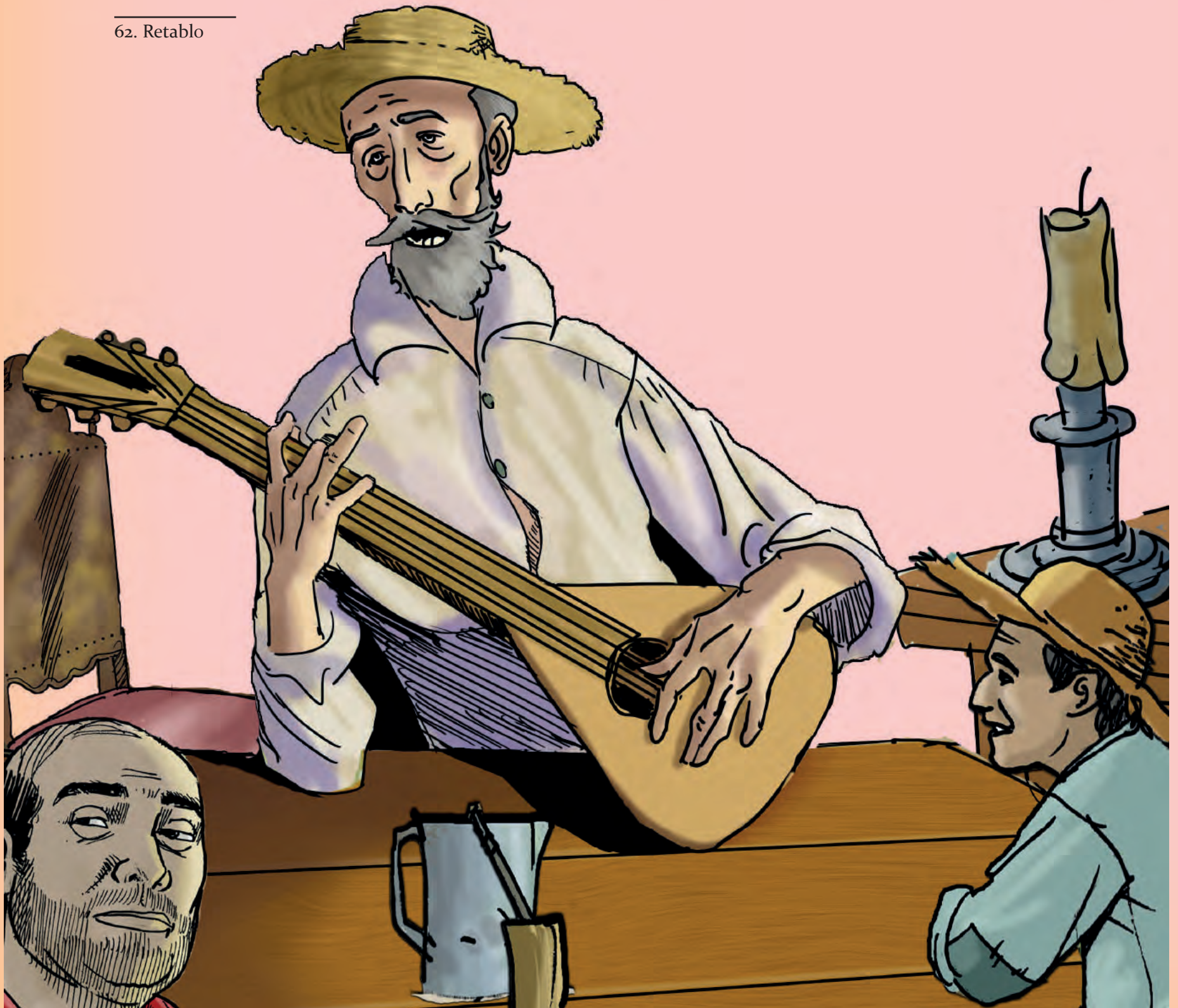

U periremi oike okẽ ñemuha rupi kuimba'e oñemondéva guasu pirépe, hesa ijasu gotyogua katu omboty ha hova mbyte oñomi nunga ao hovy pehẽngue peteĩme. Ha oñe'ẽ hatã, he'ivo:

—Karai mbohupára, oĩpa ápe jake haguã. Péina ou ka'i oikuaapáva ha ha'ãnga renda jeguaka⁶² Meriséndera sãso rehegua.

---

62. Retablo

—Ko'ápe oĩ mbo'ehára Peru -he'i pe mbohupára—, ñande pyhare porãta hína.

—Tereguahẽ porãite, ha moõpa oime upe ka'i ha pe ta'ãnga renda jeguaka, nda hechái gueteri hína.

—Oguahêtama voi —he'i pe ta'ãnga renda jára-; che añemotenonde aikuaa haguã oĩpa jake haguã.

—Pe Ndúke *de Álbagui* jepe aipe'ane, ambohupa haguã mbo'ehára Perúpe —he'i pe mbohupára.

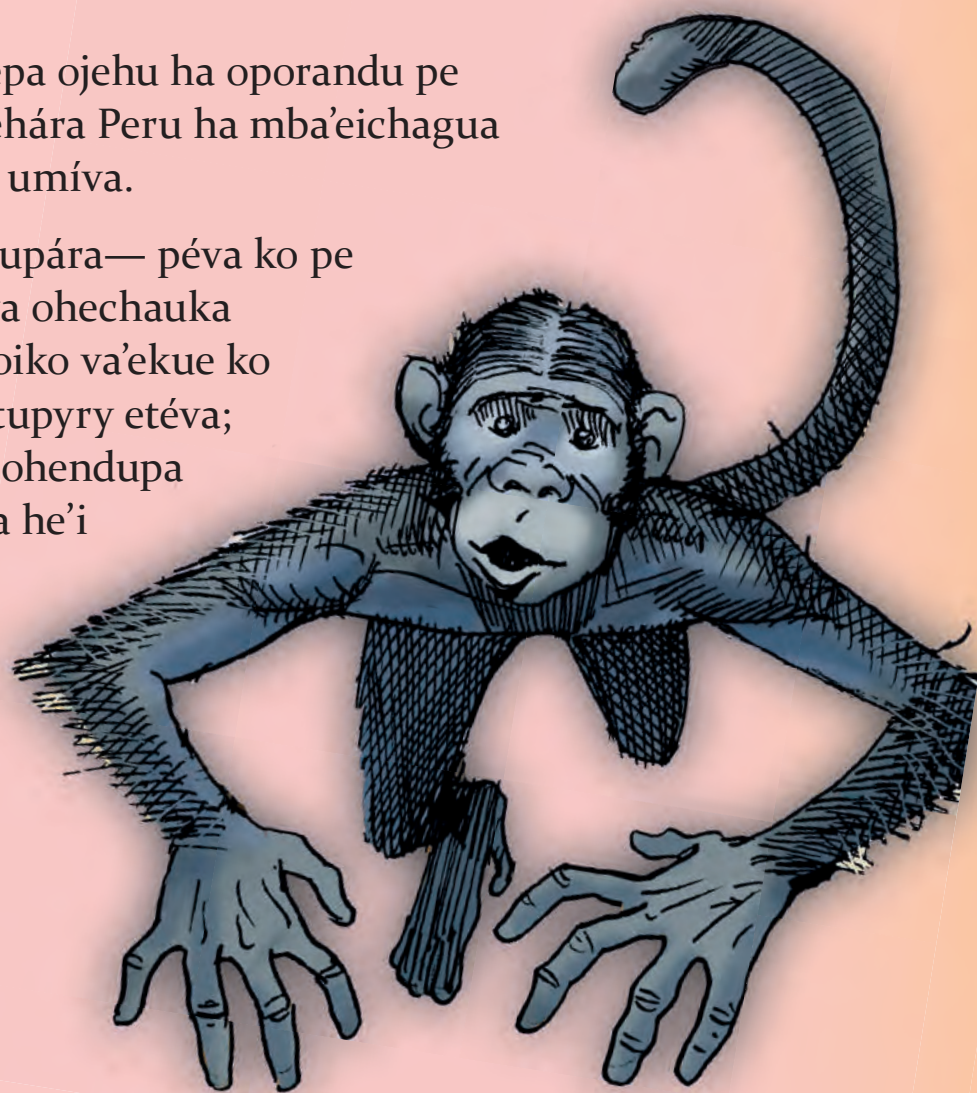
—¡Ha'etépe! —he'i pe mbohupára—. Aháta amboguejy karrétagui pe ka'i ha pe ta'ãnga renda jeguaka.

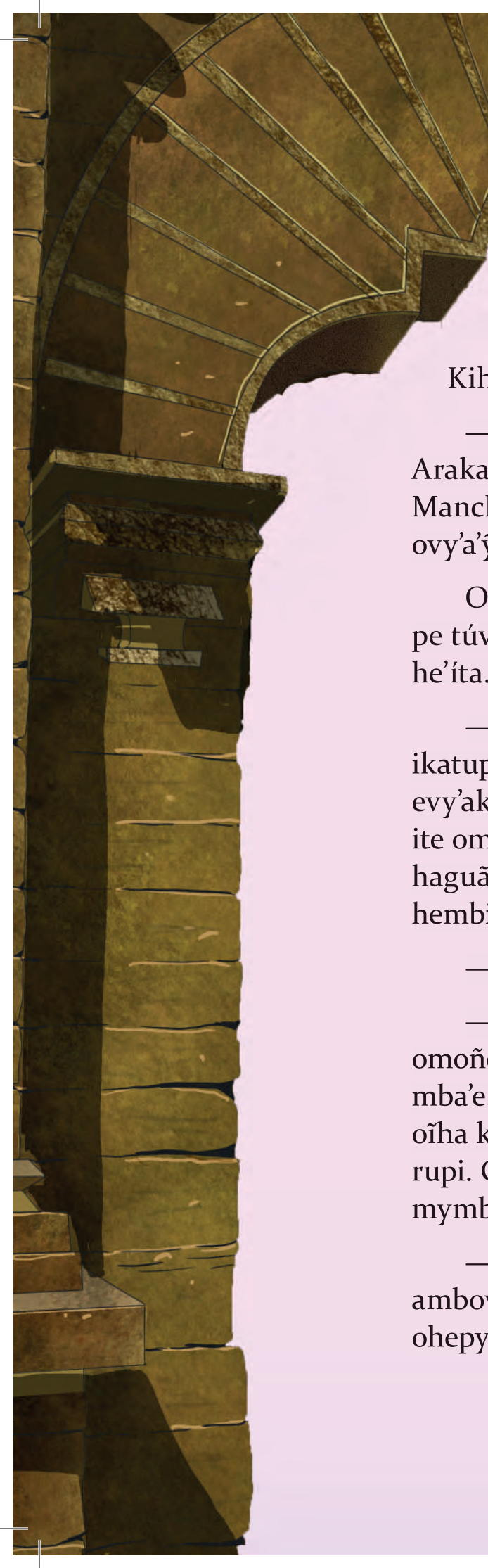
Karai Kihóte, ohechaseterei mba'épa ojehu ha oporandu pe mbohupárape járape mávapa pe mbo'ehára Peru ha mba'eichagua tenda jeguaka ha mba'éichagua ka'ípa umíva.

—Mbo'ehára Peru —he'i pe mbohupára— péva ko pe titiritehára herakuã guasu etéva oikóva ohechauka ita'ãnga reheve peteĩ mba'e iporãvéva oiko va'ekue ko tetãme. Ogueru hendive peteĩ ka'i ikatupyry etéva; oñeporandu ramo ichupe peteĩ mba'e, ohendupa rire oje'éva ichupe, opo ijára ati'yre, ha he'i ijapysápe mba'épa ombohováí va'erã; mbo'ehára Peru katu he'i ñe'ẽ hatãme ka'i he'i va'ekue ichupe. Mokõi *real* rehepy me'ẽ va'erã ichupe peteĩ teĩ porandu, ombohováí porãrõ ndéve.

Ou jevývo mbo'ehára Peru ha ohechamíre ichupe Karai Kihóte, oporandu ichupe:

—Mba'épepa romba'apo. Mba'épa oikóta ore hegui.

—Karai, ko mymba ningo ndoikuaái pe oikótava, umi ojuhúmava ha ojuhúva hína mante oikuaa mimi.

Ha pe ka’i opo ijára ati’y ári ha oñemboja ijapysáre ha oñe’ẽ ñemi gua’u ichupe.

Upemarõ, mbo’ehára Peru, oñesũ ha oñañuvã Karai Kihóte retyma, ha he’i:

—Añañuvã pe karai herakuã guasuvéva retyma! Ha! Araka’eve noñemomba’e guasu poráiva karai Kihóte La Manchapegua, oipytyvõva umi ho’ávape ha oipy’apyhýva ovy’a’yvape!

Oñemondýi opytávo Karai Kihóte, Sãcho hi’ã reraha, pe túvy ra’y katu ijurujái, pe mbohupára ndokuaái mba’épa he’íta. Pe titiritehára he’ive:

—¡Ha nde, Sãcho Pãsa imba’e porãite! Karai kavaju’arigua ikatupyryvéva arapýpe oíva rembijokuái ikatupyryvéva, evy’ake ne rembireko mba’e porã Tesesa oĩ porãha ha ko’ãga ite omopotíva hína peteĩ *libra de lino* ha, reikuaa porãve haguã, ijykére oguereko kaguĩ ryru, ombovevúimive haguã hembiaapo.

—Upéva che arovia katu ete —he’i Sãcho.

—Ko’ãga ha’e che —oike upépe Karai Kihóte— pe omoñe’ẽtereíva ha oguata itereíva, ohecha ha oikuaa heta mba’e. Upéva ha’e, mba’e py’a movãpa che mbopy’a movãne oíha ka’i oikuaapáva, ko’ãga ahecha haguéicha che resa tee rupi. Che ko pe Karai Kihóte La Manchapegua voínte, ko mymba he’i háicha.

—Ha ko’ãga amopu’ãse avei pe ta’ãnga rechaukaha ambovy’a haguã opa oíva guivépe ko mbohupa rendápe, ohepy me’ẽỹre mba’eve —he’i mbo’ehára Peru.

Oĩ porãmbávo pe ta'ãnga rechaukaha, ha hesakãmbámarõ, mbo'ehára Peru oike hyepýpe omomba'apo haguã umi ta'ãnga. Peteĩ mita'i oñemoĩ okápe ohechauka haguã yvyra'i peteĩ teĩ ta'ãnga osêva ohóvo, hembiasakue ojehu háicha.

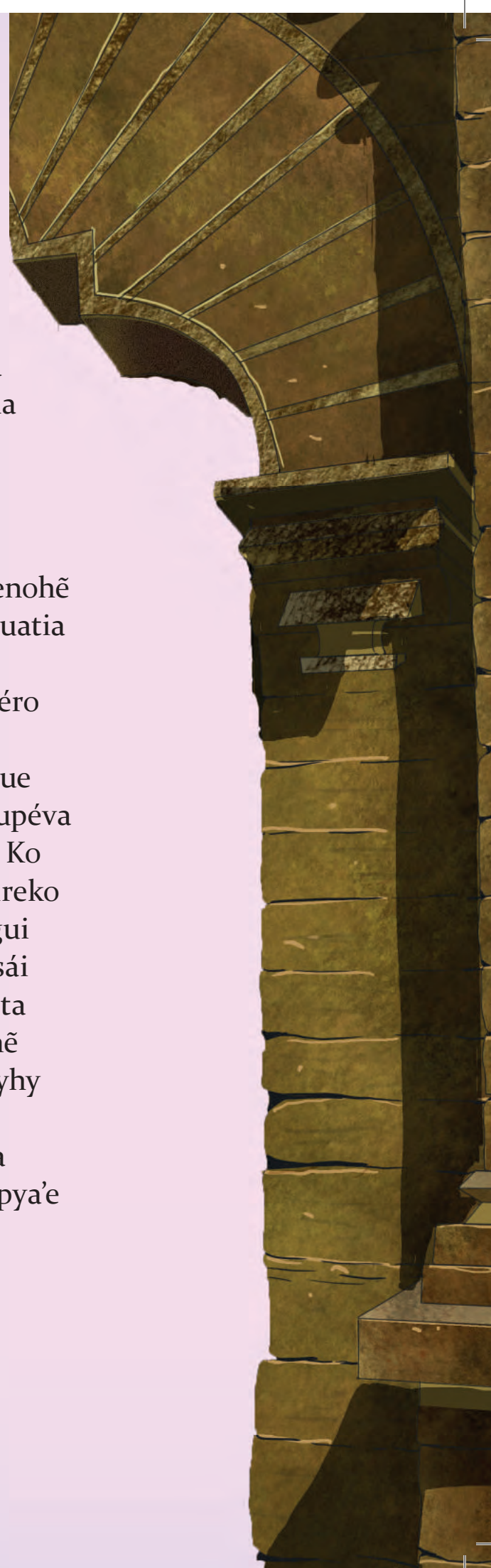
Opavave upépe oikóva oñemoĩ porã pe techaukaha renondépe ha Karai Kihóte ha Sãcho Pãsa amo ojehecha porãvehápe.

Ipu angua tarara ha mimby ha oiko mboka pororo tuicha. Upéi pe mita'i omombe'u:

—Ko mombe'upy ete ko'ápe ojehechaukáva oñeguenohẽ oĩháicha ite umi ñemombe'upy Harãsiapegua ha umi kuatione ñe'ẽ Epaña karai kavaju'arigua rehegua oĩva maymáva jurúpe. Oñemombe'u mba'éichapa omosãso karai Gaipéro hembireko Merisendarape, oguerékóva ka'i rãime umi *moro* Epañamegua, Sãsuéña távape; upéicha héra va'ekue ko'agã hérava Saragósa. Ha pemañami upe *moro* rehe; upéva niko hina Réi Marasírio, oguerékóva ichupe ka'i rãime. Ko ta'ãnga kavaju ári ojekuaáva niko karai Gaipéro, hembireko ndive oñemongetáva hina, ha ko'ãga oguejy óga jurú⁶³gui ojupi haguã iména renda apýri, aichejára anga katu!!! isái oñeapañua pe kuarepoti ratĩ oĩvare óga jurúre. ¡Ha opyta osaingo yvaterei ohupyty kuaa'ỹrõ yvy! Upe jave oguahẽ karai Gaipéro ha ndohechái pe isái ikatuha osoro, ojapyhy Merisendarape, ohupi ichupe kavaju àri, ha he'i ichupe oñekarama porã haguã anitei ho'a mba'e. Pehendumína mba'éichapa hi'ãho pe kavaju ha mba'éichapa oho osẽ pya'e pe távagui.

---

63. Balcón

Oñemomarandúma katu pe mburuvicha guasu Marasírío okañyha ichugui ha pehecháne mbovy mbovýpa kavaju'arigua osěva omuña haguã umi mokõi mendare. Ha chéveramo guarã, ohupytýne ichupekuera, ha ogueru jevýne ñeñapytiháme ikavaju etére, ha upéva ivai etereíne jahecha haguã.

Upépe Karai Kihóte oipytyvõsévo ichupe kuéra oñembo'y ha ñe'ẽ hatãme he'i:

Che namonei mo'ãi oñembohorývo che rovake peteĩ kavaju'arigua herakuã guasu etéva ha porohayhu etévare karai Gaipéro háicha. Pepytáke, peẽ chavi, anivéna peguata hapykuéri ha pemuña ichupekuera; ahani'ýrõ pejapo jevyrõ, che ndivéma oikóta ñorairõ.

Ha he'ipávo, oharyvóma pe ikysepuku ha opo oñembo'y pe ta'ãnga jegua renda renondépe, ha pochy etereípe oikutupaite umi ta'ãnga, peteĩme oity, oñakã'o ambue, ombyai ha omongu'ipávo péva ha amóva, ha ambue mba'e apytépe ipahápe oikutu hatã iterei ikyse pukúpe ha mbo'ehára Peru ndojayvýi ha nokañýi rire, ombokua mo'ã katu ete ijajúra.

Mbo'ehára Peru oñe'ẽ hatãvo, he'i:

—Ejejokóke nde, Karai Kihóte! ;Ehecháke ko'ã reikytĩ, rembo'i ha rejukáva, ndaha'úi *moro* añetegua, ta'ãngante uvei! ;Emañána rembyai ha rehundipaha ko'ã mba'e arekomíva!

Upéicharamo jepe Karai Kihóte ndopytu'úi ha oikutupa opáguio; amáicha omboguejy ipo jováipe jekutu vai, ñekytĩ ha ñenupa karẽ. Ipahápe, sapy'a itépe, ombo'i ha omongu'i umi ta'ãnga.

Oĩva guive upépe, oñemondýi; ka'i oho okañy óga apére rupi; okyhyje pe itúvy ra'y ha Sãcho jepeve okyhyje rasa, ndohecháigui gueteri araka'eve ijára upéicha ipochy tavy eterei.

Ha omongu'ipa itémaramo pe ta'ãnga renda, ipy'a guapy mive Karai Kihóte, ha he'i:

—Aipota iténepa oupa ko che renondépe umi oguerovia'ỹva ma'erãpa oiko ha mba'e porã ita ojavokuaáva umi karai kavaju'arigua ko yvy ape ári! Mba'e piko oiko va'erã mo'ã karai Gaipéro ha Meriséndara porã itégui che naiméiguive ko'ápe! Ohupitýne katu ete ichupe kuéra ko'ã jagua ha ojavóne ichugui kuéra peteĩ sarambi! Aipóramo, toikove karai kavaju'arigua peẽichagua ndaipóriba ko yvy ape ári!

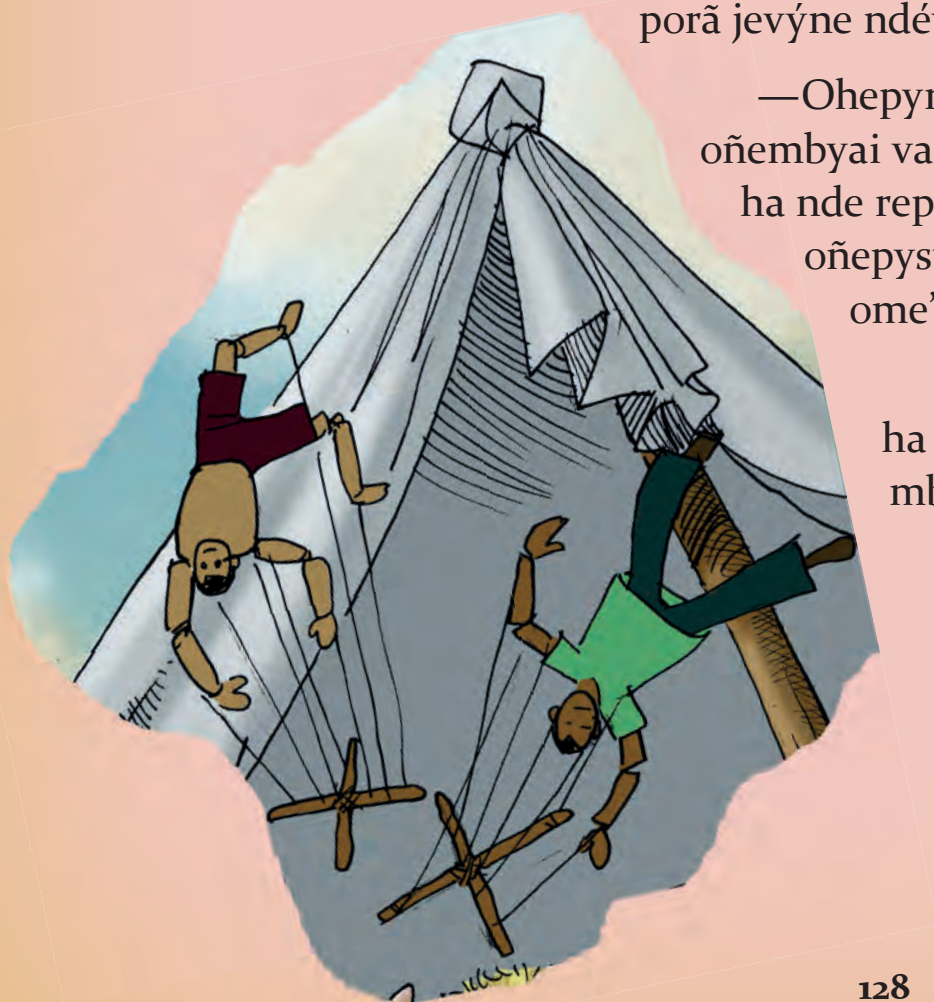
—Toikove kove ha'etépe! —he'i upemáramo ñembyasýpe mbo'ehára Peru— ha tamano che, nda che po'ái etégui ningo, ãga iténte añeñandu karai mburuvichavete ha mburuvichavete ruvicha ete járaramo, ko'ãga katu ajehecha poriahu ha Tupã mba'e járaramo, ha hi'ári che rymba ka'i'ỹre.

Omopy'akyrỹi Sãchope pe mbo'ehára Peru ñe'ẽ, ha he'i ichupe:

—Anína ne rasẽ, mbo'ehára Peru, anína rembyasy, upéva omongu'iko che py'a! Emañamína, che jára Karai Kihóte ningo '*cristiano*' añetete, ha ohechakuaávo ojapo vai hague nde rehe, ohepy me'ẽ porã jevýne ndéve!

—Ohepyme'ẽ ramo chéve Karai Kihóte umi oñembyai va'ekue peteĩ vore jepe avy'áma che, ha nde repytáne nde py'a guapy; ndaikatúiko oñepysyrõvo umi ojapyhýva imba'e'ỹ ijára ome'ẽ'ỹre ichupe ha ndohepyme'ẽi ramo.

—Upéicha ite —he'i Karai Kihóte—; ha ko'ãga meve ndahechái arekoha mba'eve ne mba'évagui, mbo'ehára Peru.

—Mba'e mba'eve ndarekóiha piko eréta chéve —he'i mbo'ehára Peru—. ¡Ha ko'ã mba'e porã rembyre isarambipáva yvýre? Máva omosarambipa va'ekue? Nde pyapy pu'aka ite mante va'erã. Ha máva mba'éta piko ko'ã tete, nda ha'éiramo che mba'e? Ha mba'éicha piko aiko va'erã mo'ã hese kuéra'ỹ?

—Ko'ãga ahecha kuaa —he'i Karai Kihóte—, araka'eve ojehu'ỹ háicha chéve, umi ipajéva omoĩ che resa renondépe umi ta'ãnga ha upéi omoambue oipota háicha. Añetehápe, karai kuéra, che aimo'ã kuri umi mba'e ápe ojehecháva niko ojehúva añetehápe; Meriséndara añetehápe Meriséndara; karai Gaipéro, karai Gaipéro; Marasírio Marisíríoha. Upéva rehe aipytyvõse kuri umi osēsévape, ha nosẽ porãirõ chéve, ndaha'úi upéicha aipotágui, umi ipajéva oikóva che rapykuéri uvei. Upéicharamo jepe, añe'ẽ me'ẽ ndéve ahepy me'ẽmbataha umi ta'ãnga oñembyaipa va'ekue rehe.

Mbo'ehára Peru ombohepy umi ta'ãnga ñembyaikue ha mokõi teko joja mohendahára⁶⁴ oha'ã hepy ohupyty peve kuarénta *real* ha mbohapy *cuartillos*.⁶⁵ Ojerure avei pe mbo'ehára Peru mokõi real ojeheka haguã pe ka'ípe. Ipahápe pe churuchuchu ta'ãnga renda rehegua opa ha py'a guapy ha vy'ápe oguapy okaru hikuái.

Upe ko'ẽme Karai Kihóte ha Sãcho Pãsa osẽ pe mbohupahágui ha oñemoĩ jevy hikuái tapépe.

Ha noromombe'úi gueteri peẽme mávapa mbo'ehára Peru, ha mba'éichapa ojapo pe ka'i oikuaa haguã umi ojehe va'ekue ha ojejúva hína. Ñane mandu'ána ko ñemombe'u pehẽngue peteĩháme oĩváre: Karai Kihóte omosãso va'ekue, heta ygapykuiharã⁶⁶ ndive, *Ginés de Pasamonte* —Ka'asapápe—; upéva okyhyjégui teko jojágui⁶⁷, omboty hesa asu peteĩ ao hovýpe ha oñembo'euka pe ta'ãnga mymýi rembiapóre.

Ginés de Pasamonte —Ka'asapaygua—, terã Hine'i *Parapilla* —Tapejokóke-, ojogua pe ka'i umi *cristiano* Mbereberíagui ouvágui. Ombo'e ichupe ojupi haguã ijati'ýre ha oñe'ẽ ñemi gua'u haguã ijapysápe pe ijára ohechauka vove ichupe.

Oguahẽ mboyve peteĩ távape ita'ãnga renda jeguaka reheve ha ika'i ndive oparandupa ite opa mba'e ojehe va'ekuere upe távape, ha upéi ohechauka ita'ãnga renda ha omombe'u peteĩ mba'e ojehe va'ekue upérupi ha sapy'ante katu ambue mba'e.

Ha upéi ohechaukáva pe ka'i reko katupyry, ha omombe'u jevýgui umi mba'e ojehe va'ekue oporandu haguéicha oguahẽ mboyve, oñemoherakuã guasu, ha opavave ohecharamo ite.

Oikévo pe mbohupahápe oĩháme Karai Kihóte Sãcho ndive, oikuaa voi ichupe kuéra, ha upéva rehe nda hasýi ombojuru jái ichupe kuéra. Osẽ ramo'ã jepe ichupe hepy ete, ndojaivýirire ombokua jave Karai Kihóte Marasírio akã ikysepuku reheve ha ombyai ete ikavaju kuéra.

64. Juez

65. (Aproximadamente 589.410 gs y \$ 105,2)

66. Galeote

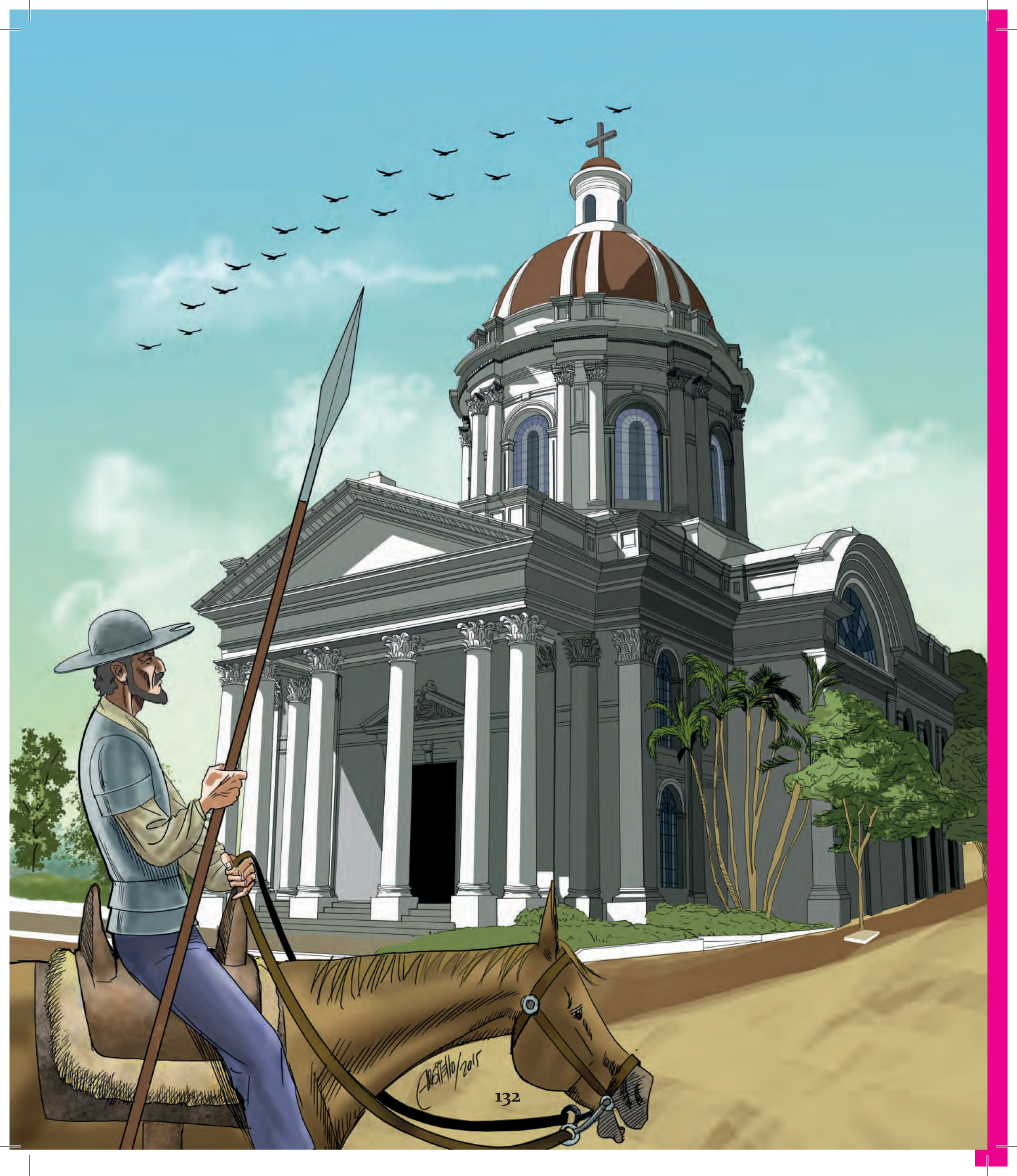
67. Justicia

CAPÍTULO XVI
LAS AVENTURAS EN EL CASTILLO DEL DUQUE

KUATIA REPYSÄ NDIESISEIHA

Pe Karai Ndúke róga rusúpe ojehu va'ekue

Artista/2015

O ikévo kuarahy ha osêvo peteĩ ka'aguýgui, Karai Kihóte hesa pyso peteĩ ñu hovy porã ha hugua itépe ohecha umi tapicha oúvape. Oñembojavévo ohechakuaa mymba apiha nimbora'e ha hendive kuéra ou peteĩ kuñakarai ne porãva, kavaju morotĩ ári iguapyha kuarepotitĩgui apopyre. hechávo ichupe Karai Kihóte he'i Sãchope:

—Eñani, Sãcho, che ra'y, ha ere amo kuñakarai porãme che ahetũha ipo ha aikotaha hembiguáirõ che resãi ome'ëta háicha, Heko Ruvicha⁶⁸ omoneiséramo chéve. Ha ema'ë porãke, Sãcho, mba'éichapa reñe'ë, ha eñangarekóke ani remoinge rei umi ñe'ënga reiporu jepíva.

—¡Anichéne! ¡ndaha'úi niko ko árapente añemondo ypýva kóichagua tembiapóre kuñakarai guasu rendápe che rekovépe!

Oñani osêvo Sãcho, oguenohẽ iguatágui ivúrrope, ha oguahẽ pe kuñakarai mymba apiha porãite rendápe; ha oguejývo, oñesũ henondépe, ha he'i:

—Kuñakarai porãite: amo kavaju'arigua hérava Karai Kihóte niko che ruvicha, ha che ko hembiguái, hogapýpe Sãcho Pãsa oñehenóiva. Ko karai, ako kuehete peve ojehero va'ekue ku Tova Ñembyasýva, che mbou ha'e haguã Nde Reko Tuicháva⁶⁹pe tojeheja ichupe tou ha toiko ne rembiguáiramo.

—Epu'ã, che irũ, ha ere nde ruvichápe tou ta che recha ha ta che jokuái ha karai guasu Ndúke che ménape avei, peteĩ óga javy'aha ko'ápe roguerekóva.

Opu'ã Sãcho, techaramóme ohechávo mba'éicha itépa pe kuñakarai iporã ha imarangatu avei.

---

68. Su Alteza; 69. Su Grandeza

Oporandu ichupe pe Ndukésa:

—Eréna chéve, pytyvõhára: ko nde ruvicha piko nda ha'úi peteĩ arandukápe oñemombe'úva hekovekue hérava *El Ingenioso Hidalgo don Quijote de la Mancha*, ha hi'ánga jára aipo Ndurusinéa Tivosoygua?

—Ha'ete upéva, kuñakarai —ombohovái Sãcho—, ha pe pytyvõhára oiméneva avei pe arandukápe, upéva che.

Sãcho ojevy huvicha rendápe omombe'ú haguã ichupe mba'épa he'i ra'e pe kuñakarai porãite.

Karai Kihóte ojepytao porã pe ipyrendáre, omoĩ porã pe isyvá rehegua ha oikutu Rosinánte oho haguã ohetũ pe Ndukésa po; ha upéva ohenoika iménape ha omombe'ú ichupe oguahẽ Hague Karai Kihóte. Ha mokõivéva omoñe'ẽma rupi ko maranduka peteĩha ha oikuaáma upéva Karai Kihóte mba'asy, oñembohory potávo hese, omomba'e guasu ichupe ku kavaju'ariguáramo oiko aja hendive kuéra.

Ovy'a iterei Sãcho oimo'ãgui ojuhutaha pe óga rusúpe teko porã.

Oguahẽ mboyve, oñemotenonde karai Ndúke ha he'i umi hembiguái kuérape mba'éichapa oñe'ẽ va'erã Karai Kihótepe.

Oikévo peteĩ korapy guasu óga rusupeguápe, oguahẽ mokõi kuñataĩ porã ha omoĩ Karai Kihóte ati'ýre peteĩ ao jegua pytáva. Pe ogaguy jere henyhẽmba umi tembiguái kuimba'e ha kuñavagui osapukái joáva:

—¡Toguahẽ porã ite ápe pe karai kavaju'arigua yvoty porã ha kamby rováicha poravopyre!

Haimete oíva guive oñohẽ mba'yrúgui y hyakuã porãva Karai Kihóte ha Karai Ndúke ári. Upévare ohecharamo eterei Karai Kihóte mba'éichapa ojererohory ichupe —upéva ne'íra gueteri ojehu ichupe-, ojererohory haguéicha kuatia arandukápe umi kavaju'arigua ymaguare.

Upéi oike hikuái peteĩ koty guasu ojeguakapáva ao ojepyaháva inimbo itajúpe; upépe séi kuñataĩ oipytyvõ ichupe oipe'a haguã hembiporu ñorairõ, oñembo'epámava hikuái karai Ndúke ha hembireko rupi mba'éicha itépa oñangareko va'erã hese. Upe riremí ndóse karia'y ogueraha ichupe ambue koty oñembosako'i haguépe peteĩ mesa porãme tembiporu irundýpe guarã.

Karai Ndúke ha hembireko oha'arõ Karai Kihótepe pe koty guasu rokẽme, ha hendive kuéra oĩ peteĩ pa'i oisãmbyhýva karai ruvicha ete⁷⁰ róga.

Karai Ndúke ohenói Karai Kihótepe toguapy mesa akãme; hovái oguapy pe pa'i, ha karai Ndúke ha hembireko yke mokõivéva gotyo.

Ko'ã mba'e ombojurujái Sãchope ohechávo mba'éichapa omomba'e guasu umi karai huvichápe.

Kuñakarai Ndukésa oporandu Karai Kihótepe mba'e marandúpa ogueru kuñataĩ Ndurusineágui, ha nomondoramóipa ra'e ichupe jopóiramo ava popeno terã ava reko vai⁷¹, oiménegui katuete hetáre ipu'aka ra'e.

—Kuñakarai guasu ete —ombohováí Karai Kihóte—, che po'a'y niko oguereko ñepyrũ ha nda ipahái katu! Heta ava popenõre che pu'aka ha amondo ichupe ava reko vai; ha mba'éicha piko ojuhúta hikuái ichupe oñemoambuéramo ko paje rupi peteĩ kuña koygua ivaivéva ñaimo'ãhágui.

70. Príncipe; 71. Malevo, malandrín

—Chéveramo guarã yvypóra iporãvéva oĩvagui apytépe ko yvy apére —he’i Sãcho—. Jajesareko porãramo mba’éichapa ivevúi ha opopo.

Pe pa’i katu ohendúvo ava popeno ha pajére oñeñe’ẽha, ohecha kuaa upévaha hína ku Karai Kihóte La Manchapegua, hekovekue marandeko karai Ndúke py’ỹi omoñe’ẽva kuatiápe, ha pochy jejoko’ỹvape he’i:

—Ánga kambuchi nde tarova! Máva piko omoinge ne apytu’ũme aipo kavaju’ariguaha niko nde ha nde pu’akáha ava popeno ha ava reko vaíre? Ejevuy nde rógape, nde py’a tarova, emongakuaa nde ra’y kuéra, rerekóramo, ha eñangarekóke ne mba’ére! Ha ani reguata rei ko yvy ape ári, remokõvo yvytu ha rembopuka nde kuaáva ha nde kuaa’ỹvape!

Opu’ã Karai Kihóte, oryrýi osusũ ipy guive iñakã meve, he he’i:

—Amomba’e guasúgui nde reko pa’iha, añapytĩ ko’ã che po mokõive che pochy etereígui jepe! Ha eremína chéve, pa’i: mba’ére piko che mondo añangareko haguã che rembirekóre ha che ra’y kuérare reikuaa’ỹre arekópa? Ha reimo’ãpa vyro rei, jaiko ko yvy apére jaheka’ỹrõ teko vy’a rei, tape pohýi uvei? Che aipykúi tape po’i umi karai kavaju’arigua oiporúvare: amyatyrõ teko karẽ, añañrõ ñe’ẽ pochy, amboheko porã ijuru tie’ỹvape ha amoticha’ĩ ava popenópe. Che rembipota niko che mba’e porã maymávape ha na che mba’e vaíri avavépe. ¡Ha ko’ã mba’e ojavóva ha oikuaáva, oñehenói va’erã mo’ã piko tavyrai? ¡Ta peje peẽ, mburuvicha guasu ete, Ndúke ha Ndukésa ne poráva!

—Aníntema ere mba’eve reñeñyrõ potávo, che karai —he’i Sãcho—; ndaipórivéima oje’e va’erã, terã oñeñangareko va’erã ko yvy ape ári!

—Sapy'a reípa, che ryvy, -oporandu upémarõ pe pa'i—, ndépa nda ha'úi Sãcho Pãsa ku huvicha oñe'ẽme'ẽ va'ekue ome'õtaha ichupe peteĩ ypa'ũ?

—Upéicha ite —ombohovái Sãcho—. Che ha'e umi oje'évare “yvyra poráre oñembojáva, kuárahy'a porã ojaho'i”. Añemboja peteĩ karaíre ha che aikóta avei ha'éichagua. Ichupe ndovata⁷² va'erã mo'ãi heta tetã guasu ojokuái haguã ha chéve ypa'ũ aisãmbyhy haguã!

—Ndovatái ndéve añetehápe, Sãcho che irũ —he'i upémarõ karai Ndúke—, ame'ẽ rupi ndéve, Karai Kihóte rérape, peteĩ yvy pa'ũ arekóva reisãmbyhy haguã.

—Eñesũ, Sãcho —ojapouka Karai Kihóte—, ha ehetũ ko Mburuvicha guasu py tuicha ne pytyvõre.

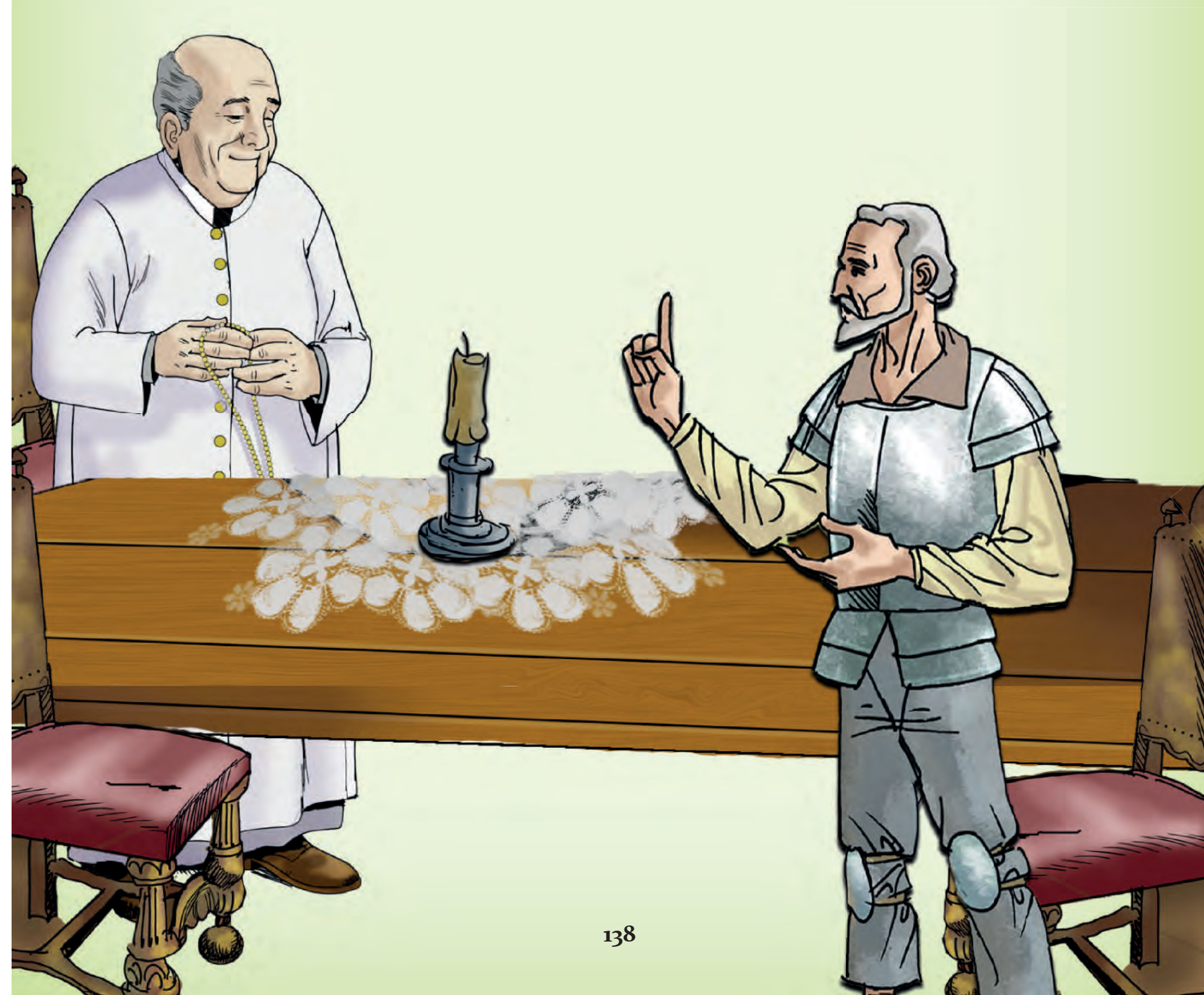
Upéicha ojapo Sãcho, ha pe pa'i katu opu'ã jekaruhágui ha he'i:

—Itarova ite niko hikuái; hesaíva jepe omboaje itarovakue! ¡Epytana, nde karai guasu, hendive kuéra; oĩme aja ha'e kuéra nde rógape, che rógape che aĩme porãvéta!

Ha he'ive'ỹre mba'eve, osẽ oho ojayysaka'ỹre karai Ndúke jerure ha kuñakarai Ndukésa ñe'ãhe.

Opa rire pe ñemongeta, Karai Kihóte oho opytu'u asajekue. Karai Ndúke he'i jevy hembiguái kuérape mba'éichapa oñangarekóta Karai Kihótere, oñemombe'u háicha ite mba'éichapa ojerereko raka'e umi karai kavaju'arigua ymaguare.

CAPÍTULO XVII
VIAJE SOBRE EL CABALLO CLAVILEÑO

KUATIA REPYSA NDIESISIETEA

Kavaju Karavireño ári jeguata

*P*e Ndúke oguereko peteĩ óga ñangarekohára iñakã porãva, ombojaru kuaáva isarakívape. Oike iñakãme peteĩ ñembosárai juky avave oimo'ã'ỹva.

Ndúke ha hembireko opytu'u aja ijyvotytype, peteĩ ka'aru oike ndóse kuñataĩ ijysýiva hikuái mokõi hendápe. Hapykuéri ou peteĩ kuñakarai ha opavave ojovaho'i ao hũ ohechauka'ỹvape mba'eve.

—Karai nde pu'aka itéva ha kuñakarai porã ite — he'i pe kuñakarai—, aju ko'a peve ahecha haguã Karai Kihóte La Manchapegua ikatupyry etévape ha hembiguái ete Sãchope avei.

—Pe Pãsa —he'i oikévo Sãcho— ápe oĩ; che ha'e. Ha Kihóte iterei terei avei. Upéicharamo, kuñakarai ñembyasy ete ete ete, ikatu ere erese ete etéva⁷³; roime rohendu haguãicha ha roñembosako'íma rohendu endu haguã ndéve.

Upe jave opu'ã Karai Kihóte:

—Che ko Karai Kihóte La Manchapegua ha ajapysyka nde jepy'apy; ta ikatu aipohanõ.

Upémaramo oñepyrũ pe kuñakarai he'i:

—Che ko pe Ndukésa Tirivándi, ajúva pe Kandája retã herakuã guasu etégui, okakuaa haguépe pe mburuvicha ete rajy⁷⁴ Antonomásia. Péva okakuaapami rire, iñakã raku tarova ite hese peteĩ karia'y hérava karai Karavího, ha pe kuñataĩ omoneĩ omenda haguã hese. Peteĩ mba'e añoite katu na iporãmbái: karai Karavího niko karai kavaju'ariguánte, pe mburuvichavete rajy katu itúva apyka jegua⁷⁵ jararã.

73. Decir lo que quisieridísimis. (hipérboles de mucha exageración, según texto original)

74. Infanta; 75. Trono

Upéicha rupi omombapa haguã karai Karavího rova atãme, oguahẽ kavaju vyraguigua ári Maramburúno tapicha popeno kakuaa ite, ipajéva avei, ha imba'e kuaa rehae omoambue pe mburuvicha ete rajýpe ka'i kuarepoti atã⁷⁶ramo ha karai Karavíñoogui ojapo jakare itaguigua. Ha upéi omoĩ mokõive mbytépe kuationa haipyre: “Nda ikatu mo'ãi ko'ã tova atã ohupyty heko ra'ãnga yma ou peve pe La Manchapegua py'a guasu ete oñorairõ va'erã che ndive peteĩ ñorairõ ijojaha'ỹvape”. Upe rire ohenoika umi kuñataĩ nguéra oĩva guive mburuvichavete rógape, ápe pehecháva, oinupásévape avei, ndojuka mo'airõ jepe, ore momano sa'i sa'ípe uvei. Ha upe javete roñandu mba'éichapa ore rova pire ojepe'a ha júpe guáicha ojekutu kutu. Ore rojehovapoko ha rojejuhu ko'ãga peẽ pehecha háicha.

Ha pe Kondésa Tirivándi ha umi kuñataĩ ohupi hikuái hova ñuvã ha ohechauka hikuái hova raguepa.

Oñemondýipa hikuái upéva ohechávo, ha Karai Kihóte he'i:

—¡Añe'ẽme'ẽ añehendyva'ótaha che, nda ikatúiramo pohendyva'o peẽme!

—Pe ne ñe'ẽme'ẽ rupi, karai py'a guasu, ajerovia jevy —he'i pe Tirivándi, ha hi'arive: he'i Maramburúno ajuhu vove upe ore sãsohára ha pysyrõhárape⁷⁷, ha'ete voi ombouneha nde piári kavaju vyraguigua oveve pya'etéva pe aña ogueraharamo guáicha ichupe. Upéicharamo upe kavaju oguahẽta pytũ mboyve.

—Mbovýpa ija kuaáne upe kavaju ári —oporandu Sãcho.

—Mokõi meve: peteĩ apyka ári ha ambue ijapýripe: Ha jepiverõ guaicha umíva ko karai kavaju'arigua ha hembijokuái.

76. Bronze
77. Salvador

—Mba'éichapa héra upe kavaju —ombojoapy Sãcho.

—Karavireño Ipepovevúiva héra, yvyra pirúguigua ha isyvápe mba'e atyha⁷⁸ rupi ojejoko.

—Nda ijohái chéve pe héra —he'i Sãcho—. Ha pejepy'amongetáramo ajupi va'erã hi'ári ha'ete ko peipo'oséva arasa yvyraro mátagui; che niko apyta vai vai che vúrro ári.

—Sãcho ojapóta che ajapo uka háicha ichupe, kuñakarai Tirivándi ha ne irũ nguéra —he'i Karai Kihóte- Ha ndaipóri kyse haimbe pene ñapĩ porãve va'erã che kysepukúgui, oñakã'o va'erã pe. Maramburúnope!

—¡Umi mbyja ta ne mbopy'aguasu! —he'i pe Tirivándi-. Ha!, Maramburúno kakuaaite, erukámana oréve Karavireño rosẽ haguã ko po'a'ỹgui!

Ipy'a ite guive osẽ he'i hemiandu, ha ombyesaypa opavavépe, ha Sãchope avei omboesay popo; ha oñembosako'i omoirũ haguã ijárape opa arapyre, ikatútarõ ohendyva'opa ichupe kuéra.

Oñe'ẽ aja, ipytũ ra'e ha oike pe yvotytype irundy ava sagua'a, ijao hovy memete hikuái, oguerúva ijapére pe kavaju rusu yvyra, omboguejy yvýpe, ha peteíva umíva apytépe he'i:

—Tojupi ko mba'e ári upe karai ipy'a guasu etéramo.

—Che ndajupi mo'ãi -he'i Sãcho—, nda che py'a guasúi ha che ndaha'úi karai kavaju'arigua.

Pe ava sagua'a katu he'i jevy ichupe:

—Pe tembiguái toho ijapýri. Pepokónte va'erã pe mba'e atyha rehe ha pe kavaju pende rerovevéta yvytúre, Maramburúno pene moguahẽ porãtaha. Ha pe yvatekue ani haguã pene moakã tavy, pejehesa jokua va'erã pe kavaju hi'aho meve.

78. Clavija.

Ko'ã mba'e he'ipa rire, osẽ jevy oguahẽ hague rupi.

Karai Kihóte oguenohẽ ao'i peteĩ ha ojerure pe Tirivándi ohesa jokuá haguã ichupe. Ha upéi ojupi pe Karavireño ári.

Sãcho ndojupiséramo jepe, oñemoĩ porã porã ijapýri, oñandu hatã nungaha, ha ojehesa jokuauka avei.

Upe jave Karai Kihóte opoko pe mba'e atyháre ha omoĩmíro ikuã hese umi kuñataĩ osapukái:

—¡Tupã ta ne mboguata porã, karai py'a guasu ete!

—¡Tupã toĩ ne ndive, tembijokuái py'a guasu!

—¡Pevevéma pehóvo yvytúre, peikytivo hu'ýgui pya'eve!

—¡Pesaingóma ningo ha peñepyrũma peveve!

—Ejejokóke, Sãcho py'a guasu, reñembokacha ningo! Aníke re'a, re'a ramo ningo ivai etéta.

Ojejopyhápe ijárare, he'i Sãcho:

—Karai, mba'éicha piko javeve yvatetéta, ñahendupávo gueteri iñe'ẽ nguéra hi'aguĩ ete ramo guáicha.

—Ani rejepy'apy upévare Sãcho! Emombóna pe kyhyje, opa mba'e ko oĩ porã oĩ va'erã háicha! —he'i Karai Kihóte.

—Upéicha! —he'i Sãcho—. Che ykéguio che peju yvytu hatã, che pejúramo guáicha mil tata pejuhápe.

Ha upéicha voi katu, umi ojeréva hese kuéra, omboyvytu tata pejuha guasúpe.

Oñandúvo ojepejuha, Karai Kihóte he'i jerovia pópe:

—Ñaguahẽ jahámavo pe yvytu renda mokõihápe, amandáu ha ro'y ku'i⁷⁹ oñemoingohápe; umi ára sunu, ára tiri, ára vera ningo oiko yvytu renda mbohapyhápe ha, péicha jajupinteramo jahávo ñaguahẽta pe tata renda peve.

---

79. Nieve

Ha ndaikuaái mba'éichapa amongu'éta ko mba'e atyha ani haguã jajupi jakaipa haguãme.

Upe jave ombohova rakúma katu ichupe kuéra karaguata ryvi hendýva takuára rehe oñeñapytívape. Oñandúvo haku etéha, he'i Sãcho:

—Ta che juka hikuái na ñaiméiramo gueteri pe tata rendápe, che rendyva ykéko ojehoveréma che hegui. Ha, che karai, ajehesa jokua'oséma ahecha haguã moõpa ñaime.

—¡Anike rejapo upéva! —he'i Karai Kihóte—. ¡Pe Maramburúno ava popeno oñangarekóta ñande rehe!

Umi Ndúke ha Ndukésa ha umi yvotytype oíva guive ohendupa ko'ã mba'e, ha ovy'a iterei. Ha omohu'áségui pe tembiasa⁸⁰, omboja hikuái tata pe Karavireño ruguáire.

Upepete, pe kavaju henyhêva tata veve okapúva⁸¹ reheve, oveve yvytúre hyapu vai etére, oitývo yvýpe Karai Kihóte ha Sãcho Pãsa, ojehovere vai vaipávape.

Upe aja, okañymba umi kuñataĩ ha pe Tirivándi hendyvapáva, ha umi ambue katu oñeno mbuku guasu yvýpe, oñembopy'areraha gua'u háicha.

Karai Kihóte ha Sãcho opu'ã kane'õ vaípe ha oñemondýi tuicha iterei ohecha kuaárõ ndohoiha moõve pe yvotytygui ha ohechávo heta ite tapicha ojepysóva yvýpe. Karai Kihóte tuicha itevéntema oñemondýi ohechávo peteĩ mĩ ojekutu yvýre osaingohápe peteĩ kuatia okára jehaiha júpe. “Pe Karai Kihóte La Manchapegua rerakuã guasu ete omohu'ã pe Kondesa Tirivándi rembiasa oha'ãngamiménte. Maramburúno ipy'a ñyrõma ha umi kuñataĩ rendyva ojeipáma, ha mburuvicha ete karai Karavího ha Ña Antonomásia opyta jevýma oiko haguéicha yma.”

Ovy'a Karai Kihóte omohu'ã haguére pe tembiasa guasu py'a tytyi guasu'yre, ha oho oipytyvõ umi Ndúkepe ipy'a manóvape hína.

Pe Ndúke opáy sa'i sa'ípe; upe rire opáy pe Ndukésa avei ha opavave upépe oíva guive hendive kuéra, oñemondyipa joa gua'úva, añetehápe ojuhúramo guaréicha.

80. Aventura

81. Cohetes tronadores

Pe Ndúke omoñe'ẽ pe kuation okara ñembyesavihápe, ha upéi oho oñañuvã Karai Kihótepe, ha he'i ichupe: nde pe karai ikatupyryvéva ko ára pukukue javeve.

Pe Ndukésa oporandu Sãchope mba'éichapa oñeñandu ra'e pe jeguata puku etépe ha Sãcho he'i ichupe:

—Kuñakarai, che añandu ore roiko roveve hague pe tata rendy rendárupi ha ajehesajokua'ose mo'ã, che jára ndoipotái ha che katu ahechaségui opa mba'e che reko háicha, aipe'a'imi pe ao'i che tĩ ykéregui ha amaña yvy gotyo. Ha ojogua chéve nda tuichavéiha ky'ỹi ra'ỹigui umi yvypóra oikóva ipype katu, tuichamive mbokaya'a⁸² peteĩgui, ha upéicha rohechakuaa yvateterei roveve rohóvo roína.

Karai Kihóte he'i:

—Che katu ha'e peẽme ndajesajokua'oiha michĩmi jepe: ndahechái yvága, ndahechái yvy jepe, para guasu ha piraguái⁸³ kuéra jepe ndahechái. Ha añandu katu kuri rohasaha rohóvo umi yvytu apére ha tatárupi.

Ovy'aite umi Ndúke ko'ã ojehu va'ekue rehe, ha oñemoĩ hikuái ombojoapytaha pe ñembohory, ojokuáivo umi pytyvõ ha ivoja kuérape, mba'éichapa oikóta Sãcho ndive oisãmbyhy haguã pe yvy pa'ũ ñe'ẽme'ẽmbyre, ha omomarandu avei Sãchope oñembosako'i haguã tendotarãicha, umi ivoja oha'arõmagui ichupe.

—Che mondemína —he'i Sãcho— peipota háicha; tañemonde añemonde háicha, Sãcho jevýtante voi.

—Upeichaite voi —he'i pe Ndúke— umi ao katu oñemonde va'erã pe teko ha rembiaporã ñemomba'e guasupyrã rehe; naiporãi pe teko joja mohendahára oñemonde tahachíramo, ha tahachi pa'iramo. Nde, Sãcho reñemondéta iñaranduváicha ha tendotáramo avei; pe yvy pa'ũ ame'ëvape ndéve, oñekotevëte arandu kuation ha kysepuku norairõharãre.

—Arandu kuation —he'i Sãcho—, sa'i areko; ndaikuaái gueteri ko achegety⁸⁴. Ha tembiporu ñorairõha katu aiporúne umi oñeme'ëva chéve, ha toiko pe Tupã remimbota.

82. Fruto de la palmera

83. Sirena

84. Abc

CAPÍTULO XVIII
COMPORTAMIENTO DE SANCHO EN SU GOBIERNO

KUATIA REPYSÃ NDIESIOCHOHA

*M*ba'éichapa Sãcho oisãmbhyhy
ra'e pe tetã

Ōĩmba porã rire oho haguã Sãcho pe ypa'ũme omomaitei paha Karai Kihótepe ha karai guasu Ndúke ha hembirekópe. Ohovasa ichupe huvicha, tesay hováre, ha Sãcho tembe chorĩ reheve.

Osẽ Sãcho kavaju ári ha omoirũ ichupe peteĩ karai Ndúke rembiguái ruvicha. Oho hapykuéri ivúrro ijeguakapáva aosỹime ha py'ỹinte omaña hapykue gotyo ohecha haguã ichupe.

Oguahẽ Sãcho iñirũ nguéra ndive peteĩ tava'i oikohápe mil tapichárupi; imba'e porãvéva oguerékóva pe karai Ndúke, hérava, he'i Sãchope, yvy pa'ũ Mbaratária.

Oñeguahẽvo pe táva rokẽme, oñemborokái jeréva, osẽ umi tavaygua omoguahẽ porã ichupe. Ipupa umi itapu ha oĩva guive ovy'apa ha ogueraha jererovu tuichápe tupaópe omboaguyje haguã Tupãme, ha upéi, ñesu ha ñakãiti gua'uhápe, ome'ẽ ichupe pe táva pe'aha ha omboaje Mburuvicha ete tapiarãramo pe Mbaratária yvy pa'ũme.

Ipahávo, oguenohẽ pe tupaógui, ha ogueraha oguapy haguã teko mbojojahára apykápe, ha pe Karai Ndúke rembiguái ruvicha he'i ichupe:

Teko ymaguare ko yvy pa'ũme, karai sãmbyhyhára, pe ojapyhy ñepyrũva ko tetã sã, ombohovái va'erã peteĩ ñeporandu, hasy ha hypy'ũva, ha pe ñe'ẽ mbohováirupi umi tavaygua ikatu oikuaa iñarandúpa pe mburuvicha pyahu, ha péicha ovy'a terã ndovy'ái pe mburuvicha pyahúre.

—Jaha rei katu hese —he'i Sãcho—, che ambohováita ikatumi háicha, tovy'a terã tovy'a'ỹ tavaygua.

Oike mokõi karai tujami: peteĩva ogueru pokokáramo peteĩ takuara po'imi ha pe ambue ndoguerúi mba'eve. Ha kóva he'i:

—Karai: ko kuimba'e kóvape aréma aiporuka ndie “escudos” itajúva⁸⁵ ha ome'ẽ jevy va'erã kuri chéve ajerure vove ichupe. Heta ára ohasa ajerure'ỹre ichupe, ha aimo'ãmaramo nome'ẽ mo'ãiha chéve, ajerure jevy jevy ichupe. ¡Ha nombojevýi añónteva, he'i voi katu ndaiporukai hague ichupe, ha oime rire aiporukái ra'e ichupe ome'ẽ jevy hague chéve! Che niko ndarekói omoañete va'erã che ha'éva; ha aipota, nde karai, te'i ne renondépe ha Tupã renondépe ome'ẽ jevy hague chéve; upéicharamo che añyrõta ichupe.

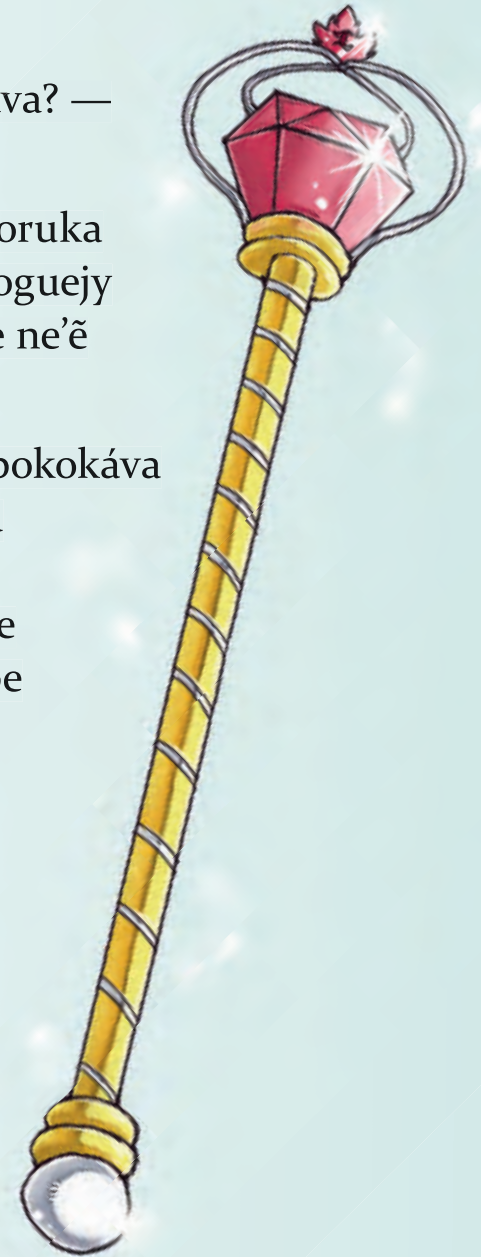
—Mba'épa ere kóvape, nde karai marangatu, nde pokokáva? —
oporandu Sãcho.

—Che niko, karai —he'i pe tujami- añemombe'u ha'e oiporuka hague chéve. Ha ojeroviágui che ñe'ẽ Tupãme ahenóirõ, emboguejy pe yvyra'i⁸⁶ nde pópe rerekóva ha hi'ári ahenóita Tupãme che ne'ẽ mboajehá⁸⁷ ramo ame'ẽ jevýma hague.

Omboguejy pe mburuvicha ijyvyra'i ha pe karai tujami ipokokáva ombohasa pe ambue karai tujápe tojokomi ichupe, ohenói aja Tupãme, ku omyangedkóiramo guáicha ichupe. Upéi omoĩ ipo pe mburuvicha yvyra'í ha ipokoka kurusuhápe ha he'i añetete oiporu hague ichugui ndie “escudos”, ome'ẽ jeyma katu ichupe ipo teetépe.

Pe mburuvicha oporandu pe ndie “escudos” oiporuka va'ekuépe, mba'épa oñe'ẽmbojevý he'ívape hováigua. He'i upéichaneha, ha'e rupi peteĩ karai marangatu, ha ikatúne hesarai mba'éicha ha araka'épa oñeme'ẽ jevy ra'e ichupe, ha águi ndojerure mo'ãvei mba'eve.

Ojapyhy jevy ipokoka pe oiporu va'ekue viru ha oñakãity ohóvo, osẽ pe teko mbojojaha rógagui.

85. De oro.

86. Vara de mando.

87. Jurar.

Ko'ã mba'e ohechávo Sãcho, oho reiha peteĩ ha pochy'ỹre ohoha pe oiporuka va'ekue, oñakãity ipyti'a ári ha omoĩvo ipo akatúa kuã rechaukaha ityvyta ha itĩ ári, ojepy'amongeta sapy'ami. Upéi oñakãupi ha ohenoiuka pe karai tujami ipokokáva ohoma va'ekuépe.

Ojereru, ha ohechávo ichupe, he'i:

—Eme'ẽmina chéve, nde kuimba'e marangatu, nde pokoka; aikotevẽ hese.

—Mba'éguipa anichéne —ombohovái pe karai tujami—, na ápe, che karai.

Ha omoĩ ipópe. Ojapyhy Sãcho ha ome'ẽ pe ambue karai tujápe ha he'i ichupe.

—Tereho Tupã ndive, ojehepyme'ẽma ndéve!

—Che piko, karai? —ombohovái pe karai tuja —Ko takua piko 10 “escudos” repýta nga'u?

—Ta —he'i pe mburuvicha— upeicha'ỹramo, che peteĩ tavy ruvicha ko yvy apére. Ha ko'ãga ojehecháta che akã porãpa aisãmbyhy haguã peteĩ tetã.

Ha oja pouka upepete, oĩva guive renondépe, tojejoka ha tojepe'a pe takua. Péicha ojejapo ha ikuápe ojejuhu 10 “escudos” itajúva. Omomba'e guasu joa ha oguereko pe mburuvichápe peteĩ Saromõ pyahũramo. Ha oñeporandu ichupe mba'éichapa ha'e oikuaa ra'e oĩhague pe takuápe umi ndie “escudos”.⁸⁸ Ombhovái Sãcho ohecha rupi pe karai tuja ome'ẽ hague pe takua ambue karaípe, Tupãme ohenóivo oñe'ẽ mboaje aja, ome'ẽma hague umi ndie “escudos”, ha ojerure jevy hague pe takua, oñe'ẽ mboaje rire Tupã rérape, oimo'ãma ipype oĩha umi “escudos.”

Ipahávo oho hikuái, peteĩ tuja otĩ ohóvo, ha pe ambue oguereko jevy ipirapire, ha oĩva guive opyta joa pytu jokópe ohechávo mba'éichapa iñarandu imburuvicha pyahu.

88. Escudos: moneda española de gran valor (aproximadamente G. 159.300 y USD 28,40)

Pe teko mbojoja rógagui ogueraha hikuái Sãcho Pãsape peteĩ mburuvicha rogarusu iporã itereívape, ha upépe peteĩ koty guasúpe oñembosako'i peteĩ karuha potĩ, mburuvicha okaru haguã.

Oikepami rire Sãcho pe kotýpe, oñembopu mimby eta ha osẽ irundy karia'y ojejokuáiva omoguahẽ porã va'erã ichupe. Opa pe mba'e pu, uguapy Sãcho mesa akãme, ndaipórigui voi ambue apyka. Ohupi peteĩ ao morotĩ heta hi'upyrã opaichagua ojaho'iva, ha peteĩ tembiguái omoĩ ijajúri peteĩ ao'imi ijeguakapáva. Ambue omoĩ henondépe peteĩ yva yrupẽ; oisú'umi rire peteĩ yva, pe tembiguái oñembo'yva ijykére opoko vevúí peteĩ yvyra po'imíme pe ña'ẽmbe ha pya'e porã oipe'auka ichugui.

Pe óga ñangarekohára ogueru ichupe ambue ña'ẽmbe ambue tembi'u reheve. Oha'ã pota itéma Sãcho; ha oñemboja mboyve hese, pe yvyra po'i oja jevýma hembére, tembiguái peteĩva pya'e ite voi porã ohupi henondégui, pe yváre ojejapo haguéicha. Sãcho opyta pytu jejokópe, ha omañavo oiva guivére, oporandu mba'éichaguápa pe ñemboasarai.

Pe oguerekóva yvyra po'i ipópe ombohováí:

—Ndoje'u mo'ãi, karai mburuvicha, ndaha'éiramo ojejapo háicha ore reko etépe. Che niko, karai, che pohanõhára, ha ohepyme'ẽ chéve aňangareko haguã mburuvicha ko tetã oisãmbyhyváre ha aňangarekove hesaire che resãi rãngue ha ahecha va'erã umi mba'e ou porã terã ou vaiva hesãi haguã. Ha ñepyrũ guive che rembiaporã aime va'erã nde rerambosa ha rekaruhápe, ha aheja mante tere'u umi tembi'u aimo'áva iporãvéva ne resãipe guarã.

—Upéicharamo —ombohovái Sãcho—, amo ynambu ka'ẽ, chéve guarã iporãiterei, ha ndojapo vai mo'ãi che rehe.

—Upéva nde re'u mo'ãi, karai mburuvicha —ombohovái pe pohanõhára—, che aikove aja.

—Mba'ere? —he'i Sãcho.

—Ko ñande Hipokárate, omyenonde ha omyesakáva pe tesãi rape, he'i: “Ñembohyvatã guasu ivai, ha pe ynambu je'u ivai eteve.”

—Upéicharamo —he’i Sãcho—, tohecha, karai pohanõhára, mba’e tembi’u ou porãva chéve ha ta che reja takaru; añetehápe, mburuvicha rekovérupi, amanótama kuri ñembyahýgui ha pe tembi’u ojepe’áva che hegui ku ojepe’áramo guáicha che hegui che rekove.

—Añete pe eréva —ombohováí pe pohanõhára—; ha aipóramo, chéveramo guarã, nde re’u va’erãí amo tapiti hesypyre oíva amo, tembi’u pohýirupi, ha amo vaka ra’y ro’o mbojypyre avei.

—Hi’ã chéve aipóramo —ombojoapy Sãcho —pe amo ña’ẽmbe guasu oguerekóvagai opaíchagua mba’e, ikatúne oñeme’ẽ mbovymi mba’e ha’uséva ha iporãva chéve.

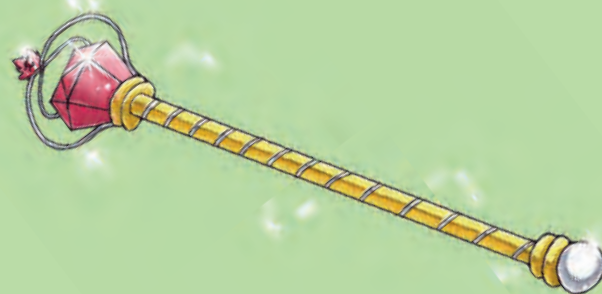
—Anichéne Tupã oheja upéva! —oñe’ẽ hatã pe pohanõhára—, ¡Ndaipóri mba’e ivaivéva ko yvy ári peteĩ so’o jukysýgui!

Ohendúvo kóva Sãcho oñemboja pe apyka atukupére, oma’ẽ ma’ẽ pe pohanõhárare ha ñe’ẽ rusu reheve oporandu ichupe mba’éichapa héra ha moõpa oñemoarandu ra’e. Ha pohanõhára ombohováí kóicha:

—Che niko, karai mburuvicha, che réra Peru Mbarete Agüero, ha Tiriteapuéraygua, ha oiko che hegui pohanõhára Mbo’ehao Pavẽ Osunapeguáre.

Sãcho, hendy potáva ipochýgui, ombohováí:

—Taupéicha jepe, karai pohanõhára Peru Mbarete Ta’uvõvai —*Mal Agüero*— Tiriteapuéraygua, reñembo’euka va’ekue Osúnape, ejei che renondégui; upeicha’ýrõ, kuarahýre ha’e ndéve, aipyhytaha peteĩ pokoka ha pokoka púpe ndopyta mo’ãi peteĩ pohanõhára ko yvy pa’ũme. Ha ha’e jevy ndéve tereho, reipota’ýramo aipyhýta ko apyka ha amopẽmba ne akãre. Ha peru chéve ha’u va’erã terã, nda upéichataramo, pejapyhy peẽ pene retã sãmbyhy; tempiapo na ñane mongarúiva, nda hepýi mokõi kumanda ra’yi.

Pe pohanõhára oñemondýi oñandúvo pe mburuvicha ipochy etereiha ha ohose mo'ã okápe; ha upete jave oike pe óga ñangarekohára he'ívo:

—Oguahẽ parahára, omboúva karai Ndúke che ruvicha. Ikatu marandu guasu iporãva oguerúva mba'e.

Oike pe parahára hy'aipáva ha ñemondýipe, ha oguenohẽ peteĩ kuationa ipyti'águi, omoĩ pe mburuvicha pópe, ha Sãcho ombohasa pe óga ñanagarekohárape, ha he'i ichupe omoñe'ẽ haguã pe kuationa apére ojehai va'ekue: “Karai Sãcho Pãsa, mburuvicha Mbaratária yvy pa'ũmegua, ipópe ite terã hembiguái haihára pópe.” Ohendúvo kóva Sãcho, he'i:

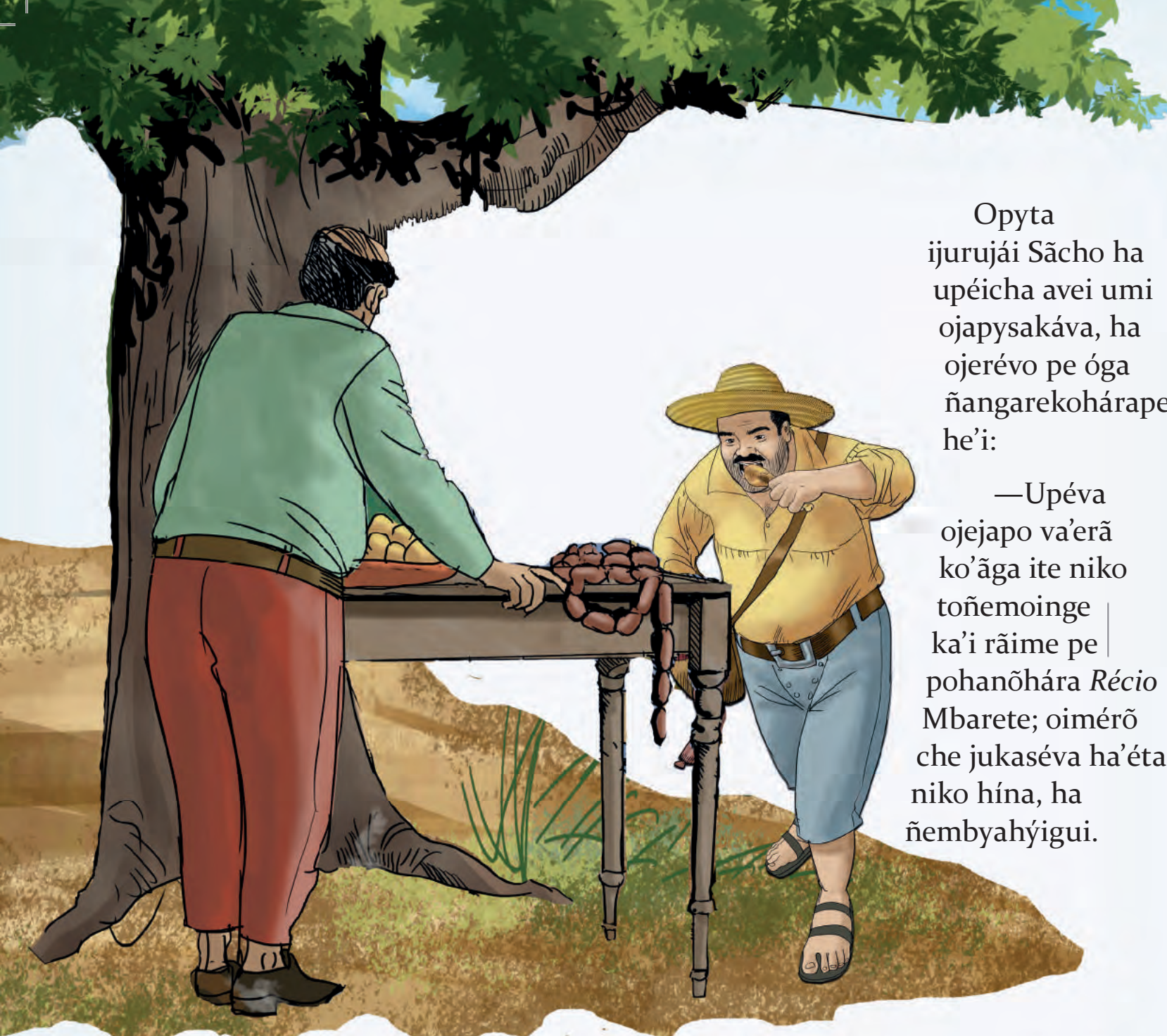
—Mava ápe che rembiguái haihára?

—Che, karai, amoñe'ẽ ha ahai kuaa rupi, ha upéi Vikajagua —he'i peteĩ upépe oĩva.

—Ha hi'ári ete —he'i Sãcho— ikatu porã oiko ndehogui Mburuvicha ete pavẽ haihára. Eipe'a ha ema'ẽ mba'épa he'i.

Péicha ojapo pe haihára ha omoñe'ẽ: “Oguahẽ che apysápe, Karai Sãcho Pãsa, ava che rayhu'ỹva ha pe yvy pa'ũ ndohayhúiva avei oikeseha pyharekue opu'ã ñaro ete nde rehe ndaikuaa porãi araka'e itépa. Tekotevẽ nderekéi ha rema'ẽ reikóvo, anítei oguahẽ ndéve reha'arõ'ỹre. Aikuaa avei oike hague upépe irundy ava hova ñemi nde jukaséva, okyhyjégui nde hegui ne akã porã katupyry. Ejesape'áke, eñangarekóke máva oguahẽ oñe'ẽseha ne ndive, ha ani re'u mba'eve oñemoĩva ne renondépe ndéve. Che añembosako'ita roipytyvõ haguã nde reikovéramo guarã jepy'apýpe. Ko'a tendágui, 16 agosto irundyha ára ko'ẽmbotáramo. Ne ánga irũ: pe Ndúke.”

An illustration showing two men in a rural setting. On the left, a man in a green shirt and red pants stands with his back to the viewer, leaning on a wooden table. On the right, a man with a beard, wearing a yellow shirt, blue pants, and a straw hat, stands facing him. The table is laden with several sausages. The background features a large tree on the left and a landscape with hills under a blue sky.

Opyta
ijurujái Sãcho ha
upéicha avei umi
ojapysakáva, ha
ojerévo pe óga
ñangarekohárape
he'i:

—Upéva
ojejapo va'erã
ko'ãga ite niko
toñemoinge
ka'i rãime pe
pohanõhára *Récio*
Mbarete; oimérõ
che jukaséva ha'éta
niko hína, ha
ñembyahýgui.

—Chéve guarã avei —he'i pe óga ñangarekohá— nde re'úi va'erã ko mesa ári oíva guive.

—Iporã ko'ãga —he'i Sãcho -peme'ëna chéve peteĩ mbujape pehẽngue ha irundy “libra” parral, ko'ãvare noĩri chéne pohã vaí oporojukáva; ndaikatúi niko aiko akaru'ỹre; ha ñaimétaramo ñañorairõ haguã umi ñande ári ouséva ndive, tekotevẽ jakaru porã, ku oje'e háicha, tyekue ogueraha korasõ, korasõ katu ndoguerahái tyekue.

KUATIA REPYSÄ NDIESINUEVEHA

Jãcho porojokuaiha oguahẽramo guare hu'ãme

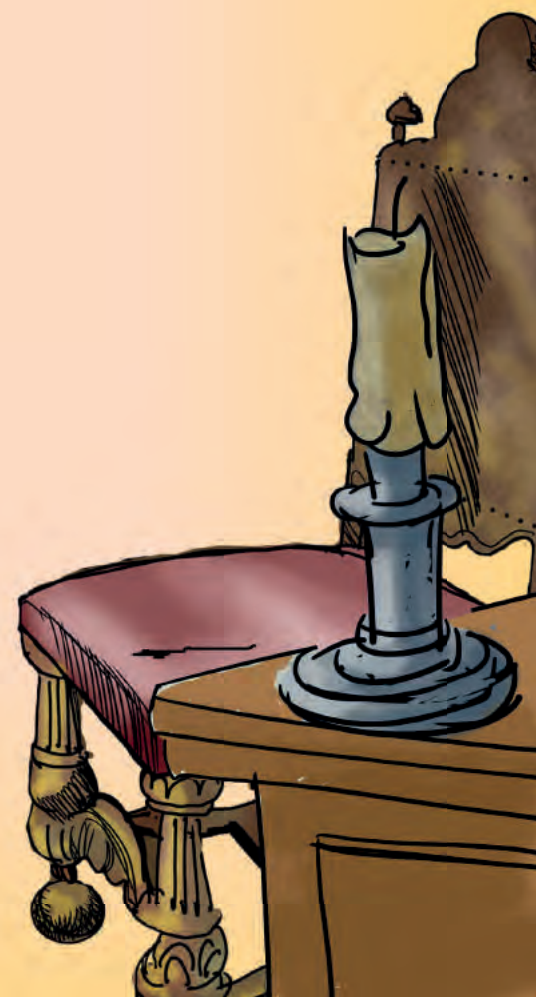

Tiéte pyhare ohupytývo hetã sãmbyhyhápe, Sãcho oñeno jave hína tupápe, nda hyvatã mbujape ha kaguĩgui, omohendágui uvei, ohendúgui tapicha rembipota, teko katu ha tembiapoukapy omboguapýgui. Hopehýi etereígui oñembotýmarõ ichugui hopepi, ohendu pe itapu hatã ite ha oñe'ẽmbáva, ha'ete vaicha pe yvy pa'ũ oñapymítava ýpe.

Ha'e opu'ã pe tupágui, omonde ipy rehegua ha oñemonde'ýre ao okapegua, iñapysẽ pe koty rokẽme, ha ohecháma ou pe ogaguy jerépe véinte tapichárupi tata rendy ipópe osapukái joa oúvo:

—Ta ñañembokyse pukúke, karai mburuvicha! Ta ñañembokyse pukúke! Oike ija'e'ýva ñande rehe nojepapáiva ko yvy pa'ũme, ha jaikopáma hese kuéra, nde katupyry ha nde py'a guasukuépe na ore pytyvõiramo.

Upéicha ijayvuhápe oguahẽmba Sãcho rendápe.

—Ajapyhy va'erã kysepuku pako?— he'i Sãcho—. Mba'e piko aikuaáta ñorairõ ha ñepytyvõ rehegua. Iporãve jahejárãmo ko'ã mba'e che jára Karai Kihótepe, ha'e katu mokõi peteĩ tesa pirĩme omondopátama ichupe kuéra ha omoĩne hendaguãme; che ndaikuaái mba'eve ko'áva rehegua.

—Ejapyhy katu ne rembiporu ñorairõha —he'i ambue—, ko'ápe rogueru ndéve mba'e reporokutu ha reñemo'ã haguã avei. Teresẽ oka rusúpe. Ta ore sãmbyhy ha ta ore rendota, nde rekorã katujete ore mburuvicháramo.

-Ta che monde añorairõ haguã!

Upepete ogueru hikái mokõi jokoha⁸⁹ omonde ichupe ikamisa ári, peteĩ henonde gotyo ha ambue apykue gotyo, mokõi tápia mbytépe guáicha. Peteĩ ikuahárupi oguenohẽ hikuái ichupe ijyva ha oñapytĩ mbarete tukumbópe, ha upéicha opyta yvyra kuápe, oĩvo he'ýicha⁹⁰, oñesũ kuaa'ýre ha uguata kuaa'ýre michĩmĩnte jepe. Omoĩ ichupe ipópe peteĩ mĩ; upévore oñemboja oñembo'y kuaa haguã.

Upéi he'i hikuái ichupe omyenonde ha ombopy'aguasu haguã opavavépe.

—Mba'éicha piko aguatáta, aichejáranga ko che —he'i Sãcho—, nda ikatúirõ jepe amongu'e che renymy'ã⁹¹, ko'ã yvyra pehẽngue ningo che jokóvaguí. Ha ikatu jepeko che reraha pende jyva ári, ha che moĩ oykévo terã ñembo'ýhápe, okẽmi peteĩme, che amo'ãta ko mĩ terã che rete reheve.

—¡Eguata katu, karai mburuvicha! —he'i ambue—. Umi yvyra pehẽnguégui, pe kyhyje nde jokove reguata haguã. Iporãma ha reku'éma reína, aréma ningo jaiko, ha umi ija'e'ýva ñande rehe heta hetave oĩva ha pe jekyhyje katu okakuaa kakuaave ohóvo.

Oñeha'ã pe mburuvicha aichejára oñemongu'e, ha ho'a hatã iterei yvýpe, oimo'ãvo opẽmba itemaha. Ha opyta karumbéicha, oñembotýva apekuépe.

89. Escudo.

90. Huso.

91 Rodilla.

Ha oguepa umi tata rendy, heta hetave sapukái, ha péicha ipya'eterei, ohasapa hikuái Sãcho poriahu ári rupi, ha oikutupa ite ichupe ijao jokoha ári, ha nomoingéirõ iñakã ijokoha kuápe, ohasa vai eterei mo'ã pe mburuvicha poriahu. Oĩ oñepysangáva hese, ambue katu ho'a, ha peteĩ oñembo'y hi'ári are porã, ha upe guive, mañaháguicha, omyenonde pe guarini, oñe'ẽ hatã he'ívo:

—¡Ápe tou umi oréva; ko'árupi ko umi ija'e'ỹva ñande rehe, heta hetavéma!
¡Amo okẽ'ire peñangareko! Ko okẽ katu pemboty! Peru pe mba'e aysy, pe mangaysy avei ha japepo ñandy kyra pupu reheve! Pemongora pe tape kochõme!

Sãcho anga ohendupa ko'ã mba'e ha he'i:

—Ha, Tupã nga'u toipota ra'e ohóma che poguýgui ko yvy pa'ũ ha tapyta che py'a guapýpe!

Yvága ohendu ko mba'e jerure, ha oha'ãrõ'ỹre ningo, oñehendúma sapukái:

—Ñande pu'ãkama! Ñamotimbopa ichupe kuéra Umi ija'e'ỹva ñande rehe itĩndy ohóvo! Epu'ãna, karai mburuvicha!

—Che mopu'ãmína —he'i anga Sãcho ñe'ẽ asýpe.

Oipytyvõ hikuái ichupe opu'ã haguã ha oñembo'ýmáramo, he'i:

—Che namboja'oséi umi ija'e'ỹva ñande rehe mba'ekue, ajerurese ha ajerure asy uvei peteĩ che rayhupárape, oiméramo areko, tome'ẽ chéve kaguĩ, che kātama ningo. Ha tomokãmi chéve che ry'aikue, che rykuepáma voi.

Ha omopotĩmba hikuái ichupe, ha ogueru kaguĩ, ojora ichugui pe jokoha, ha'e katu oguapy hupápe, ha ipy'a mano nunga kyhyje, ipy'a popo ha hembiasakuégui. Ombyasýmava hikuái, umíva oñembohory vai ete haguére hese. Opaymáramo Sãcho ojora ichugui kuéra pe jepy'apy ipy'a manokuére.

Sãcho oporandu mba'e aravópa ha he'i hikuái ichupe ko'ẽmbatamaha. Okirirĩnte, ha mba'eve he'i'ỹre oñepyrũ oñemonde. Ojesa reko joa hese hikuái oikuaaségui mba'épepa opáta ko pya'eterei oñemondégui.

Oñemondepa ipahápe, ha mbegue katúpe, hete rasypa itérupi, oho kavaju kehápe. Ohopa hapykuéri oikuaasetégui mba'épa oja póta, ha oñemobojávo pe vúrro rendápe oñañuvã ha ohetũ ichupe isyvápe toipy'a guapy hendive ha hesay hováre, he'i ichupe:

—Ejúna ko'ápe, che irũ ha che angirũmi, nde reikuaáva che rembiapo ha che reko poriahu. Yma ndarekóiramo guare che apytu'ũme ambue mba'e, amyatyrõrõ guare ne rembiporu ha romongarúnterõ guare, avy'a ite raka'e; ha ndéve roheja rire ha aipota potavégui ajupi amo yvate chenteségui, oguhẽ che ángape peteĩ míri teko asy, peteĩ míri tembiapo vai, ha irundy míri ñeko'õi.

Ha upéicha ojepy'amongeta aja, ombosako'i hína ivúrro, mba'eve he'i'ỹre avavépe. Ombosako'ipa rire henda, hasy etépe ojupi hi'ári, ha he'i umi tembijokuái, pohanõhárape ha opavavépe.

—Peipe'a chéve tape, karai kuéra, ha che reja taha jevy che reko sãso ymáme. Che ndajúi va'ekue ko yvy ape ári mburuvicharã ha aipysyrõ⁹² haguã ko yvy pa'ũme umi ija'e'ỹva heségui. Che katu ayvyjo'o kuaave, aityka ha aikytĩ kuaave pe *parral* rakã, amosẽ rangue kuatia reko katu rehegua terã aipysyrõ rangue táva ha tetã. Che pópe ho'ave pe kyseapa pe mburuvicha pokohágui. Ha'useve che ryvatã meve tembi'u jukysy aikóva rangue pohanohára kachiãi po guýpe haimé che juka nungáva ñembyahýigui po guýpe. ¡Ha che rejamína taha, ajerure peẽme, che ñarukã ningo omopẽmba ite che hegui umi ija'e'ỹva che rehe ange pyhare ohasa va'ekue che ári!

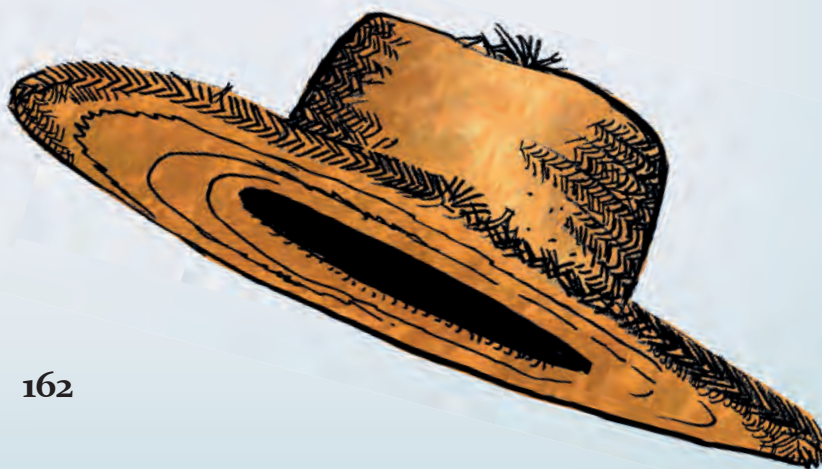
Oñemoĩmba hikuái peteĩ ñe'ẽme ha oheja ichupe oho, oikuave'ẽvo ichupe iñirũrã ha opa oikotevẽ va'erã tapére.

Sãcho he'i oipotaha avatiriku⁹³ michĩmi ivúrrope guarã ha peteĩ kesu pehẽngue mbujapemi reheve ojeupe guarã, ndoho mombyry mo'ãigui ha na tekotevẽi ogueraha tembi'u eta. Tasẽme oñañuvãmba ichupe kuéra, ha ombojurujái ichupe kuéra ko'ã mba'e he'ívare ha oñembopy'apeteĩ haguére péicha ojapo haguã.

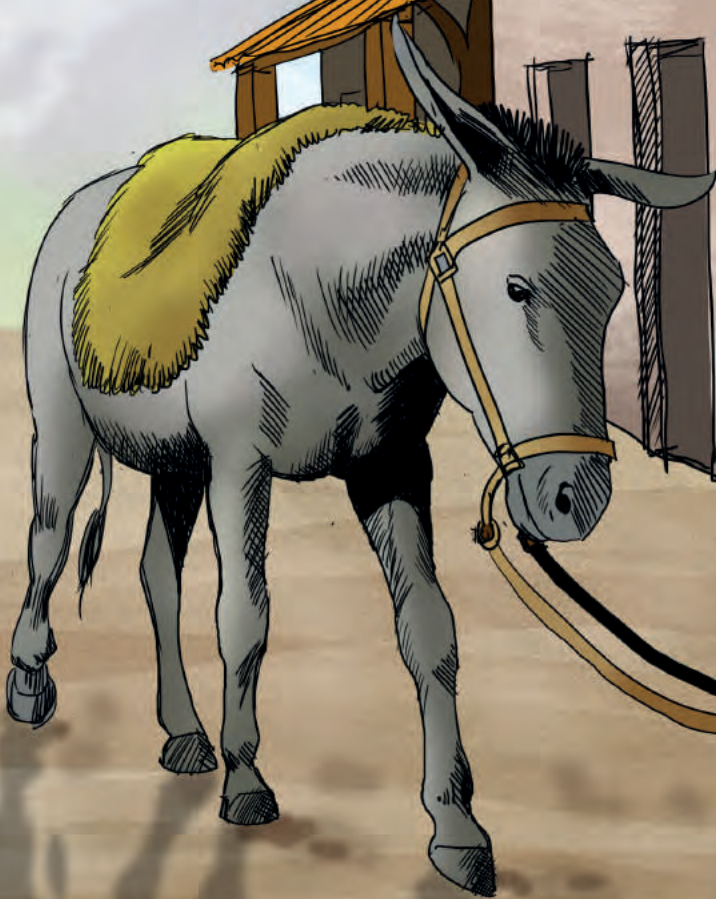
Umi Ndúke katu nombyasyi oñembohory haguére Karai Kihóte ha Sãcho Pãsa rehe.

Ipahápe oimo'ã Karai Kihóte iporãmaha oheja pe teko rei mburuvicha róga rusúpe oiko háicha, ha peteĩ ara ojerure umi Ndúkepe toheja osẽ haguã upégui.

Omomoaitéi paha rire ichupe kuéra temiandu asýpe, oñakãity Karai Kihóte ha ohupi iñakãngao umi Ndúkepe ha opa umi oĩva guivépe, ha Sãcho ndive osẽ Mbaraseróna gotyo.

92. Salvar
93. Cebada

2016

Séi ára javeve ndojehúi ichupe kuéra mba'eve ñamombe'u haguã. Ha peteĩ ára, okaru kaaru rire, omongora ichupe kuéra kuarénta mondaha, ha katalã ñe'eme he'i ichupe kuéra toha'arõmi, oguhẽ meve tendota huvicha. Ko karia'y 34 ro'y rupigua, héra Róke Hinárate.

Mbohapy ára ha pyhare opyta Karai Kihóte Roque ndive, ha opytáramo jepe teresiénto ro'y are noikotevẽi va'erã mo'ã omaña ha omomba'e guasu haguã pe hekovekue pukukuére. Upépe iko'eva, upépe okarúva hikuái; sapy'ante okañy, oikuaa'ỹre mávaguipa, ha sapy'ante oha'arõ oikuaa'ỹre avápepa. Okéva hikuái ñembo'yhápe, ha ike opoi poívo sapy'a py'a, ova ova jepi. Omoĩ mante hikuái pyrague opárupi ha ohendu mante avei umi mañhárape⁹⁴.

Hasy peve, osẽ tape kañy ha tape mbykýrupi ñemihápe, osẽ Roque, Karai Kihóte ha Sãcho, ha séi mondaha ndive Mbaraseróna gotyo. Oguhẽ hikuái Mbaraseróna paraguasu rembe'ýpe San Huã marangatu ka'aru pytũme, ha Róke oñañuvã rire Karai Kihóte ha Sãchope, oheja ichupe kuéra.

94. Centinela

CAPÍTULO XX
LA AVENTURA QUE MÁS PESADUMBRE CAUSÓ A DON QUIJOTE

KUATIA REPYSÃ VÉINTEHA

Tembiasa asy kakuaave ojehu va'ekue Karai Kihótepe

*P*eteĩ pyhareve, osẽvo Karai Kihóte oguata haguã pe y rembe'ýre, hembiporu ñorairõha reheve, ohecha ou ha'e oĩha gotyo peteĩ kavaju'arigua hembiporu ñorairõha reheve avei mĩ, ha pe ijojokaháre peteĩ jasy ra'ãnga omimbipáva; ha upéva, oguahẽvo peteĩ hendápe ikatutamahágui oñehendu, he'i hatã porã:

—¡Kavaju'arigua herakuã guasúva ha araka'eve noñemomba'e guasúiva tekotevẽ háicha, Karai Kihóte La Manchapegua! Che ko hína Karai kavaju'arigua che rérava Jasy Morotĩ, hempiapokue rerakuã noñehendu'ỹva araka'eve gueteri, ko'ãga katu oñehendúta. Aju rombohová i ha aha'ã haguã nde jyva mbaretekue, aikuaauka ha romoañeteuka haguã ndéve che kuñakarai guasu taha'e ha'éva, iporãiteveha nde Ndurusinéa Tivosoyguágui. Ha nde reñoraírõramo ha che che pu'akárõ nderehe, ndaipotá i ambue mba'e nde hegui rekañy mante ha reho repyta nde távape peteĩ ára jere pukukue, upépe reikóta repokove'ýre nde kysepukúre, repytu'u py'a guapýpe; upéicha iporãta ne mba'épe ha reipysyrõta⁹⁵ ne ánga. Ha nde nde pu'akáramo che rehe, che akãgui rejapóta rejaposéva ha ko'ã che rembiporu ñorairõha ha che kavaju opytáta ne mba'erã, ha ohasáta ndéve che rembiapo rerakuãngue.

Karai Kihóte opyta ijurujái ha py'a sysýipe, ohechávo mba'eichaitépa pe Karai Jasy Morotĩ ojererovu ha oporoheka, ha mba'érepa oheka ichupe; ha py'aguapy ha tova asýpe ombohová i ichupe:

—Karai Kavaju'arigua Jasy Morotĩ, ne rembiapokue rerakuãngue araka'eve noguahẽi gueteri che apysápe, che añetehápe ha'e ndéve Tupã renóivo araka'eve nde rehechá i hague herakuã poráva Ndurusinéape. Rehecha rire, aikuaa che nde rejerure va'erã mo'ái ko rejeruréva; remañárõ hese rehecha kuaáta ndaipóri hague ha ndaipóri va'erã mo'ái mba'eichagua porãngue oñembojojáva hese. Néi, pe ne ñe'ẽme'ẽ remoĩ va'ekuépe, amoneĩ pe jeporoheka. Ejapyhy pe ñu nde reipotavéva ha che ajapóta upéicha avei, ha Ñandejára ome'ěvápe, Santo Peru marangatu tohovasa.

95. Salvar

Ojekuaapáma pe távape ou Hague pe karai kavaju'arigua Jasy Morotĩ ha omomandu karai Mburuvichavete Rekoviápe⁹⁶, upéva oñemongetaha hína Karai Kihóte ndive. Pe karai Réi Rekovia osẽ pe y rembe'ýpe heta kavaju'arigua ndive, ojapyhýramo guare Karai Kihóte pe kavaju juru sã ha omboguevi Rosinántepe oha'ã porã haguã pe ñu pukukue.

Karai Kihóte ha pe Karai Kavaju'arigua Jasy Morotĩ omoñani umi ikavaju ikatuha peve ha ondyry ojuehe. Jasy Morotĩ kavaju iñakuãve rupi, ha hi'arigua oguahẽ oĩhápe Karai Kihóte hatã iterei ha opoko'ýre jepe hese pe mĩme, ombota Rosinánte ha ijárape ha umíva ho'a vai ete yvýpe.

Upéi oho hi'ári ha, omoĩvo pe mĩ hesa mo'ãhare, he'i ichupe:

—Rekapúma, karai, ha hi'ári remanóta nde remboajéiramo ne ñe'ẽme'ẽ.

Karai Kihóte, hete sosopa ha akã tavy reheve, ohupi'ýre hesa mo'ãha, ku oñe'ẽramo guáicha peteĩ tyvýgui, he'i:

—Ndurusinéa Tivosoygua niko kuña iporãvéva oĩva ko yvy ári; ha che niko ha'e pe karai kavaju'arigua iñembyasyvéva ko yvy apére, ha naiporãi che kangy haguére nda'éivo añetegua. ¡Ejopy katu, karai, pe mĩ, ha eipe'a che hegui che rekove, reipe'ama niko che hegui che rerakuã porã!

—Upéva che ndajapo mo'ãi —he'i Karai Jasy Morotĩ—. Toikove, toikove pe Ndurusinéa Tivosoygua porãngue rerakuã, che katu avy'átama pe karai guasu Karai Kihóte opytárõ itávape peteĩ ára jere pukukue terã pukuve che ha'eta háicha, ku ñane'ẽme'ẽ haguéicha ñañoairõ mboyve.

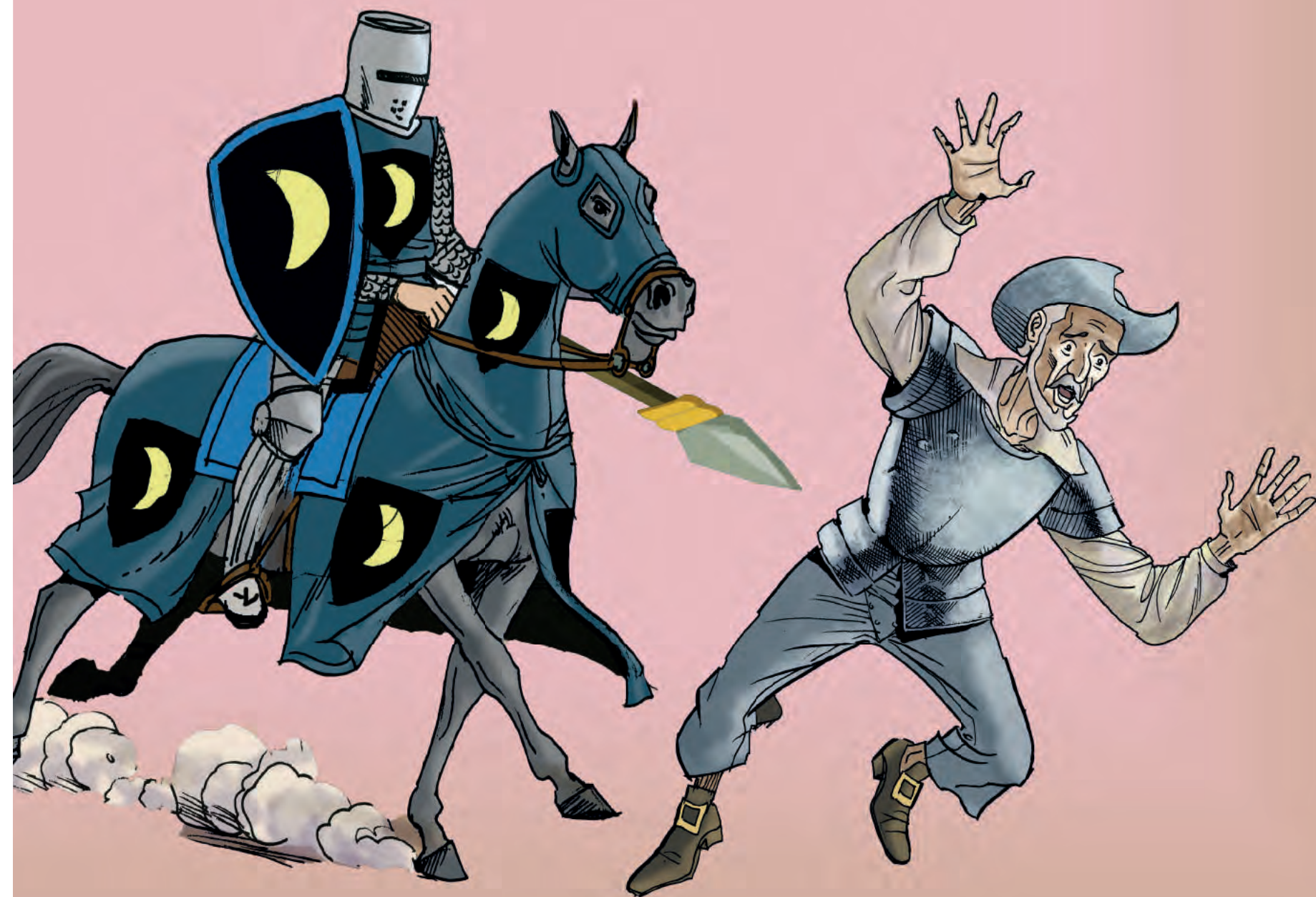
---

96. Virrey

He'ipávo kóva, ombojere ikavaju juru sã pe karai Jasy Morotĩva ha oñakãity pe Réi Rekovia, omoñani mbeguemi ikavaju ha oho pe táva gotyo.

Pe Mburuvicha ete Rekovia omondo Karai Antonio Morénope hapykuéri, ha oimeháicha oikuaa haguã mávapa ha'e.

Omopu'ã hikuái upéi Karai Kihótepe ha oñuvã'o hova, hesayju ha hy'aipáva. Rosinante, vaikuépe oĩgui, ndaikatui omýi. Sãcho, hova ñembyasymíme, ndoikuaái mba'epa he'i terã oja póta. Oimo'ã ko mba'embyasyete ojehu va'ekue ikérape ohasama va'ekue ha paje rembiapo. Ohecha huvicha yvýpe ha katuetei noñorairõvei va'erã peteĩ arajere pukukue; oimo'ã pe huvicha rembiapokue herakuã guasúva ko'ãga opytátaha pytũmbýpe.

Ojapo haguã pe Réi Rekovia ojapoukáva, Karai Antonio oho pe karai kavaju'arigua Jasy Morotĩva rapykuéri pe opytu'uhápe, ha kóva he'i:

—Aikuaa porã, karai, ma'erãpa reju. Reikuaase mávapa che, ha ndarekóivo mba'érepa añemíta, ha'éta ndéve. Che niko *Bachiller Sasõ Karásako*, Karai Kihóte retãygua. Itarovágui roiporiahuvereko roikuaáva guive ichupe, iñepyrũrã ite che. Aimo'ãgui opytáramo opytu'u hetã ha hógape, okueráne, ajemopy'a mongeta mba'éichapa ikatúne opyta, ha upéicha ojaipotama mbohapy jasy asẽ hague hapépe karai kavaju'ariguáramo , añembohéra Karai Itangecha, —*Caballero de los Espejos*—, añorairõ potávo ha amotícha'ĩ haguã ichupe, ajapo'ỹre hese mba'eva vai, ha roguahẽvo peteĩ ñe'ẽme pe omotícha'ĩva ojaipoukáta oimeraẽ mba'e oipotáva ambuépe.

Upéramo katu nda che po'ái, che motícha'ĩ rupi Karai Kihóte. Che aju jevy ñemomirĩme che távape ha ha'e oipykúi hape. Upéicharamo jepe ndojeíri che akãgui aheka jevy haguã ichupe ha añe'ẽ reity ahenói jevy haguã ñorairõme, hi'ãgui chéve che hamaha che pu'aka haguã hese. Ha ha'e omomba'e guasu eterei rupi kavaju'arigua reko, ajeroviaiterei omboajétaha iñe'ẽ. Péicha oho jevýne itávape ha hógape, ikatutahápe oñepohãno.

Karai Kihóte opyta séi ára pukukue tupápe, ñembyasy ha vaikuépe, ha ou ha oho iñakãme pe tembiasa asy vai kakuaa ojehu va'ekue ichupe.

Sãcho omoangapyhy ha omomytuẽ ichupe, ambue mba'e apytépe he'ivo ichupe:

—Karai, eñakãrapu'ãna ha evy'áke, ikatútaramo, neresëi hague peteĩ ñaruka pẽngue reheve mba'e. Jajevy ñande rógape ha jajeheja ko po'a ra'ã rekágui yvy ambue ojekuaa'ỹva rupi. Ha ñama'ẽ porãramo, chéve ou vaive, nde jepe pe nde rasyvéva.

—Ekirirĩ, Sãcho —he'i Karai Kihóte-, ndohasái chéne peteĩ ara ro'y che asẽ'ỹre. Uperire jaha rei jevýta ñande kavaju'arigua rembiapo joheipyre rehe.

Oguahẽ, ipahápe, pe ára oñesẽ haguã. Tenonderã oho Karai Kihóte, ogueraha'ỹre mba'eveichagua tembiporu ñorairõha, jepy'amongetahápe, jaiporiahuvereco haguã, ha hapykuéri Sãcho Pãsa, yvy rupi; pe ivúrro niko ogueraháva umi tembiporu ñorairõha, pe karai kavaju'arigua oñemotĩmbo va'ekue mba'e.

KUATIA REPYSÄ VEINTEHAPETEÏHA

*K*arai Kihóte hasýramo guare.
Ha omboja'ó imba'e kuéra omano
mboyve

U mi ava reko rehegua ningo nda tapia guarãi, oguhẽ katuete ijapýpe ha yvypóra rekove opa katu etevéntema; upéicha avei Karai Kihóte nda ha'éinte avei hovasapyre yvagapeguáicha, oikove haguã jepi guarãma, ha hi'ára oguhẽ oha'arõ'ỹve jave.

Ndajaikuaái imba'e mbyasýgui terãpa ikangýma rupi, térã Tupã oipotágui, Karai Kihótepe oñembohapo iñakãnundu ha oñeno séi ára, ha heta jevy oñandu ichupe umi iñangirũ nguéra, pa'i, pe *bachiller* ha pe áva apïha; Sãcho hembijokuái jeroviapy katu ndojeíri hupa akãgui.

Iñangirũ nguéra oimo'ãgui Karai Kihóte oñembyasyha oñemotĩndy haguére ha ndaikatúigui opaje'ó iNdurusinéame, oñeha'ãmba ite hikuái ombovy'a haguã ichupe ha omongyre'ỹ jevývo po'a ra'ã pyahurãre. Upéicharamo jepe Karai Kihóte noñembyasy poíri.

Upémarõ ohenói hikuái pohanõhárape, ha péva oha'ã ipoapy raju⁹⁷ otytýipa hína; upe rire ohechauka ndaiporiha jarohory va'erã. Pe pohanõhára he'i oñeñangareko haguã hi'ángare sapy'a reirõ guarã, na hesãi porãigui hína. Karai Kihóte ohendu ko'ã mba'e py'a guapýpe; ha óga ñangarekohára, ijetipe⁹⁸ ha hembijokuái ojepy'apy ete ha oñemoĩ hasẽ mbeguemi.

Karai Kihóte katu ojerure ojeheja haguã ichupe ha'eño, okesemígui. Ha oheja ichupe hikuái, ha oke séi aravo pukukue; upéicha rupi, he'i hóga ñangarekoha ha ijetipeoimo'ã opytataha oketépe.

Upe rire opáy, ha osapukái he'ívo:

—Toñemomba'e guasu Tupã ipu'akapáva, hetaite mba'e porã ojapo va'ekue che rehe! Iporiahuvereko noñyñyiri araka'eve ha umi yvypóra angaipa nomombykúi ha ndojokói.

—Mba'e pako he'i che tuty⁹⁹ —he'i pe ijetipe—. Mba'eichagua poriahuvereko piko umíva ha mba'e piko umi yvypóra angaipa.

---

97. Pulso

98. Sobrina, dice el hombre a la hija de su hermana

99. Tío, hermano de la madre

© 2015

—Umi poriahuvereko
—he’i Karai Kihóte—, che
jetipe, umi Tupã ojavóva
che rehe ko’ãga, ichupe ningo
ndojokói che angaipa ita, ha’éma
haguéicha. Che akã porã jevýma, che sãsóma ha
hesakãma chéve guarã umi tavykue pytũ che nuvã
va’ekue amoñe’ẽtereíramo guare kuatia karai kavaju’arigua
rekovekue rehegua. Aikuaáma iñe’ẽ tavyrai ha ñembotavy rei ha añembyasy
ko’agã raẽ che tavy poiha. Che jetipe, che ko amano pota itéma. Ehenomína che
angirũ nguéra imba’e porãitévape. Pa’i, Sasõ Karásako ha, pe áva apíha Nicolás,
añemombe’usemi ningo ha aikuaaukase avei mávapepa aheja che mba’e kuéra.

Ha ohenói’ỹre ichupe kuéra ijetepe oñemboja joáma umi mbohapy.

—Che mbovy’a pavẽ va’erã, karai kuéra, che ndaha’evéima Karai Kihóte La
Manchapegua, Arõso Kiháno uvei, che reko katu rupi herakuáva “Imba’e porãva.”
Ndacha’evéima kuatia kuéra karai kavaju’arigua rehegua, aikuaáma che kangyha
ha apyta vai hague amoñe’ẽ haguére. Che, karai kuéra, che añeñandu amano
potaitemaha. Peru chéve peteĩ Pa’i ha peteĩ haihára tomombyta kuatiáre che
rembipota paha. Ha upéicha pe karai Pa’ípe añemombe’u aja, tapeho pehenói pe
haihárape.

Pe Pa’i he’i umi upépe oĩvape tosẽmi ha opyta hendive ha’ẽño ha
omoñemombe’u ichupe.

Pe *Bachiller* ou jevy pe haihára ha Sãcho ndive, ha Sãcho ohechávo pe
mba’éichapa hasẽ pe Karai Kihóte jetipe ha óga ñangarekohára, Sãcho hembichorĩ
vaipa ha hesay avei. Oñemombe’upávo Karai Kihóte, ha osẽvo pe Pa’i, he’i:

—Añetehápe omanóta, ha oĩ porã iterei iñakãme Arõso Kiháno Imba’e
porãva. Jaike kuaántema ohaika haguã hembipota paha.

Ha pe haihára omoakã rire pe hembipota ha ipy’a guapýmaramo Karai
Kihóte, umi Kirito ra’y kuéra rembiapo karai ojepokuaa háicha, oguahẽvo umi
“ajapoukáva”pe, he’i:

—Aipota umi pirapire mimi améẽ va'ekue Sãcho Pãsa che rembiguáiramo guare, che tavyrai aja, umívare ani avave ojerure ichupe. Hembýramo ichupe michĩmi, ahepy me'ẽmba rire ichupe omba'apo haguére chéve, topyta ichupe, nda hetái chéne ha toiporu porã. Ha che tavyrai aja, amoingoséramo guare ichupe tetã'i peteĩ mburuvicha ramo, ko'agã che akã porã jevýmaramo, ikatu guive ajapo va'erã mo'ã ichugui, heko potĩ ha heko jerovia maymavéva ndive rupi Mburuvichavete Réi.

Ha ojerévo Sãchope, he'i:

—Che ñyrõmi, che angirũ, romoĩ haguére nde tarováramo chéicha avei ha roity haguére pe jejavýpe che ha'a haguépe.

—Áina! —he’i Sãcho hasẽvo—. Anína remano, karai, ehendu uvei che ha’eva ha tereikove puku. Pe tavyrai tuichavéva ojavóva peteĩ tapicha ko yvy ári ningo hína ojehejárõ omano rei ete haguã. Emañami, anína ne ate’ỹ ha repu’ã pe tupágui ha jaha ñúre ovecha ñangarekoháramo ñañemondévo, pe ja’e haguéicha. Jajuhúntemo peteĩ yvyra máta kupépe kuña karai Ndurusinéa ojepaje’opyréma. Ha remanóramo rejepy’apýgui, oĩrõ ipu’akáva nde rehe, che ko aína pe ndaipu’akáiva, ha ere nde reity hague, che namboape porãi haguére Rosinãntepe.

—Upéicha ite —he’i Sasõ—, ko Sãcho Pãsa he’iva oĩ porã.

—Peẽ karai —he’i Karai Kihóte—, jaha katu hese mbeguemi, pe guyra rupa tujaitépe ko ndaiporivéima guyra ko’ãga ite. Che che tavyrai kuri, ha ko’agã aime porã jevýma. Ikatu ko ambyasy haguére che rembiapo vaikue ha pe añetegua ha’évare ojejerovia jevy che rehe, ha rehaive katu karai haihára. Aheja che mba’e oĩháicha ite, che jetipe Antónia Kihánope, ápe oĩvape, ha oguenohẽ va’erã ichugui tenonderã ite pe che aipotáva ojapo; ha che aipotáva tenonderã ite ningo tojehepyme’ẽ che róga ñangarekohárape che pytyvõ haguére opa ára, ha hi’ári véinte ducado peteĩ isái repyrã. Opyta che amyrỹi rembipota apoukaháraramo karai Pa’i, ha karai *Bachiller Sasõ Karásako*, ko’ápe oĩva hína. Che aipotáva, Antónia Kiháno, che jetipe, omendaséramo, tomenda kuimba’e peteĩ oikuaa’ỹváre mba’épa he’ise kuationa karai kavaju’arigua rehegua. Ha sapy’ante oikuaáramo ha upéicharamo jepe che jetipe omendaséramo hese, tojepe’a ichugui opa mba’e aheja va’ekue ichupe, ha toñemboja’o mboriahu oikotevẽvape. Ajerure asy ko’ã techaharépe sapy’ante ipo’áramo oikuaa haguã upe ndaje ohai va’ekuépe che rekovekue rehegua, árupi ha pérupi ohóva ha hérava: *Las hazañas del Ingenioso Hidalgo don Quijote de La Mancha*, tojerure ichupe che rérape che ñyrõmi haguã ame’ẽramo guare ichupe ija ohai haguã hetaite ha tuichaitéva vyrorei.

Péicha omohu’ã pe hembipota paha ha ipy’a manohápe ojepyso tupápe.
Oñemondýipa hikuái ha oñemoĩ oipytyvõ ichupe pya’eterei.

Ha mbohapy ára pukukue ipytu reraha manterei. Pe ógape ojeiko ñemondyihápe. Upéicharamo jepe pe ijetipe okaru, óga ñangarekoha omboy’u ha Sãcho katu ovy’a; ojehejáramo mávape mba’e mimi jepeko, ombyesarái ichupe pe ñembyasýgui.

Oguahẽ Karai Kihóte rekove hu’ãme; oĩva guive upépe hesay ha imba’e mbyasytereívo, ome’ẽ Tupãme hi’ángá. Upéicha omano Karai Kihóte La Manchapegua. Pe ohai va’ekue hekovekue ha hembiapokue moõitépa nde’iséi, ani umi táva ha tekoha La Manchapegua oiko vaipa oñondive oipotágui Karai Kihóte imba’erã itenta.

Sasõ Karásako ohai pe tyvy akãme guarã.¹⁰⁰

Karai mbarete ápe oñeno
ipy'a guasúva rerakuã
mombyrýrupi ojepyso
imano ohechauka haguã
pe mano nda ipu'akái
manohápe hekove ári.

Ko yvy apereguáre ojapo'íva;
Oporomondyipa ha póra
yvypórape guarã; péicharõ,
ogueroviauka ipo'a,
omanórõ iñakã porã
ha oikovéro itarova.

---

100. Epitafio

Kihóte guarani

Adaptación fonética al guaraní de nombres personales y topónimos del *Kihóte guarani*

Ambére	Amberes	Ndomingo	Domingo
Andére	Andrés	Ndie	Diez
Aragõ	Aragón	Ndúke	Duque
Arehándaro	Alejandro	Ndukésa	Duquesa
Arõso Kiháno	Alonso Quijano	Ndurandárate	Durandarte
Gaipéro	Gaipéro	Ndurusinéa	Dulcinea
Hinévara	Ginebra	Purutue	Portugués
Guandaráma	Guadarrama	Réi	Rey
Guandiána	Guadiana	Résio Mbarete	Recio el Fuerte
Harãsia	Francia	Róke Hinárate	Roque Ginart
Heretõ	Feretón	Rosinánte	Rocinante
Hine'i Ka'asapa	Ginesillo de Pasamonte	Ruindéra	Ruidera
Hine'i Tapejokóke	Ginesillo Parapilla	Sãcho Pãsa	Sancho Panza
Kamácho	Camacho	Saragósa	Zaragoza
Kandája	Candaia	Saramánga	Salamanca
Karásako	Carrasco	Sãsuéña	Sanseña
Karaviréño	Clavileño	Sínde	Cid
Kasiréa	Casildea	Tirivándi	Trifaldi
Kihóte	Quijote	Varësia	Valencia
Kitéria	Quiteria	Vasírio	Basilio
Manchapegua	de la Mancha	Vaviéka	Babieca
Maramburúno	Mambruno	Vereréma	Belerema
Marisírio	Marsilio	Vikája	Vizcaya
Mbaraseróna	Barcelona		
Mbaratária	Barataria		
Mbaratóro	Bartolo		
Mbaratorome	Bartolomé		
Mbuséharo	Bucéfalo		
Merĩ	Merlín		
Meriséndara	Melisendra		

Artesano/2015

